

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા

અને

ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન

—: લેખક :—

પરમ પૂઠ યોગનિષ્ઠ આચાર્યદેવેશ શ્રી
વિજયકેસરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

પરમ પૂજ્ય તપાગચ્છાધિરાજ મુક્તિવિજયજી ગણિ
શ્રી મુક્તિવિજયજી મા. સા.ની શતાબ્દિ વર્ષ
સંવત્ ૨૦૪૬ ની સ્મૃતિ-નિમિત્તે

: પ્રકાશક :

શ્રી મુક્તિચંદ્ર શ્રમણ આરાધના ટ્રસ્ટ,
મુક્તિનગર, ગિરિવિહાર, પાલીતાણા

મૂલ્ય રૂ. ૧૫-૦૦

પુસ્તક કહે છે—

મને અભારાઈ ઉપર મૂકશો મા.
મારી જરૂર ન હોય તો બીજા
કોઈ પણ સાધાર્મિક ભાઈને
ઉપયોગ માટે આપવા વિનંતી.

ॐ श्री शंखेश्वर पार्थનાથાય નમઃ

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા

અને

ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન

—: લેખક :—

પરમ પૂઠ યોગનિષ્ઠ આચાર્યદેવેશ શ્રી
વિજયકેસરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ.

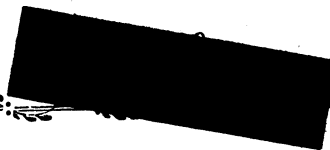
પરમ પૂજ્ય તપાગચ્છાધિરાજ મુક્તિવિજયજી ગણિ
શ્રી મુક્તિવિજયજી મા. સા.ની શતાબ્દિ વર્ષ
સંવત ૨૦૪૬ ની સ્મૃતિ-નિમિત્તે

સંવત : ૨૦૪૬

આવૃત્તિ ૭ થી

શ્રાવણ વદ-૫

ॐ શ્રી શંભુશ્ચર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

પ્રસ્તાવના

જ્ઞાની પુરુષોનો એ જ અભિપ્રાય છે કે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેનું પ્રથમ જ્ઞાન મેળવવું અને પછી તેની પ્રાપ્તિ માટે મહેનત કરવી. આનું નામ જ જ્ઞાન અને ક્રિયા વડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ. એકલા જ્ઞાનથી ચાલે તેમ નથી તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચાય તેમ નથી. વર વિનાની જ્ઞાન શા કામની ? વર અને જ્ઞાન બંનેની જરૂર છે. પાઠ-શાળાઓમાં અને ઓડિંગોમાં એકલા પ્રતિક્રિયાની ક્રિયાના પાઠ શીખવાય અને પ્રતિક્રિયા શા માટે કરવું, કોણ બંધાયો છે કે તેને છોડાવવા પ્રયત્ન કરવો. એ ન સમજવાય તો તે ક્રિયાના પાઠો ઉપયોગી ન થઈ શકે. માટે આત્માનું અને બંધ મોક્ષનું જ્ઞાન આપવાની ખાસ જરૂર છે. નાની ઉંમરથી સત્ય વસ્તુ સમજાય અને ૬૬ સંસ્કાર પડે તો મનુષ્ય ક્રિયામાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો જ. અત્યારના ઘણા કેળવણી પામેલાઓ ક્રિયામાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી. કરવા જાય છે તો તેમાં તેમને શુષ્કતા લાગે છે, મજા પડતી નથી. પણ તે બનવા યોગ્ય છે, કેમ કે આત્મા શું વસ્તુ છે, તે કેમ અને કેવી રીતે બંધાય છે, કેવી ક્રિયાથી કર્મો આવે છે. કેવી ક્રિયા કરવાથી આવતાં કર્મો અટકે છે, કઈ ક્રિયાથી પૂર્વના કર્મ નાશ પામે છે, અને આત્મસ્વરૂપ કેવી રીતે પ્રગટ થાય ? આ સંબંધી

બાધ તેમને મળ્યો નથી, અને મળતો પણ નથી. એટલે લક્ષ બાંધ્યા વિના નકામું ચાલ્યા કરવું તે તેમને અચોગ્ય લાગે જ. આ ફરિયાદ અત્યારની ચાલતી દરેક પાઠશાળાઓ માટે પણ છે. પૈસાઓ ખરચવા છતાં, વર્ષો સુધી પાઠશાળાઓ ચલાવતા છતાં સંતોષકારક પરિણામ નથી આવતું. છોકરાઓ વ્યાપારાદિમાં જોડાય છે અને છોકરીઓ પરણી સાસરે જાય છે એટલે ગોખેલા પ્રતિકમણનું જ્ઞાન ભુલાય છે અથવા ઉપયોગી નિવડતું નથી. પણ જો ઉપર જણાવેલ તત્ત્વજ્ઞાન તેમના હૃદયમાં પરિણમ્યું હોય તો ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગમાં પણ તે પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલવાના જ નહિ.

પહેલાં એક વખત ચોમાસામાં પાદરાની પાઠશાળાનો ઈનામનો મેળાવડો થયો હતો તે પ્રસંગે છોકરા-છોકરીઓને આત્મા સંબંધી જ્ઞાન કેમ નથી મળતું તે ઉપર વિચારો થયા હતા. છેવટે તે માટે એક તેવા પુસ્તકની જરૂર પાઠશાળાના આગેવાનોએ જણાવી અને તેવું પુસ્તક લખી આપવાની વિનંતિ કરી.

જેના પરિણામમાં આ આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

કયા કયા વિષયો દાખલ કરવા તે માટે શ્રીયુત વકીલ મોહનલાલ હેમચંદે મને કેટલીક સૂચના કરી હતી.

સત્તાવીસ પાઠના રૂપમાં આ પુસ્તક પૂરું કર્યું છે, જે વાંચવાથી સમજશે. પાઠને છેડે તે પાઠના સાર રૂપ પ્રશ્નો મૂકવામાં આવ્યા છે, જણાવનાર માસ્તરે પોતે સમજીને આ

પાઠનું વિવેચન બાળકોની આગળ વિસ્તારથી કહી સંભળાવવું અને તેના સારવાળા પ્રશ્નો મોઢે કરાવવા. તેના ઉત્તરો તે પાઠમાંથી પોતે શોધી કાઢે તેમ કરવું. તેથી તે પાઠને ભાવાર્થ તેઓના હૃદયમાં સારી રીતે પરિણમશે. એકથી વધારે દિવસ એક પાઠ માટે થાય તેની અડચણ નથી, પણ તેનું રહસ્ય તેઓના હૃદયમાં પરિણમવું જ જોઈએ. એટલું થશે તો મારું માનવું છે કે આ એક નાનીસરખી ચોપડીના જ્ઞાનથી અનેક પુસ્તકો લાભનારા કરતાં વધારે જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થશે. આ પુસ્તક માંડીલું જ્ઞાન બીજા જેવું છે. સૂત્રનાં રહસ્યોથી ભરપૂર છે. પોતાનું લક્ષ જાગૃત કરાવનાર છે, આત્મામાં પ્રવેશ કરાવનાર છે. કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેનો સાથે ઉપયોગ તેમાં કરેલો છે. અને તેથી જ આત્મજ્ઞાન-પ્રવેશિકા નામ પણ સાર્થક જ છે.

જો આ પુસ્તક પાઠશાળાઓમાં અને બીજે પણ ઉપયોગી નિવડશે તો ફરીને છપાવવાનું કામ ચાલુ રહેશે. મેં તો મારા નાના ભાઈઓની સેવા કરી છે. તેમને ઉપયોગી થાય તો સેવા સ્વીકારે અને આનંદ પામે. તેથી હું મને કૃતાર્થ માનીશ. એ જ.

લેખક-વાચકને શાંતિ હો.

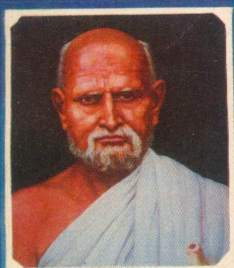
૧૯૭૯ કારતક સુદ ૧૫

પાદરા

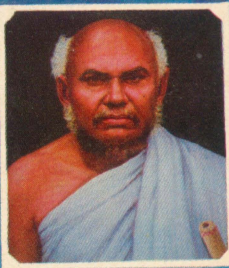
લિ.

પં. કેશરવિજયજી ગણિ

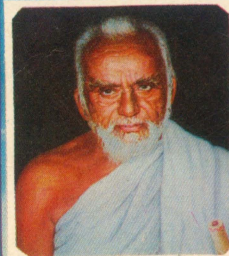
પ.પૂ. આચાર્ય વિજયશ્રી
કર્મજીસૂરીશ્વરજી મ.સા.

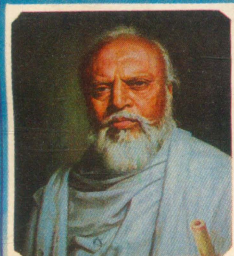
પ.પૂ. યોગનિષ્ઠા. શ્રી વિ.
કેશરિસૂરીશ્વરજી મ.સા.

તપાગરબાઈશાસ્ત્રી પ.પૂ.
શ્રી મુક્તિવિજયજી ગાઢિ.
(મુક્તચંદ્ર મ.)

પ.પૂ. આચાર્યશ્રી વિજય
પ્રભવચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.

પ.પૂ. આચાર્ય વિજયશ્રી
ચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય
હેમપ્રભસૂરીશ્વરજી મ.સા.

બીજી આવૃત્તિ

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકાની પહેલી આવૃત્તિનો ફેલાવો દૂંકા વખતમાં સારો થયો છે. આત્મજ્ઞાનને લગતા વિચારો વાંચવાનો ઉત્સાહ જૈનોમાં વધતો જાય છે, તે સાથે અન્યદર્શનવાળા પણ કેટલાક અંધુઓએ આ પુસ્તકને માટે સારો અભિપ્રાય આપવા સાથે તે પુસ્તકનો ફેલાવો કરવામાં અને વાંચનમાં સારો ભાગ લીધો છે તે જાણી વિશેષ સંતોષ થાય છે.

મતમતાંતર વિના આત્મજ્ઞાનનો વિકાસ થાય અને કર્તવ્યમાં સહેલાઈથી મૂકી શકાય તેવા મધ્યસ્થ પાઠો આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવેલા હોવાથી આત્મજ્ઞાનની વિનિતિ ઇચ્છનારને આનંદ થવા સંભવ છે.

બીજી આવૃત્તિમાં નવા પાંચ પાઠો ઉમેરવામાં આવ્યા છે. આત્મમાર્ગમાં આગળ વધવા ઇચ્છનારને તે ખાસ ઉપયોગી થાય તેવો સંભવ છે.

આ પુસ્તક પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે જ લખાયું હતું, પણ હવે નવા પાઠોના વધારાથી તે સર્વને ઉપયોગી થાય તેવું બન્યું છે. અંગ્રેજી અભ્યાસ કરનારાઓને પણ વિશેષ ઉપયોગી થાય તેવો સંભવ છે.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૯

શ્રાવણ વદ ૬

લિ૦ પં. કેશરવિજયજી ગણિ

વલસાડ

ત્રીજી આવૃત્તિ

બે વર્ષ પૂરાં નથી થયાં તેટલામાં આ પુસ્તકની બાર હજાર નકલો ખપી ગઈ છે, તે જ આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા બતાવી આપે છે. આ પુસ્તક કેટલેક ઠેકાણે-બોર્ડિંગોમાં અને પાઠશાળાઓમાં-દાખલ કરવામાં આવેલ છે. તે પણ આ જ્ઞાનની ઉપયોગિતા સૂચવી આપે છે. બીજી આવૃત્તિમાં જે ગૃહસ્થોએ મદદ આપી હતી તેમાંથી અમુક નકલો તેઓને આપી બાકીની વેચવામાં આવી હતી. તેણી ઉપજમાંથી આ ત્રીજી આવૃત્તિનાં પાંચ હજાર પુસ્તકો છપાવવામાં આવ્યા છે.

ત્રીજી આવૃત્તિમાં ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજીભાઈ આણંદજીએ પ્રેમ ભાવે જે જે સૂચનાઓ અમને કરી હતી તે પ્રમાણે મને ઠીક લાગવાથી સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તક વિશેષ ઉપયોગી જણાય તો હજી બાકી રહેલી બોર્ડિંગો તથા પાઠશાળાઓમાં દાખલ કરવામાં આવે તેવી તેમના વ્યવસ્થાપકો તથા આગેવાનોને સૂચના કરવામાં આવે છે.

વિક્રમ સં. ૧૯૮૧
અષાઢ સુદ ૧૫

લિ. પં. કેશરવિજયજી ગણિ
રાણપુર

ચોથી આવૃત્તિ

આ નાનકડા પણ આત્મજ્ઞાનથી ભરપૂર પુસ્તકની વિશેષ ઉપયોગિતા લાગવાથી પ. પૂ. પ્રવર્તિની સાધ્વીજી સૌભાગ્યશ્રીજી મ.ના ઉપદેશથી તેમના શિષ્યા જ્ઞાનશ્રીજી મ. સા.ના સંસારી પિતાશ્રી શ્રીચુત હીરાલાલ સ્વચંદ્રભાઈ ઝવેરીના સ્મરણાર્થે સાડાબારસો નકલો છપાયેલ છે.

પાંચમી આવૃત્તિ

પ. પૂ. સાધ્વીજી વિનયપ્રભાશ્રીજીના ઉપદેશથી છપાયેલ

છઠ્ઠી આવૃત્તિ

આ પુસ્તક વર્તમાનમાં અલભ્ય હોવાથી અને તેનો ઉપયોગ વધુ લાગવથી અધ્યાત્મની પ્રથમ ભૂમિકામાં આરૂઢ થવા ઇચ્છનાર ભવ્યાત્માઓની માગ બહુ હોવાથી શાંતમૂર્તિ સ્વ. પ. પૂ. આચાર્યદેવેશ વિજય પ્રભવચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.ની પ્રથમ પુણ્યતિથિએ તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન પ. પૂ. ગણિવર્યશ્રી હેમપ્રવિજયજી મ. સા.ની શુભ પ્રેરણાથી બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

લિ.

શ્રી સુક્તિ-ચંદ્ર-શ્રમણ આરાધના
દ્રસ્ટના દ્રસ્ટી મંડળ

અનુક્રમણિકા

પાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	આત્મા છે.	
૨	દેહમાં આત્મા છે.	
૩	આત્મા નિત્ય છે કે અનિત્ય ?	૫
૪	પહેલું કર્મ કે આત્મા	૮
૫	આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ.	૧૧
૬	ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.	૧૪
૭	ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ.	૧૮
૮	કર્મ બાંધવાની વિધિ.	૨૨
૯	વિચારશક્તિ અને તેનું પરાવર્તન.	૨૬
૧૦	બંધન-મુક્તિ.	૩૨
૧૧	દેહધારી આત્માઓની સમજ.	૩૫
૧૨	મનુષ્ય તિર્થંચાદિની સમજ	૪૦
૧૩	આત્મદષ્ટિ	૪૬
૧૪	જડ ચૈતન્યનો વિવેક.	૫૧
૧૫	પ્રેમ અને પરોપકાર.	૫૫
૧૬	તીર્થયાત્રા-સ્થાવર તીર્થયાત્ર.	૬૦
૧૭	તીર્થયાત્રા-જંગમતીર્થ.	૬૩
૧૮	આદર્શજીવન-ત્યાગમાર્ગ	૬૭
૧૯	ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય.	૭૨
૨૦	ગૃહસ્થ ધર્મ-બાર વ્રત.	૭૭
૨૧	પરમાત્માનું સ્મરણ	૮૩
૨૨	ધર્મનું ફળ કેમ મળતું નથી ?	૮૮
૨૩	આત્મશ્રદ્ધા, પોતા ઉપર વિશ્વાસ.	૯૬
૨૪	ધ્યાન.	૧૦૩
૨૫	વ્યવહારમાં વૃત્તિસ્વરૂપનું અવલોકન.	૧૦૮
૨૬	આત્માનો વિકાસ, લક્ષ અને જાગૃતિ.	૧૧૪
૨૭	અંતઃસમયની ક્રિયા.	૧૩૨

ॐ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः

આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા

(પાઠ ૧ લો)

આત્મા છે

આત્મા છે એ વાત ચોક્કસ છે. હું છું કે કેમ ? આ શંકાને જે જાણે છે તે જ આત્મા છે. આત્મા અરૂપી વસ્તુ છે તેથી જેમ આંખો વડે બીજી વસ્તુઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેમ આત્મા જોઈ શકાતો નથી. આત્મામાં કોઈ પણ જાતનું રૂપ કે આકાર નથી, છતાં આત્મા એક વસ્તુ તો છે જ.

આત્મામાં ગુણો છે, તે ગુણો વડે આત્મા ‘ છે ’ એમ આપણે જાણી શકીએ છીએ. ઉપયોગ એ આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે. ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે : એક જ્ઞાનઉપયોગ, બીજો દર્શનઉપયોગ. જ્ઞાનઉપયોગ વડે આપણે વસ્તુને જાણી શકીએ છીએ અને દર્શનઉપયોગ વડે પદાર્થને જોઈ શકીએ છીએ. આ જાણવું અને જોવું તે આત્માના ગુણો છે.

આત્માનો અનુભવ થાય છે. આત્મા જ આત્માને જાણે છે. દુનિયાના બીજા કોઈ પદાર્થો આત્માને જાણી શકતા નથી. જે આત્મા આ વિશ્વને જાણી શકે છે તેને જાણનારો કોણ હોઈ શકે ? તેને જે જાણે તે આત્મા જ છે.

આત્મા હોય તો શરીર હાલી ચાલી શકે, મુખ ખોલી શકે, કાન સાંભળી શકે, નાક સૂંધી શકે, જીભ સ્વાદ લઈ શકે, ટાઢ, તાપ આદિ શરીર જાણી શકે. મન વિચારી શકે અને સુખ-દુઃખાદિ જાણી શકે.

આત્મા ન હોય તો સુખ-દુઃખ જાણી ન શકાય, મન વિચાર ન કરી શકે. મુખ ખોલી ન શકે, નાક સુગંધ ન લઈ શકે. જીભ સ્વાદ ન લે, શરીર હાલીચાલી ન શકે, કાન સાંભળી ન શકે, આત્મા વિનાનું શરીર મડદું કહેવાય, સચેતન દશા અને લાગણીઓ આત્માની હૈયાતીને જ આભારી છે.

જ્યારે સર્વ વિકલ્પો દૂર થાય છે અને સ્થિર થાય છે ત્યારે જે અનુભવ થાય છે, જે સ્થિતિ હોય છે તે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે. તે આત્માની સ્વરૂપસ્થિતિદશા છે. આ સ્થિતિમાં જેમ વધારે વખત રહેવામાં આવે છે, તેમ તેમ આત્માની મહાન શક્તિઓ પ્રગટ થતી આવે છે, તેની લાયકાતમાં વધારો થતો રહે છે. આત્મા દેહમાં રહેલો છે એ દૃષ્ટિએ આપણે વિચાર કરીએ તો આત્મા દેહ પ્રમાણે છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે છે એ અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો વિશ્વ-વ્યાપક છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ આત્મા લાંબો નથી, ટૂંકો નથી, હલકો નથી, ભારે નથી, કોઈ જાતના તર્ક-વિતર્કથી આત્મા જાણી શકાતો નથી.

ઈન્દ્રિયોના વિષયોની ક્રિયા અને મનના વિકલ્પો શાંત થતાં આત્માકારે આત્મઉપયોગે પરિણમતાં આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. અનુભવાય છે.

પાઠ પહેલાના સારાંશ પ્રશ્નો

આત્મા છે ૧. આત્મામાં ગુણો છે. ૨. આત્મા દેહ પ્રમાણે છે. ૩. આત્મા વિશ્વવ્યાપક છે. ૪. આત્માનો અનુભવ થાય છે. ૫. શિક્ષકે આ મુદ્દાઓ ઉપર વિશેષ વિવેચન કરી વિદ્યાર્થીને સમજાવવું.

પાઠ ૨ જો

દેહમાં આત્મા છે

જેમ અરણિના લાકડામાં અગ્નિ રહેલો છે. ફહીમાં ઘી રહેલું છે, તલમાં તેમ રહેલું છે, પુષ્પોમાં સુગંધ રહેલી છે, જમીનમાં પાણી રહેલું છે, તેમ શરીરમાં જીવ રહેલો છે. જેમ પાંજરાથી પાંજરામાં રહેલું પક્ષી ગુફું છે, ઝાડથી ઝાડ ઉપર રહેલું પક્ષી ગુફું છે, અંગરખાથી અંગરખું પહેરનાર ગુફો છે, તેમ દેહથી આત્મા ગુફો છે.

દેહધારી આત્મામાં સંકેત્ય વિકાસવાળો ગુણ છે તેને લઈને જીવ કેટલો મોટો કેવડો કે નાનો છે તે કહી શકાતું નથી. જે દેહમાં જીવ રહેલો છે, તે દેહ પ્રમાણે જીવ કહેવાય છે. જેમ શરીર વધતું જાય છે તેમ જીવ વિકાસ પામતો જાય છે. અને શરીરના ભાગોમાં વ્યાપી રહે છે. શરીર દુર્બળ થતાં કે હાથ, પગ કપાઈ જતાં તે જીવના પ્રદેશો સંકેત્યાઈ જાય છે.

દીવાનો પ્રકાશ ખુલ્લો હોય તો તે આખા ઘરમાં પથરાઈ રહેશે. પણ જો તે દીવા ઉપર એક વાસણ ઢાંકવામાં આવે તો તેનો પ્રકાશ તેટલા જ ભાગમાં સંકોચાઈ ને સમાઈ રહેશે. આ પ્રમાણે કર્મના બંધનમાં બંધાયેલા સંસારી જીવે જે દેહ ધારણ કરેલો હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે સમાઈ રહે છે. હાથીના શરીરમાં રહેલો જીવ હાથી પ્રમાણનો પ્રદેશ રોકીને રહેશે અને કીડીના શરીરમાં રહેલો જીવ તેટલો જ વિભાગ રોકીને રહી શકશે. વળી સુખ-દુઃખને અનુભવ પણ તેટલા જ વિભાગમાં થશે. જો દેહથી બહારના વિશેષ વિભાગમાં આ જીવની હૈયાતી હોય તો તે સ્થળે ટાઢ, તાપ, સુખ, દુઃખ આદિનો અનુભવ પણ આ જીવને થવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. વળી સુખી થવા માટે અથવા મોક્ષ મેળવવા માટે પ્રયત્ન પણ આ દેહની અંદર રહીને જ કરવામાં આવે છે. અને સુખ, શાંતિ દુઃખ કે જ્ઞાનનો અનુભવ પણ આ દેહની અંદર રહેલ આત્માને જ થાય છે. માટે આત્મા દેહ પ્રમાણે છે.

કર્મોનું બંધન છૂટી જતાં દીવાના પ્રકાશની માફક તે કેવડો મોટો છે, તેનું માપ કાઢી શકાતું નથી, એટલે જ જ્ઞાનરૂપ શક્તિની અપેક્ષાએ આત્માને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે છે.

બીજા પાઠના સારાંશ પ્રશ્નો.

દેહમાં આત્મા છે. ૧. આત્મામાં સંકોચ વિકાસ ગુણ છે. ૨. સુખદુઃખનો અનુભવ દેહમાં થાય છે. ૩. દેહથી આત્મા જુદો છે. આ સર્વ અપેક્ષાઓ શિક્ષકે સમજાવવી.

પાઠ ૩ બે

આત્મા નિત્ય છે કે અનિત્ય ?

આત્માની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી તે અનાદિ કહેવાય છે. તેમ આત્માનો નાશ થતો નથી એટલે તે અવિનાશી છે. જેમ માટીમાંથી માટીના ઘડાની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ તેનો નાશ પણ માટીમાં થાય છે એટલે ઘડો ફૂટીને પાછો માટીમાં મળી જાય છે તેમ આત્માની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ અને શેમાંથી થઈ તે કહી શકાતું નથી. આત્માની ઉત્પત્તિનું ઉપાદાન —મૂળ કારણ કોઈ ન હોવાથી આત્મા નાશ પામીને પાછો કોની અંદર મળી જાય ? જેમાંથી જેની ઉત્પત્તિ તે તેનું મૂળ કારણ કહેવાય છે. ઘડાનું મૂળ કારણ માટી છે તેમ આત્માની ઉત્પત્તિ થવાનું મૂળ કારણ કોઈ ન હોવાથી આત્માનો અક્ષય, અવિનાશી, ધ્રુવ, નિત્ય, અવિચળ ઇત્યાદિ નામોથી કહેવામાં—વર્ણન કરવામાં આવે છે.

આ મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્માને નિત્ય કહેવામાં આવે છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય કહેવામાં આવે છે. ગુણની અપેક્ષાએ આત્મામાં ગુણનો પ્રગટ અને તિરોભાવ બન્યા કરે છે. આત્મામાં ગુણ અને પર્યાય છે તે આગળ કહેવામાં આવશે. તે બરોબર સમજવાથી આત્મા નિત્યાનિત્ય છે તે બરાબર સમજી શકાશે.

આત્મા જે મૂળ વસ્તુ છે તેને દ્રવ્ય કહે છે, તેની સાથે ગૌણ કે પ્રગટપણે જે નિરંતર રહે છે તે ભાવને ગુણ કહે છે અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થઈને બદલાયા કરે તેને પર્યાય કહે છે.

અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ, અનંતશક્તિ, અવ્યાબાધપણું, અગુરુલઘુ, સાદિ અનંત સ્થિતિ અને અરૂપીપણું તે આઠ આત્માના ગુણો છે. આઠ કર્મના જવાથી આ આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ પ્રગટ થાય છે. તે આત્માની સાથે જ રહે છે. કર્મના આવરણોને લઈને તે ગુણો દબાઈ જાય છે. આત્મા ઉપરથી કર્મનાં આવરણો દૂર થતાં આ ગુણો પ્રગટ થાય છે. સર્વથા કર્મોના ક્ષય ન થાય ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે આવરણોને લઈને આત્માના ગુણોનું ગૌણપણું અને આવરણો દૂર થવાથી આત્માના ગુણોનું પ્રગટ થવાપણું થયા જ કરે છે. છતાં તે ગુણો નિરંતર આત્માની સાથે જ રહે છે. જ્ઞાનાદિ ગુણો બહારના કોઈ પણ સ્થળેથી આવતા નથી. જે આત્મામાં ન હોય તે બહારથી આવે એ સંભવે જ નહિ. આત્માની અનંત શક્તિઓ આત્માની જ છે, આત્મામાં જ રહેલી છે. આવરણો દૂર થતાં સત્તામાં દબાઈ રહેલી શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. આ ગુણ કહેવાય છે. આત્માને અને આ ગુણોને સમવાય-તદ્રૂપ સંબંધ છે-અલેદ સંબંધ છે.

પર્યાયો અનુક્રમે થાય છે અને તે બદલાયા કરે છે. ઉપયોગ વારંવાર બદલાય છે તે આત્માના પર્યાય કહેવાય છે. આત્માનો ધર્મ જાણવાનો અને જોવાનો છે. જ્યારે

જાણવાનો ઉપયોગ હોય ત્યારે જોવાનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે જોવાનો ઉપયોગ હોય ત્યારે જાણવાનો ઉપયોગ મુખ્ય રૂપે હોતો નથી. બન્નેની સત્તા ગત શક્તિ તો સાથે જ હોય છે. જ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોય તે બદલાય ત્યારે દર્શનમાં ઉપયોગ હોય છે, દર્શનનો ઉપયોગ બદલાય ત્યારે જ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોય છે. આમ જોવા અને જાણવામાં ઉપયોગ અનેક આકારો ધારણ કરે છે અને મૂકે છે. આમ ઉપયોગનું વારંવાર બદલાવાનું થાય છે તે પર્યાય છે.

આ પર્યાયોની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે. પર્યાયો બદલાવા છતાં દરેક પર્યાયમાં આત્માની જ સત્તા-હૈયાતી છે. તે મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે.

એક સોનાની માળા લાંગીને તેનું કડું બનાવ્યું, આ માળા લાંગી કડું બન્યું, માળાનો નાશ થયો, કડું ઉત્પન્ન થયું, છતાં સોનું બન્ને સ્થાને કાયમ છે. આ સોનાના પર્યાયો બદલાયા અને સોનું કાયમ રહ્યું તેમ આત્માના અમુક ઉપયોગરૂપે એક પર્યાયનો નાશ થાય છે; બીજા ઉપયોગપણે ઉત્પત્તિ થાય છે, છતાં બન્ને પ્રસંગમાં આત્માનું હોવાપણું બન્યું રહે છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્માનું અમરપણું અને પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશીપણું બને છે, પણ આત્માનો નાશ થતો નથી.

પાઠ ત્રીજાના સારાંશ પ્રશ્નો

આત્માની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૧. નાશ થતો નથી. ૨.

આત્માના ગુણો આત્મા સાથે હોય છે. ૩. આત્માના પર્યાયો અનુક્રમે થાય છે. ૪. આત્માની અમરતા. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે. ૫. પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્યતા છે. ૬. શિક્ષકે આ પ્રશ્નોનું વિવેચન કરીને સમજાવવું.

પાઠ ૪ થો

પહેલું કર્મ કે આત્મા ?

પહેલું કર્મ હશે કે પહેલો જીવ હશે ? આ શંકા ઘણા જીવોને થાય છે. જો પહેલો જીવ હતો એમ માનીએ તો શુદ્ધ જીવને કર્મ શા કારણથી વળગ્યા ? આત્માને પ્રવૃત્તિ કરવાનું શું કારણ મળ્યું, કે તેનાથી કર્મ ઉત્પન્ન થઈને તેને વળગ્યાં ? પ્રથમ કર્મ હતાં, એમ માનીએ તો જીવ વિના કર્મ કોણે ઉત્પન્ન કર્યાં કે તે આત્માને વળગ્યાં ? અથવા જીવને કોણે ઉત્પન્ન કર્યાં કે તેને કર્મ વળગ્યાં ? તેમજ જડ સ્વભાવવાળાં કર્મ સ્વભાવિક રીતે જીવને કેમ ચોંટી પડે ? વળી કર્મમાં જીવને વળગવાનો જ સ્વભાવ હોય તો શુદ્ધ થયેલા પવિત્રાત્માને પણ તે વળગી પડવાનાં જ. કેમકે કર્મમાં જીવને વળગવાનો સ્વભાવ છે, અને જો તેમ થાય તો અનેક જિંદગીઓ પર્યાન્ત મહેનત કરી અનેક પ્રકારનાં તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ વડે કર્મનો નાશ કરી, આત્માની શુદ્ધિ થવાની મહેનત બધી નકામી જ થવાની.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કોઈ પણ રીતે પ્રથમ આત્માને કે પ્રથમ કર્મને માનવાથી સમાધાન થઈ શકતું નથી.

આ પ્રશ્ન, પ્રથમ ઈંદુ કે પ્રથમ કુકડી ? પ્રથમ સ્ત્રી કે પ્રથમ પુરુષ ? પ્રથમ દિવસ કે રાત્રિ ? આ પ્રશ્નોના જેટલો જ એ પ્રશ્ન ઉકેલવાનો ગહન થઈ પડે છે આ પ્રશ્નોમાં ‘ પહેલું આ ’ અને ‘ પછી આ ’ એ જેમ કહી શકાતું નથી, તેમ કર્મ પહેલાં કે આત્મા પહેલો એ પણ કહી શકાતું નથી.

મહાન પુરુષો કહે કે આ ગહન પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવામાં તમારી જિંદગી ચાલી જશે પણ તમને સંતોષકારક ઉત્તર નહિ જ મળે. છતાં આટલી હકીકત તમારાથી સમજી શકાય તેવી છે કે તમે બંધાયેલા છો તમારું ધાયું કંઈ થઈ શકતું નથી. અશાંતિ વારંવાર તમને હેરાન કરે છે. આ બાબતોને તમે દૂર કરી શકો તેમ છે. તે માટે મહેનત કરવાથી શાંતિ મળે છે. જો આમ છે તો પહેલું કોણ તે હમણાં તમને ન સમજાય તોપણ તમે જેમ મહેનત કરીને સોનાને માટીથી દૂર કરી શકો છો તેમ તમારા આત્માને આ કર્મ ઉપાધિથી અલગ કરી શકશો. જેમ સોનું માટીની સાથે મળી ગયેલું બાણમાંથી નીકળે છે, આ સોનું માટીની સાથે ક્યારે મળ્યું તે સમજી કે કહી શકાતું નથી, છતાં ધમણથી ધમવા આદિ સાધનો મેળવીને તમે સોનાને માટીથી અલગ કરી શકો છો તેમ આત્માને પણ આ કર્મ ઉપાધિથી અલગ કરી શકશો. આ ઉપરથી સમજવાનું એ કે પહેલું કર્મ કે પહેલો આત્મા, એનો નિશ્ચય

તમે અત્યારે ન કરી શકો છતાં આત્માથી કર્મોને તો અલગ કરી શકો તેમ છે. તેને માટે અલગ થવાના ઉપાયો જ્ઞાની પુરુષોએ પોતાનો અનુભવ કરીને બતાવ્યા છે. તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આ સ્થળે કર્મોને વિશેષ પોષણ શાથી મળે છે તે, અને કર્મો આત્માથી અલગ શા કારણથી થાય છે, આ બંને ઉપાયો જાણવાની જરૂર છે, આ હકીકત આગળ આવશે.

પ્રથમ કર્મ કે આત્મા, આ પ્રશ્નના સંબંધમાં જ્ઞાની પુરુષોનો ઉત્તર એ છે કે તે બંને શાશ્વત છે, અનાદિ છે. છતાં તે કર્મમાં એવી યોગ્યતાવાળાં બીજ રહેલાં છે કે અમુક પ્રકારના પ્રયત્નથી તે આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. માટે તે ઉપાયો કામે લગાડવાની જરૂર છે.

પાઠ ચોથાના સારાંશ પ્રશ્નો

પહેલું કર્મ કે પહેલો આત્મા? ૧. આત્માથી કર્મો અલગ થઈ શકે છે. ૨. પ્રથમ કર્મ કે આત્માના સંબંધમાં જ્ઞાની પુરુષોનો ખુલાસો? ૩. કર્મમાં આત્માથી દૂર થવાની યોગ્યતા છે? ૪. ઉપાયથી કર્મ દૂર થાય છે.

પાઠ ૫ મો.

આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ

આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલી, પોતાના સ્વભાવમાંથી મન વડે, વચન વડે અને શરીર વડે રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે વખતે, લોહું જેમ લોહચુંબક તરફ આકર્ષાય છે તેમ, આ જગતમાં સર્વત્ર ભરેલાં પુદ્ગલ પરમાણુઓમાંથી પોતાની લાગણીને લાયકનાં કર્મરૂપ પુદ્ગલો પોતા તરફ આકર્ષે છે અને તીવ્ર કે મંદ લાગણીના પ્રમાણમાં તે પુદ્ગલોનું આત્મપ્રદેશ સાથે જોડાણ કરે છે.

આ રાગદ્વેષવાળી લાગણીઓના ચાર વિભાગો પડે છે. એક વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળી લાગણી જેને મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે તેને લઈને જે વસ્તુ આત્મા નથી, તેમાં આત્માની લાગણી થાય છે. જે વસ્તુ અનિત્ય છે, અસાર છે, તેમાં નિત્યપણાની, સારપણાની લાગણી થાય છે. અપવિત્રમાં પવિત્રતાની લાગણી થાય છે. આ મિથ્યાત્વની લાગણી આત્મભાન બહુ જ ભુલાવે છે અને પુદ્ગલ જે જડ પદાર્થો છે તે દેહાદિમાં સત્યતાની, નિત્યતાની, સારપણાની—ને પવિત્રતાની બુદ્ધિ ધારણ કરાવે છે. સત્ય, નિત્ય, સારભૂત અને પવિત્ર તો આત્મા જ છે તેને બદલે જડ પદાર્થમાં તેવી લાગણી અને પ્રવૃત્તિ થવી તેને મિથ્યાત્વ કહે છે. ૧

પુદ્ગલોને આત્મા સાથે સંબંધ જોડનાર બીજી લાગણી અવિરતિ નામની છે. અવિરતિનો દ્વંકો અર્થ ઇચ્છાઓને છૂટી મૂકવી. આત્માની શક્તિ મેળવવાની ઇચ્છાને બદલે પુદ્ગલો મેળવવાની ઇચ્છા કરવી, આત્મશક્તિનો ઉપયોગ આત્માના આનંદ માટે ન કરતાં પુદ્ગલો મેળવવા અને પુદ્ગલોનાં સુખ ભોગવવા માટે કરવો. ઇંદ્રિયોના વિષયોને જ પોષણ મળે તે તરફ આત્મશક્તિના ઉપયોગને વહેવરાવ્યા કરવો તે અવિરતિ તેથી પુદ્ગલોનો આત્મા સાથેનો સંબંધ વધારે વધતો જાય છે. ૨

આત્મા સાથે કર્મના પુદ્ગલોનો સંબંધ વધારનાર ત્રીજી લાગણી કષાયોની છે, ઇંદ્રિયોને પોષણ આપવા-વિષયો મેળવવા માટે ક્રોધનો, માનનો, માયાનો અને લોભનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ચારને કષાય કહે છે. કોઈ પ્રસંગે આ વિષયો મેળવવા માટે, કોઈ વખતે તેનું રક્ષણ કરવા માટે, અથવા પોતાના કે પરના સંબંધમાં આ જડ પુદ્ગલોનો ઉપયોગ કરનારા પ્રસંગમાં આ ચાર કષાયોમાંથી કોઈ પણ કષાયવાળી લાગણીની મુખ્યતા હોય છે. આ કષાયવાળી લાગણીઓ પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે સંબંધ વિશેષ દઢ કરાવે છે અને ટકાવી રાખે છે. ૩

ચોથી લાગણી કર્મ પુદ્ગલોનો સંબંધ જોડનારી મન, વચન, શરીરની પ્રવૃત્તિની છે, તે લાગણી રાગ ઉત્પન્ન કરાવીને કે દ્વેષ કરાવીને, પોતાને માટે કે પરને માટે પણ તે ત્રણ

મનાદિની પ્રવૃત્તિ પુદ્ગલોનો સંબંધ કરાવે છે. તે પુદ્ગલો શુભ પણ હોય અને અશુભ પણ હોય છતાં બંને બંધન રૂપ તો છે જ.

આ ચાર પ્રયત્નોમાં મિથ્યાત્વની લાગણી સર્વ કરતાં પુદ્ગલોનો આત્મા સાથે વિશેષ સંબંધ કરાવે છે અને ટકાવી પણ રાખે છે. ખરી રીતે તપાસો તો માલૂમ પડશે કે જેમ ઝાડને ટકાવી રાખનાર અને પોષણ આપનાર તેનાં મૂળ છે, તેમ આ કર્મોને ટકાવી રાખનાર અને પોષણ આપનાર આ મિથ્યાત્વની લાગણી છે. મિથ્યાત્વની લાગણી ન હોય તો અવિરતિ-ઈચ્છાની લાગણી તેથી ઓછો કર્મ-સંગ્રહ કરાવે છે. મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ તે બંને લાગણી ન હોય તો કષાયની લાગણી તેથી પણ ઓછો સંગ્રહ કરાવે છે. અને ઉપરની ત્રણે લાગણી ન હોય તે પ્રસંગે મનાદિ ત્રણની લાગણી ઘણો જ થોડો કર્મબંધ કરાવે છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે આત્મભાન ભૂલવું તે મિથ્યાત્વ, ઈચ્છાઓને કાબૂમાં રાખવાનો નિયમ ન કરવો તે અવિરતિ, રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ તે કષાય, અને મન, વચન, શરીરની સામાન્ય પ્રવૃત્તિ તે યોગ, કોઈ વખતે એક, કોઈ વખતે બે, કોઈ વખતે ત્રણ અને કોઈ પ્રસંગે ચાર જાતની લાગણીઓ એકસાથે હોય છે.

આ ચાર કારણો વડે ગ્રહણ કરાયેલાં કર્મ પુદ્ગલોનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે. સંબંધ તે તે કારણો વડે

વૃદ્ધિ પામે છે અને નિમિત્તની પ્રયત્નતાથી લાંબા વખત સુધી ટકી રહે છે.

પાંચમા પાઠના પ્રશ્નો

કર્મોનું આકર્ષણ શાથી થાય? ૧. મિથ્યાત્વ એટલે શું? ૨. અવિરતિ એટલે શું? ૩. કષાય એટલે શું? ૪. યોગ એટલે શું? ૫. કર્મો ઓછાં શાથી ગ્રહણ કરાય? ૬. કર્મો શા કારણથી ટકી રહે?

પાઠ ૬ ઠો

ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય અને મનાદિયોગનાં નિમિત્તને પામીને જીવ વડે જે ક્રિયા કરાય તે કર્મ કહેવાય છે. તે કર્મ આઠ ભાગમાં વહેંચાય છે. જ્ઞાનાવરણીય ૧. દર્શનાવરણીય ૨. વેદનીય ૩. મોહનીય ૪. આયુષ્ય ૫. નામ ૬. ગોત્ર ૭. અંતરાય ૮. આ આઠ કર્મો છે. તેના પેટા ભેદો એકસો અડધાવન છે. આત્મા અજ્ઞાન દશામાં આઠ કર્મ બાંધે છે.

આત્માની જ્ઞાનશક્તિને જે દબાવી દે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૧. આત્માની દર્શન શક્તિ—જેવાની શક્તિ—ને જે દબાવે તે દર્શનાવરણીય. ૨. આત્માની અવ્યાબાધ—કોઈ

પ્રકારે ક્રોધથી બાધા, પીડા ન થાય તે શક્તિને ઢાંકી દે તે વેદનીય કર્મ. ૩. આત્માના અનંત આનંદને આવરે તે મોહનીય કર્મ. ૪. આત્માની એક સ્વરૂપમાં રહેવા રૂપ અક્ષય અનંત સ્થિતિને આવરણુ કરે તે આયુષ્ય કર્મ. ૫. આત્માના અરૂપી ગુણને ઢાંકે તે નામ કર્મ. ૬. અશુરુલ્લધુ (હળવો નહિ અને ભારે પણ નહિ) રૂપ આત્માની સ્વભાવ સિદ્ધ-સ્થિતિને આવરે તે ગોત્ર કર્મ. ૭. આત્માની અનંત બળ શક્તિને દબાવે તે અંતરાય કર્મ. ૮.-આ પ્રમાણે આઠ કર્મના સ્વભાવ છે. સુખદુઃખાદિ વિવિધ પ્રકારની સારી ખોટી શક્તિઓનો આ કર્મોની અંદર સમાવેશ થાય છે.

ઉપર બતાવેલાં નિમિત્તોની મદદથી આત્મા જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરીને જુદાં જુદાં કર્મોનાં આવરણો ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ કે જ્ઞાનવાળા કે દર્શનવાળા જીવોને જ્ઞાન દર્શન પ્રગટ થવાનાં કારણોમાં વિદ્ય કરવાથી, તેની નિંદા કરવાથી, આશાતના કરવાથી, તેમનો ઘાત કરવાથી કે તેઓના ઉપર દ્વેષ કે મત્સર કરવાથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મ ખાંધે છે. ૧-૨.

દેવની પૂજા કરવાથી, ગુરુની સેવા કરવાથી, દયા રાખવાથી, ક્ષમા કરવાથી, ગૃહસ્થધર્મના અણુવ્રતો પાળવાથી, રાગભાવે મહાવ્રતો આદરવાથી, ધર્મને અર્થે કષ્ટ સહન કરવાથી, આત્મજાગૃતિ વિના ઓધ સંજ્ઞાએ ધર્મ માર્ગે ચાલવારૂપ અકાંમનિર્જરા કરવાથી આત્મા સાતાવેદનીય (સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર) કર્મ ખાંધે છે. ૩.

અન્ય જીવોને દુઃખી કરવાથી, જીવોનો વધ કરવાથી; જીવોને રોવરાવવાથી, રીખાવવાથી, સંતાપ દેવાથી, શોકમાં નાખવાથી, તથા પોતે પણ ઈષ્ટ વસ્તુના વિયોગને લઈને ઝુરવાથી, શોક કરવાથી, આકંઠ કરવાથી ઇત્યાદિ કારણોથી આત્મા દુઃખ આપનાર અસાતા વેદનીય કર્મ ખાંધે છે. ૩.

જ્ઞાની મનુષ્યના, જ્ઞાનના, સંઘના, ધર્મના અને દેવોના અવર્ણવાદ બોલવાથી, ધર્મી મનુષ્યોને દૂષણ આપવાથી, અસત્ય માર્ગનો પ્રચાર કરવાથી, ગુર્વાદિનું અપમાન કરવાથી, તીવ્ર મિથ્યાત્વના પરિણામથી અને અનર્થનો આગ્રહ કરવાથી આત્મા દર્શન મોહનીય કર્મ ખાંધે છે. ૪.

ક્રોધ, માન, માયા—કપટ અને લોભના તીવ્ર ઉદયને આધીન થવાથી કામ વિકારને ઉશ્કેરે—ઉત્તેજિત કરે તેવી ચેષ્ટાઓ કરવાથી, હાંસી-મશ્કરી કરવાથી, બીજના સુખનો નાશ કરવાથી, ખોટાં કાર્યોમાં બીજને ઉત્સાહિત કરવાથી, પોતાના સ્વાર્થને ખાતર બીજના મનને વશ કરવાથી, અન્યને લય આપવાથી, શોક કે રૂઢન કરવાથી, બીજને ડરાવવાથી, કોઈ વસ્તુને દેખી તેની દુર્ગંધા કરવાથી, આત્મા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, લય, શોક અને દુર્ગંધા રૂપ છ પ્રકારની મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ ખાંધે છે. ૪.

વિષય લોભમાં બહુ આગ્રહિત રાખવાથી, ઈર્ષ્યાળુ સ્વભાવથી, ગુહું બોલવાથી, બહુ જ માયાવી—કપટી સ્વભાવથી, અર્થાત્ કપટ કરવાથી, અને પરસ્પરી લંપટતાથી આત્મા, સ્ત્રીનો જન્મ મળે તેવા સ્ત્રીવેદ કર્મનો બંધ કરે છે. ૪.

પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષિત રહેવાથી, કોઈની ઇર્ષ્યા ન કરવાથી, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઘણા જ મંદ-થોડા કરવાથી, સરલ સ્વભાવી થવાથી, અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી ઇત્યાદિ કરણોથી આત્મા, પુરુષપણે ઉત્પન્ન થવાય તેવું પુરુષવેદ-કર્મ બાંધે છે. ૪.

સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધી અનંગ-કામ સેવા કરવાથી તીવ્ર વિષયની અભિલાષા રાખવાથી, ક્રોધાદિ કષાયની પ્રબળ પરિણતિ ધરવાથી, અને બળાત્કારે સતી સ્ત્રી પુરુષોનાં શિયળ ખંડન કરવાથી નપુંસકપણે ઉત્પન્ન થાય તેવું નપુંસકવેદ નામનું કર્મ આત્મા બાંધે છે.

સાધુ-પુરુષોની નિંદા કરવાથી, ધર્મપરાયણ જીવોને ધર્મમાં વિઘ્ન કરવાથી, મદિરા, માંસ આદિનો ત્યાગ કરનારા જીવોની આગળ તે તે વસ્તુના ગુણોનું સારું વર્ણન કરી તેનાં ત્યાગના પરિણામ તોડી પાડવાથી કે પડાવવાથી સત ચારિત્રના માર્ગને દૂષિત કરવાથી, અથવા કહેવાથી, સંસાર અવસ્થાના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી અને શાંત થયેલા કષાયને ઉદ્ધીરણા-પ્રેરણા કરીને જાગૃત કરવાથી આત્મા ચારિત્રમોહનીય કર્મ બાંધે છે. ૪.

છઠ્ઠા પાઠનો સાર

કર્મનો અર્થ શું? ૧ આઠ કર્મોનાં નામો. ૨ કયું કર્મ આત્માની કઈ શક્તિને દબાવે છે? ૩ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શાથી બંધાય? ૪ દર્શનાવરણીય કર્મ શાથી બંધાય?

૫ વેદનીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૬ સમકિતમોહનીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૭ આરિત્રમોહનીય કર્મ શાથી બંધાય ? ૮.

પાઠ ૭ મો

ક્રિયા વડે કરાય તે કર્મ

મનુષ્ય અને પશુ આદિનો નાશ કરવાથી, અનેક જીવોને સંહાર થાય તેવાં શસ્ત્રો આદિ ઉત્પન્ન કરવાથી, તેવાં કાર્યોનો પ્રારંભ કરવાથી, હુદ ઉપરાંત પરિગ્રહ મેળવવાથી નિર્દયતા વાપરવાથી, માંસ લક્ષણ કરવાથી, વેરવિરોધ વધારવાથી રૌદ્ર-ભયંકર પરિણામવાળી લાગણીઓ મનમાં ઉત્પન્ન કરવાથી મરે ત્યાં સુધી પણ ક્રોધાદિ ક્ષયો ટકાવી રાખે પણ સમાધાન ન કરે તેવા પરિણામ રાખવાથી, જીવોનો સંહાર થાય તેટલું પ્રબળ અસત્ય બોલવાથી, પરદ્રવ્ય અપહરણ કરવાથી, વારંવાર વિષય સેવનથી અને ઇંદ્રિયોને આધીન જીવન જીવવાથી આત્મા નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

સત્યાસત્યનો વિચાર ન કરવા રૂપ મનની મૂઢતાથી, પોતાને અને બીજાને પીડા ઉત્પન્ન કરે તેવા આત્મધ્યાનની મુખ્યતાવાળા વર્તનથી, કરેલાં પાપને છુપાવવાથી, અસત્ય માર્ગનો ઉપદેશ આપવાથી, ધર્મમાર્ગનો નાશ કરવાથી, છળ, પ્રપંચ કરવાથી, આરંભ પરિગ્રહ વધારવાથી, ઇત્યાદિ કારણે આત્મા તિર્યચનું-પશુ આદિનું આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

જરૂરિયાત જેટલો થોડો આરંભ કરવાથી, થોડો

પરિગ્રહ રાખવાથી, નમ્રતા રાખવાથી, સરલતા ધારવાથી, ધર્મધ્યાનમાં પ્રીતિ વધારવાથી, મધ્યસ્થ પરિણામ રાખવાથી, ઉપકારબુદ્ધિએ થોડામાંથી થોડું જરૂરિયાતવાળાને આપવાથી, દેવ અને ગુરુનું પૂજન કરવાથી, સત્ પુરુષોનું સન્માન કરવાથી, પ્રિય અને સત્ય બોલવાથી, નિર્મળ બુદ્ધિ રાખવાથી અને બધાં કામોમાં મધ્યસ્થપણે રહેવાથી, ઇત્યાદિ કારણે આત્મા મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય તેવું આયુષ્ય બાંધે છે.

રાગવાળું ચારિત્ર પાળવાથી, ત્યાગ માર્ગ લેવાથી, ગૃહસ્થ ધર્મનાં વ્રતો પાળવાથી, આત્મિકજન્યગૃતિ વિના પણ પૂર્વના કર્મ ઓછા થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી, જ્ઞાની પુરુષોની સોબતથી, ધર્મ સાંભળવાથી, સત્પાત્રોને દાન દેવાથી, તપ કરવાથી અજ્ઞાન તપ કરવાથી, સારાં પરિણામપૂર્વક મરણ થવાથી ઇત્યાદિ કારણે આત્મા દેવગતિને લાયક દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે. ૫.

અન્યની નિંદા કરવાથી, પોતાની પ્રશંસા કરવાથી, હિંસા કરવાથી, ગુહું બોલવાથી, ચોરી કરવાથી, વિષય સેવવાથી, આરંભ વધારવાથી, પરિગ્રહ રાખવાથી, કઠોર વચન બોલવાથી, વાચાળતાએ કરી વિના પ્રયોજને બોલ બોલ કરવાથી, આકેશ કરવાથી, બીજાના સૌભાગ્યને નાશ કરવાથી, કામણ દૂમણ કરવાથી, કુતૂહલી સ્વભાવથી, લાય મૂકવાથી, ઠગાઈ કરવાથી, મિથ્યાત્વ વધારવાથી, ચિત્તની ચપળતાથી, જુઠી સાક્ષી ભરવાથી, દેવાદિકને બહાને પોતાનો નિર્વાહ કરવાથી, મંદિર, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય,

આરામ, પ્રતિમા, એ આદિનો વિનાશ કરવાથી; અંગારા પાડવા ઇત્યાદિ કર્મોથી આત્મા અશુભ નામ કર્મોમાં છે. તે કર્મના ફળ તરીકે વિના પ્રયોજને નિંદાય છે. ૬.

સરલ સ્વભાવ રાખવાથી, સમ્યક્ દર્શન ધારવાથી ગુણાનુરાગ વધારવાથી, મનની ચપળતા ઓછી કરવાથી સત્યના પક્ષમાં રહેવાથી, નીતિપૂર્વક જીવનનિર્વાહ કરવાથી, અહિંસા પાળવાથી, સત્ય બોલવાથી, ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી, શિયળ પાળવાથી, સંતોષી થવાથી, થોડું બોલવાથી, દુઃખી જીવોને મદદ કરવાથી, સુખી જીવોને દેખી ખુશી થવાથી, અલ્પ કષાય કરવાથી, ધર્મનાં સ્થાનોનો ઉદ્ધાર કરવાથી, સંસારથી વિરક્ત રહેવાથી, પ્રમાદ ન કરવાથી, ક્ષમા રાખવાથી અને ધર્મી મનુષ્યોનું સ્વાગત કરવાથી ઇત્યાદિ કારણે આત્મા શુભનામ કર્મોમાં છે. તે કર્મના ફળ તરીકે લોકોમાં પ્રશંસાદિ મેળવે છે. ૬.

પરની નિંદા કરવાથી, અવજ્ઞા કરવાથી, હાંસી કરવાથી, ગુણ લોપવાથી, ગુઠા દોષો કહેવાથી, પોતાની પ્રશંસા કરવાથી અછતા ગુણ બોલવાથી છતાં દોષને ઢાંકવાથી અને જાતિ-કુળ આદિનો ગર્વ કરવાથી, આત્મા નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય તેવું નીચ ગોત્રમાં છે. ૭.

ગુણીના ગુણોની પ્રશંસા કરવાથી, કર્યા ગુણને જાણવાથી, પોતાના દોષોની નિંદા કરવાથી, જાતિ કુળનું અભિમાન ન કરવાથી, નિરઅભિમાની વર્તન રાખવાથી, મનથી, વચનથી, અને શરીરથી જ્ઞાની તથા ગુણીનો વિનય,

કરવાથી, ઉચ્ચ ગોત્રમાં જન્મ પામવા રૂપ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ બંધાય છે.

દાન આપનારને અટકાવવાથી; દાન લેનારને વિઘ્ન કરવાથી, ધર્મકાર્યમાં કે કોઈને મદદ આપવાના કાર્યમાં પ્રયત્ન કરનારને અટકાવવાથી, એકવાર ઉપયોગમાં આવે તે ભોગ, વારંવાર એક વસ્તુ ઉપયોગમાં આવે તે ઉપભોગ; આ ભોગોપભોગના કાર્યમાં જીવોને અટકાવનાર આત્મા અંતરાય કર્મ બાંધે છે. તેને લઈને, આત્માની અનંતવીર્ય ગુણની શક્તિ દબાઈ જાય છે. ૮.

આત્મા પોતાની શક્તિનો આ પ્રમાણે દુરોપયોગ કરીને કર્મ બાંધે છે, અને ચાર ગતિમાં સુખ-દુઃખાદિનો અનુભવ કરતો પરિભ્રમણ કરે છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

૧ નરકનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૨ તિર્યંચનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૩ મનુષ્યનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૪ દેવનું આયુષ્ય શાથી બંધાય ? ૫ શુભ નામ કર્મ કયા કારણોથી બંધાય ? ૬ અશુભ નામ કર્મ શાથી બંધાય ? ૭ ઉચ્ચ ગોત્ર શા કારણોથી બંધાય ? ૮ નીચ ગોત્ર શાથી બંધાય ? ૯ અંતરાય કર્મ શાથી બંધાય ?

પાઠ ૮ મો.

કર્મ બાંધવાની વિધિ

આત્માએ મિથ્યાત્વાદિ હેતુને લઈને જે કર્મના પુદ્ગલો એકઠાં કરેલાં છે તેનો બંધ ચાર પ્રકારે થાય છે. કર્મનો સ્વભાવ. ૧ કર્મની સ્થિતિ. ૨ કર્મનો રસ. ૩ અને કર્મના પ્રદેશો. ૪ જેને પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, અને પ્રદેશ કહે છે. દૃષ્ટાંતથી આ હકીકત વધારે સ્પષ્ટ થશે એક લાડુનું દૃષ્ટાંત છે. તેમાં લાડુનો સ્વભાવ લાડુની સ્થિતિ લાડુનો રસ અને લાડુનાં પરમાણુઓ, આ ચાર બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

જેમ પિત્ત, કફ અને વાતને દૂર કરનાર ત્રણે જાતનાં જીવાં જીવાં દ્રવ્યોથી બનેલો લાડુ પિત્તને દૂર કરનાર દ્રવ્યોથી પિત્તને દૂર કરે છે, કફને દૂર કરનાર દ્રવ્યોથી કફને દૂર કરે છે અને વાયુને દૂર કરનાર દ્રવ્યોથી વાયુને દૂર કરે છે. આ સ્વભાવ કહેવાય છે. ૧.

આ લાડુ પાંદર દિવસ, વીશ દિવસ કે મહિના સુધી ઋતુના સ્વભાવ પ્રમાણે અને અંદર નાખવામાં આવેલાં દ્રવ્યના પ્રમાણમાં બગડતાં નથી. તે લાડુની સ્થિતિ કહેવાય છે. ૨.

કોઈ લાડુમાં ઘી તથા ગોળ યા સાકર સરખા ભાગે, બમણી કે ચાર ગણી પણ નાખવામાં આવે છે. આ રસ કહેવાય છે. ૩.

કોઈ લાડુમાં લોટ વધારે હોય છે, અથવા ઓછો હોય છે. આ પ્રદેશ-પરમાણુનો જથ્થો કહેવાય છે. ૪.

આ હકીકત સમજાવી, હવે કર્મ બંધના સંબંધમાં તેનો વિચાર કરીએ. કોઈ કર્મનો સ્વભાવ જ્ઞાનને દબાવવાનો કોઈ કર્મનો સ્વભાવ દર્શનને, કોઈનો ચારિત્રને, કોઈનો આત્માની અનંત શક્તિને, કોઈનો યશ કે અપયશ ફેલાવવાનો, કોઈ કર્મનો દેવાદિ ગતિમાં લઈ જવાનો, કોઈ કર્મનો ઊંચનીચ ગોત્રમાં જન્મ આપવાનો અને કોઈ કર્મનો સ્વભાવ સુખદુઃખ આપવાનો હોય છે. આ સર્વ કર્મનો સ્વભાવ બંધ કહેવાય છે. ૧.

કોઈ કર્મની સ્થિતિ સો વરસની, હજાર વરસની, લાખ વરસની, પદ્મોપમની કે સાગરોપમની હોય છે. ત્યાં સુધી સુખ, દુઃખ, આયુષ્ય, મોહ, અજ્ઞાન આદિ ભોગવે છે, તે કર્મની સ્થિતિ કહેવાય છે. અર્થાત્ તેને સ્થિતિબંધ કહે છે. ૨.

કોઈ કર્મમાં દુઃખ આપવાનો તીવ્ર રસ હોય છે, કોઈ કર્મમાં સુખશાંતિ આપવાનો તીવ્ર રસ હોય છે, કોઈ કર્મમાં મંદ-થોડો રસ સુખદુઃખ આપવાનો હોય છે. તેને લઈને ઘણું કે થોડું સુખદુઃખ આ જીવ ભોગવે છે, તે રસબંધ કહેવાય છે. ૩.

કોઈ કર્મમાં પરમાણુ ઘણું હોય અને રસ થોડો હોય, કોઈ કર્મનાં પરમાણુ થોડા હોય અને રસ ઘણો હોય, આ કારણથી જીવ થોડા વખતમાં ઘણું સુખદુઃખ

લોગવે છે. કોઈ વખત પુદ્ગલ પરમાણુ ઘણાં હોય તો ઘણા વખતમાં થોડું સુખદુઃખ લોગવે છે. આ કર્મનો પ્રદેશખંધ કહેવાય છે. ૪.

આ હકીકત સમજાવવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જ્યારે આત્મા કોઈ પણ ઈચ્છા તરફ પ્રેરાઈને તીવ્ર કે મંદ રાગ-દ્વેષવાળી જેવી જેવી લાગણી કરે છે તેના પ્રમાણમાં તે તે સ્વભાવનાં તેવા તેવા રસવાળાં, તેવી તેવી સ્થિતિવાળાં અને તેટલા પ્રદેશવાળાં કર્મ બાંધે છે. કાર્ય તો એક જ હોય છે, પણ તેમાં લાગણીના-રસના પ્રમાણમાં થોડો કે ઓછો કર્મખંધ થાય છે. દષ્ટાંતમાં જેમ કે લીંબડાનો રસ કરવો છે, પણ તેમાં વધારે પાણી ભેળવવામાં આવે તો કરવાશ ઓછી રહે છે. તે જ રસને ઉકાળીને થોડું પાણી રાખવામાં આવે તો કરવાશ વધારે રહે છે. આ દષ્ટાંતને કોઈપણ ખરાબ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં આપણી તીવ્ર કે મંદ ઉત્સાહ ભરી કે પશ્ચાત્તાપવાળી લાગણી હોય તેના પ્રમાણમાં કર્મનો ખંધ પડે છે, અને તેનો ઉદ્દય તેવા ભાવે પ્રગટ થાય છે. કોઈ કોઈ વખતે આપણે કેટલાક મનુષ્યોને રોગથી હેરાન થતાં, બહુ જ રિખાતાં, કંગાલ હાલતમાં, કોઈની મદદ વિના ટળવળતા જોઈએ છીએ, અને રિખાઈને લાંબે કાળે મરણ પામે છે. આ સર્વ તીવ્ર ખરાબ કર્મ વિપાકનાં ફળો છે. કેટલાંક મનુષ્યો સહેજમાં જ માંદગી લોગવીને અથવા થોડું નિમિત્ત મળતાં મરણ પામે છે. આ મનુષ્યનાં અશુભ કર્મ વિપાકો તીવ્ર નથી એમ આપણે તેના ચાલુ જીવન ઉપરથી સમજી શકીએ છીએ.

પુન્ય પ્રકૃતિના દૃષ્ટાંતમાં શેરડીને રસ મીઠો હોય છે. છતાં તેમાં પાણી નાખવાથી તેની મીઠાશ ઓછી થાય છે, તે જ રસને ખૂબ ઉકાળીને થોડો રસ રાખવામાં આવે છે, તો તેમાં મીઠાશ વિશેષ રહે છે. આજ દૃષ્ટાંત પુન્ય પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતાં સુખના સંબંધમાં બરોબર લાગુ પડે છે. કેટલાંક મનુષ્યો શરીરે નિરોગી હોય છે, આયુષ્ય લાંબું હોય છે. ધન, ધાન્ય, લાજ, આબરૂ, માન, અધિકાર વિશેષ હોય છે. પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, કુટુંબ સારાં અને મદદગાર હોય છે બુદ્ધિ, વિવેક આદિ પૂર્ણ હોય છે. ધાર્મિક અને પરમોપકારી જીવન ગુજારે છે; દુઃખ જિંદગીમાં અનુભવ્યું હોતું નથી. આ સર્વ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા તીવ્ર સ્વભાવના મીઠાં કળો છે. કેટલાક જીવો સામાન્ય સુખી હોય છે. આ પુન્ય બંધનો મંદ વિપાક છે.

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે શુભ કે અશુભ કાર્યમાં તીવ્ર કે મંદ પરિણામ હોય છે કે તેવો જ તીવ્ર કે મંદ શુભાશુભ કર્મનો બંધ બંધાય છે અને તેવી જ લાગણીએ ભોગવવી પડે છે.

આ સ્થળે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ક્રોધાદિક ક્ષાયની અધિકતાથી કર્મનો રસબંધ અને સ્થિતિ બંધ થાય છે અને મન, વચન, કાયાના યોગથી પ્રવૃત્તિથી, કર્મનો પ્રદેશ બંધ, અને પ્રકૃતિબંધ થાય છે.

દુનિયામાં રાજ, રંક, સુખી, દુઃખી, બુદ્ધિશાળી, નિબુદ્ધિ, રોગી, નિરોગી, પૂજ્ય, તિરસ્કારપાત્ર, ઇત્યાદિ

વિવિધતાઓ દેખાય છે, તે સર્વ જાણતાં કે અજાણતાં બાંધેલા શુભાશુભ કર્મ પ્રકૃતિનું જ પરિણામ છે. એમ સમજીને મનુષ્યે આત્મભાનમાં જાગૃતિ મેળવીને પોતાનું હિત થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ભવિષ્યમાં ગતિ કેવી મેળવવી તે તમારા અત્યારના ચાલુ પુરુષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. તમારી ભવિષ્યની જિંદગીના ઉત્પાદક તમે જ છો. તમે જેવા થવા ધારશો અને જેવો પ્રયત્ન કરશો તેવા થશો.

સારાંશવાળા પ્રશ્નો

કર્મનો સ્વભાવ. ૧ કર્મની સ્થિતિ. ૨ કર્મનો રસ. ૩ કર્મના પરમાણુ. ૪ તીવ્ર રસવાળી લાગણીઓ. ૫ મંદ રસવાળી લાગણીઓ. ૬ કષાયથી બંધ કેનો થાય ? ૭ મનાદિયોગથી બંધ કેનો થાય ? ૮ વિવિધતાનું કારણ ? ૯ ભવિષ્યની ગતિનો આધાર ? ૧૦

પાઠ ૯ મો

વિચારશક્તિ અને તેનું પરાવર્તન

આત્માની વારંવાર પરિણમન પામતી શક્તિને વિચાર અથવા પરિણામ કહેવામાં આવે છે. આત્મા પોતાની સ્વરૂપ સ્થિરતા મૂકીને નીચે આવ્યાથી રાગદ્વેષમાં મળતાં પરિણામોપણે પરિણમે છે. આ આત્માની એક શક્તિ છે.

પણ રાગદ્વેષ સાથે જોડાવાથી તે અશુદ્ધ શક્તિ કહેવાય છે. આ શક્તિ પ્રથમ મનમાં, વચનમાં અને છેવટે શરીરમાં ઈન્દ્રિયો દ્વારા પ્રગટ થાય છે.

આ વિચારશક્તિ ચાર ભાગમાં વહેંચાય છે. અશુદ્ધ વિચાર. ૧ અશુભ વિચાર, ૨ શુભવિચાર, ૩ શુદ્ધવિચાર ૪ બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો રૌદ્ર, આર્ત, ધર્મ અને શુક્લ. આ ચાર પ્રકારના વિચારોનું પરાવર્તન થઈ શકે છે. જો પરાવર્તન કરતાં આવડે તો આ અધમશક્તિ ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ જઈને આત્માની મહાન શક્તિઓ પ્રગટ કરે છે અને આત્મા પરમ શાંતિમાં મગ્ન રહે છે. પ્રથમ ચાર પ્રકારના પરિણામો બતાવીને પછી તેને ઉચ્ચ ભૂમિ તરફ કેમ પલટાવવાં તે કહીશું.

કરતા ભરેલા, કઠોરતાવાળા, નિષ્કુરતા અને નિર્દયતાવાળા, જીવોનો ઘાત કરવાના, કરાવવાના, રિખાવીને મારવાના, મારીને રાજ થવાના વિચારો, અશુદ્ધ વિચારો છે. હિંસાને પોષણ મળે તેવાં શાસ્ત્રો બનાવવાના, જીવોનો નાશ થાય તેવું અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના, દેશ, જાગીર, જમીન, સ્ત્રી, જાનવર, લક્ષ્મી આદિ લૂંટી કે પડાવી લેવાના વિચારો અશુદ્ધ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનારાં છે. ધનાદિના રક્ષણ નિમિત્તે જીવોનો નાશ કરવાના વિચારો કરવા તથા તીવ્ર ક્રોધના પરિણામ, પ્રબળ લોભના અને મહત્ત્વની હાનિના બચાવ અર્થે જીવોનો સંહાર કરવાના વિચારો આ સર્વ અશુદ્ધ પરિણામો છે. ૧.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આદિ વિષયોને મેળવવા નિમિત્તે, જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, તે અશુભ પરિણામ છે. બહાલા મનુષ્યોના વિયોગથી અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી, રોગની ઉત્પત્તિથી અને ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવાના ઇરાદાથી જે જે વિકલ્પો કરવામાં આવે છે, તે બધા અશુભ વિચારો અથવા આત્માના અશુભ પરિણામો છે. ૨.

ધર્મનિમિત્તે, પરમાર્થ માટે, અન્યને સુખી કરવા અર્થે, પરોપકારી જીવન ગુજારવા માટે જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે સર્વે શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરનારા છે. ૩.

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાના, આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તેવાં ધ્યાન સમાધિના પ્રયત્નવાળા, સ્વરૂપ સન્મુખ થવામાં મદદગાર જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે, તે શુદ્ધ પરિણામ છે. ૪.

અશુદ્ધ વિચારથી નરકગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અશુભ વિચારોથી તિર્યંચની ગતિ મળે છે. શુભ વિચારથી મનુષ્યની તથા દેવની ગતિ થાય છે અને શુદ્ધ વિચારોથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પરિણામની શક્તિને તેનાથી ઉચ્ચ વિચારોમાં બદલાવી શકાય છે. તેમજ નીચેની હલકી સ્થિતિમાં પણ પલટી શકાય છે. હલકી સ્થિતિમાં વિચારોને લાવી મૂકવા

તે કામ સહેલું અને લાંબા કાળના અભ્યાસને લીધે કોઈના શીખવાડયા વિના આવડે તેવું છે. સારા વિચારો કરવા માટે જરા પુરુષાર્થ—મહેનત કરવાની જરૂર રહે છે, પણ ટેવ પડયા પછી તેને માટે પણ વિશેષ મહેનત કરવી પડતી નથી.

આપણને ટાઢ વાતી હોય તો આપણે ગરમી ઉત્પન્ન કરીએ તેથી ટાઢના પરમાણુ ગરમીના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે. તાપ લાગતો હોય તો શીતળ પરમાણુ ઉત્પન્ન કરતાં તાપનાં પરમાણુ શીતળતામાં બદલાય છે. અંધારું વિશેષ હોય તો આપણે દીવા આદિનો પ્રકાશ કરીએ છીએ, તેથી અંધારાના પુદ્ગલો પ્રકાશના રૂપમાં બદલાય છે. આવી જ રીતે જ્યારે આપણા મનમાં અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારવાળા પરિણામો ઉત્પન્ન થતા હોય ત્યારે આપણે શુદ્ધ કે શુભ પરિણામવાળા વિચારો તેને ઠેકાણે લાવી મૂકવા એટલે કે અશુદ્ધ કે અશુભ પરિણામ શુદ્ધ કે શુભના રૂપમાં પલટાઈ જશે. અંધારાને દૂર કરવા માટે પ્રકાશ લાવવાની જેટલી મહેનત છે તેથી પણ ઓછી મહેનત વિચારોને પલટાવવામાં છે, કેમકે પ્રકાશ તો બહારથી લાવવો પડે છે. આ તો તે સ્થાને તરત જ બીજા વિચારો લાવી મૂકાય છે. વિચારો બદલાવ્યા કે તરત જ તે વિચારોનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. ફક્ત ‘અશુદ્ધ કે અશુભ વિચાર છે.’ એટલી પોતાને જાગૃતિ જોઈએ. કેટલીક વખત જાગૃતિ સિવાય પણ નિમિત્ત મળતાં આપણા વિચારો આપણે

બદલાવી નાખીએ છીએ, અને આપણને ભાન પણ નથી હોતું કે મારા વિચારો બદલાઈ ગયા છે, તેમ પણ બને છે.

દષ્ટાંત તરીકે નાટ્યશાળામાં ઘણા માણસો બેઠા છે અને નાટક જેવામાં લીન થયા છે અત્યારે નાટક જેવામાં કે તે સંબંધના વિચારો સિવાય કોઈ વિચાર નથી. તે પ્રસંગે અકસ્માત ત્યાં આગ લાગી કે તે જ વખતે ભાગાભાગ અને નાશનાશ થઈ રહે છે. ખૂંભો પર ખૂંભો પડાય છે. પાણી લાવો, પાણી લાવોના પોકારો થાય છે બસ થઈ રહ્યું. પ્રથમના વિચારોમાંથી આ વખતે એક પણ વિચાર રહેતો નથી. હવે વિચારો પણ તે આગના, વાતો પણ તેની. આ સ્થળે જેમ જેવાના આનંદ કરતાં પણ જીવ બચાવવાનો આનંદ બળવાન હોવાથી જીવ બચાવવાના વિચારે જેવાના વિચારોને ઉલટાવી નાખ્યા. તેમ અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારના સુખ કરતાં શુદ્ધ કે શુભ વિચારનો આનંદ આપણને વિશેષ સમજાય તો આપણે ઘણા થોડા જ વખતમાં ઘણી થોડી મહેનતે આપણા વિચારોને બદલાવી શકીએ.

આ સિવાય કોઈ મહાત્મા પુરુષની સોબતમાં આપણે હોઈએ અથવા ધર્મની વાર્તા થતી હોય અથવા સ્મશાનમાં કોઈ યુવાન રાજકુમારના શરીરને અગ્નિદાહ થતો હોય, તે પ્રસંગે આપણા વિચારોમાં બહુ જ પરાવર્તન થઈ જાય છે. સંસારની ઉદાસીનતા, પ્રબળ વૈરાગ્ય અને પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ આવે છે.

આ પ્રબળ નિમિત્તો છે, તેને લઈને પૂર્વના વિચારો બદલાય છે.

આવી રીતે જ્યારે જ્યારે કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, રાગ, દ્વેષ આદિના વિચારો મનમાં આવે તે વખતે તેથી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિવાળા, બ્રહ્મચારી, ક્ષમાવાન, સંતોષી, નમ્ર સ્વભાવના, વૈરાગ્યવાન અને પ્રેમાળ સ્વભાવના ગુણવાળા, શાન્ત જીવન ગુજારનારા મહાન પુરુષોના જીવનનો વિચાર કરીએ, અશુદ્ધ કે અશુભ વિચારવાળા મનુષ્યોને જે કડવાં ફળોનો અનુભવ થયો હોય તેનો વિચાર કરીએ અથવા આવી પ્રવૃત્તિના લાગ કરનારને મળેલાં ઉત્તમ ફળોનો વિચાર કરીએ તો અવશ્ય આપણી નીચ વૃત્તિઓ બદલાયા સિવાય નહિ જ રહે.

આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે મનની અંદર થોડી પણ અશુભ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ કે તરત જ તેની વિરોધી સારી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી. આવો અભ્યાસ નિરંતર ચાલુ રહે તો તે મનુષ્યના મનમાંથી હલકા વિચારો ઉત્પન્ન થતા અટકી જશે અને ગમે તે વખતે ઉત્તમ વિચારોનો પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરવાનું બળ પ્રગટ થશે. તે બળથી મનની વૃત્તિઓ ઉપર કાબુ મેળવી આત્માની અનંત શક્તિઓ તે પ્રગટ કરી શકશે અને આ વિશ્વમાં એક મહાન પુરુષ તરીકે ખ્યાતિ મેળવી અનેક જીવોને આદર્શરૂપ થઈ આત્મ કલ્યાણ કરી શકશે.

કર્મબંધ શીખવા-ભણવાનું આ જ રહસ્ય છે કે મનની વૃત્તિના પ્રવાહને બદલાવવાની શક્તિ મેળવવી. વૃત્તિને

પ્રવાહ બદલતાં આવડયો કે ગુણ સ્થાનકની ભૂમિકાઓ વધવાનું કામ સહેલું થઈ પડશે. મનુષ્યોમાં વિચારના પ્રમાણમાં જ મુખ્યતાએ ગુણસ્થાનની ભૂમિકા હોય છે. એક મનુષ્ય વ્યવહારથી સાધુ હોય છતાં વિચારો હલકા હોય તો તેનામાં ગુણસ્થાન નીચું જ હોય છે, અને એક ગૃહસ્થ છતાં વિચારો ઉચ્ચ ભૂમિકાના અનુભવતો હોય તો તેનું ગુણસ્થાન ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે. વિચાર અને વર્તનના પ્રમાણમાં જ ગુણસ્થાનની ભૂમિકાઓ બદલાયા કરે છે.

નવમા પાઠનાં સારવાળા પ્રશ્નો

પરિણામ કેને કહેવા ? આત્માની અશુદ્ધ શક્તિ ? અશુદ્ધ વિચાર ? અશુભ વિચાર ? શુભ વિચાર ? શુદ્ધ વિચાર ? વિચારોનું ફળ ? વિચારો કેમ બદલાવવા ? કર્મ ગ્રંથનું રહસ્ય ? ગુણસ્થાનકની ઉચ્ચતા કેને આધારે ?

પાઠ ૧૦ મો

બંધનમુક્ત

અજ્ઞાન દશામાં આત્મા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ રાગદ્વેષ સાથે કરે છે, એ કારણથી આત્મા અને કર્મનાં પુદ્ગલોનો સંબંધ ટકી રહે છે. તે કારણોને દૂર કરવાથી કર્મ પુદ્ગલોનો સંબંધ છૂટી જાય છે. તેનું નામ કર્મ-બંધનથી મુક્તિ છે.

આત્મા જે વસ્તુ છે તેને તે રૂપે જાણવી તે મિથ્યાત્વનું વિરોધી સમ્યક્દર્શન છે. આત્મા નિત્ય છે. સત્ય છે. પવિત્ર છે, આનંદસ્વરૂપ છે અને બરોબર સમજવાથી અને પ્રવૃત્તિના સર્વ પ્રસંગોમાં તે જ્ઞાન ટકાવી રાખવાથી, મિથ્યાત્વથી આવતાં કર્મ પુદ્ગલો અટકી જાય છે. આ સત્યનો પ્રકાશ પ્રબળ થતાં વિવિધ પ્રકારની માયિક ઇચ્છાઓ ઓછી થઈ જાય છે. અને જે ઇચ્છા થાય છે તે પોતાને અને પરને આનંદરૂપ થાય તેવી થાય છે. તેમ થતાં અવિરતિ નામનો કર્મ સંબંધ ટકાવી રાખનાર બીજી લાગણીથી આવતાં કર્મો પણ અટકી જાય છે. ૨

આત્મા તરફ જેમ જેમ પ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ ઇચ્છાઓ પણ આત્માને પોષણ મળે તેવી જ થાય છે, તેને લઈને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની પ્રવૃત્તિ પણ મંદ થઈ જાય છે. કેમકે પુદ્ગલો મેળવવાની ઇચ્છા માટે જ ક્રોધાદિનો ઉપયોગ પડે છે, તે ઇચ્છાઓ બંધ થતાં ક્રોધાદિની પ્રવૃત્તિ પણ અટકી જ પડે. અને ક્ષાયની પ્રવૃત્તિ મંદ થતાં તે પ્રસંગે ગમે તેટલી મન, વચન, શરીરની પ્રવૃત્તિ હોય છતાં તે નિરસ હોવાથી કર્મપુદ્ગલોને આકર્ષવાનું બળ તેમાંથી ઓછું થઈ ગયેલું હોય છે, તેથી આત્માનો કર્મપુદ્ગલો સાથેનો સંબંધ ઓછો થતો જાય છે અને પૂર્વે જે અજ્ઞાન દશામાં સંબંધ બાંધેલો હોય છે તે આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાથી તથા વર્તમાન કાળે

અનુભવ કરી લેવાથી સત્તામાં રહેલા કર્મો પણ ઓછાં થતાં જાય છે. આ સર્વ કહેવા ઉપરથી એ નિશ્ચય થયો કે મિથ્યાત્વવાળી અજ્ઞાન દશાથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો સમ્યક્-દર્શનથી રોકાય છે. ૧. અવિરતિ-ધ્વિષ્ટાઓથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો ધ્વિષ્ટાનો નિરોધ કરવારૂપ વિરતીથી રોકાય છે. ૨. ક્રોધ, માન, માયા, લોભથી આવતાં કર્મપુદ્ગલો ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને સંતોષથી રોકાય છે. ૩. અને મન. વચન, શરીરથી આવતાં કર્મનાં પુદ્ગલો મનાતિત, વચનાતિત, કાયાતિતરૂપ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાથી રોકાય છે. ૪

આવતાં કર્મને રોકવા તેને સંવર કહે છે. પૂર્વનાં સત્તામાં જે કર્મો હતાં તેને શરીરાદિ વડે લોગવી લેવાથી, અને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાથી ક્ષણ આપવાના સ્વભાવથી વિખેરી નાખવામાં આવે છે. તેને કર્મની નિર્જરા કહે છે, આ પ્રમાણે મહેનત કરવાથી કર્મપુદ્ગલોનો આત્મા સાથેનો સંબંધ તોડી શકાય છે યા છૂટો કરી શકાય છે. દેહમાં કે ભવમાં ટકાવી રાખનાર આ સર્વે કર્મોનો આત્મપ્રદેશ સાથેનો સંબંધ સર્વથા છૂટો થયો તેનું નામ બંધનમુક્તતા અર્થાત્ મોક્ષ છે.

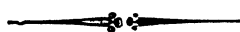
આ કર્મોના આવરણો દૂર થવાથી આત્માની અનંત શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે, જેમ આંખ પાસેના અમુક લાગના આવરણો ખસી જવાથી આપણે આંખથી ઘણા દૂરના પ્રદેશ પર્યંત જોઈ શકીએ છીએ, તો પછી આત્માના તમામ

પ્રદેશ ઉપરથી આ શક્તિઓને રોકનાર કર્મપુદ્ગલો નીકળી જાય તો આત્માની અનંતશક્તિઓ પ્રગટ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

આ પ્રમાણે આત્મા સાથેનો પુદ્ગલોનો સંબંધ તૂટી જાય છે અને તે તોડવા માટે જ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ધર્મ વિગેરેની જરૂરિયાત મહાન ગુરુઓએ સ્વીકારી છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

૧. બંધનમુક્તિ એટલે શું ? ૨. સમ્યક્દર્શન એટલે શું ? ૩. મિથ્યાત્વથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય ? ૪. અવિરતિથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય ? ૫. કષાયથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય ? ૬. મનાદિ યોગથી આવતાં કર્મો શાથી રોકાય ? ૭. સંવર કેને કહેવો ? ૮. નિર્જરા કેને કહેવી ? ૯. આવરણો દૂર થવાથી કઈ શક્તિ પ્રગટે ?

પાઠ ૧૧ મો

દેહધારી આત્માઓની સમજ

જીવ અને આત્મા એ બે એક જ વસ્તુનાં નામ છે ચૈતન્યશક્તિ એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. કર્મથી બંધાયેલ આત્મા વારંવાર દેહ ધારણ કરે છે. આત્માના મૂળ સ્વરૂપમાં લેહો હોતા જ નથી પણ શરીરની અપેક્ષાએ આત્માના

જુદા જુદા ભેદો કહેવાય છે. તેની સમજ અહીં આપવામાં આવે છે. દેહ ધારણ કરનાર જીવોને ગતિની અપેક્ષાએ ચાર ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે. દેવ મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી.

દેવોમાં સામાન્ય મનુષ્ય કરતાં જ્ઞાન અને શક્તિ વધારે હોય છે. તીર્થંકરદેવ, સામાન્ય કેવલી અને અપ્રમત્ત દશાવાળા મહાત્માઓની અપેક્ષાએ તો દેવોમાં પણ જ્ઞાન અને શક્તિ ઓછી હોય છે. દેવોનાં શરીરો સુંદર, નિરોગી, મળ-પ્રસ્વેદ વિનાના અને પવિત્ર પુદ્ગલોનાં બનેલાં હોય છે. તેમનાં શરીરમાં રુધિર, માંસ, હાડ વિગેરે હોતાં નથી, સુંદર આકૃતિ, તેજસ્વી કાંતિ અને મહાન પ્રતાપી ભવ્ય દેખાય તે તેમના પવિત્ર, પુન્ય કર્મોનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. તેઓ આપણી માફક આહાર ખાતા નથી. ખાવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે મનમાં સંકલ્પ કરે છે. સંકલ્પ થતાં જ ઉત્તમ પુદ્ગલો તેમના શરીરમાં દાખલ થાય છે. અને અમૃતના ઓડકાર આવે છે. તેથી તેમની ક્ષુધા શાંત થાય છે, અને દેહને પોષણ મળે છે. મનુષ્યોની માફક દેવો ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તેઓ દેવશૈલ્યામાં (સુવાલાયક સુંદર બિછાનામાં) ઉત્પન્ન થાય છે. જન્મ થતાં જ સોળ વર્ષની યુવાન વયવાળાની માફક દિવ્યરૂપે દેખાવ આપે છે.

દેવો વૃદ્ધ થતા નથી, અકાળે મરણ પામતા નથી, નિરંતર યુવાવસ્થા ટકી રહે છે, છ માસ આગળથી તેમને

મરણની ખબર પડે છે. તે પ્રસંગે ગળામાં રહેલાં પુષ્પોની માળા કરમાય છે. કલ્પવૃક્ષો ચાલતાં દેખે છે. કાંઈકિ વિસ્મૃત થાય છે. મુખની કાન્તિ ઝાંખી પડે છે. દેવોમાં આત્મમાર્ગની જાગૃતિ જેમને હોય છે. તે ત્યાં પણ પરમાત્માના માર્ગ તરફ પોતાનું પ્રયાણ ચાલુ રાખે છે. તીર્થંકરદેવ અને બીજા જ્ઞાનીઓની પાસે તેઓ આવે છે. ધર્મ સાંભળે છે. પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધતા જીવોને મદદ કરે છે. મનમાં સંકલ્પથી કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ તેમને હોય છે, તેઓ ધારે તો અનેક જીવોને મદદ કરી શકે, દુઃખીને સુખી કરી શકે, જ્ઞાની પુરુષોનો સમાગમ કરાવી આપી ધર્મમાં આગળ વધારી શકે, ધર્મની ઉન્નતિ કરી શકે, પણ સામાની તૈયારી તેટલી હોવી જોઈએ. દેવો નિમિત્ત-કારણ થઈ શકે અને તેને લઈને તેઓ પુન્ય ઉપાર્જન કરી, મનુષ્યપણે જન્મ લઈ સહેલાઈથી પોતાનો માર્ગ સુગમ કરી શકે છે. દેવોના મરણને વ્યવન કહે છે. મરણ થતાં કપૂરની માફક તેમના શરીરના પુદ્ગલો વિખરાઈ જાય છે. તેમાં દુર્ગંધ હોતી નથી.

મનુષ્યોની માફક દેવોમાં સ્ત્રીઓ હોય છે. તેમને દેવી, દેવાંગના, અપ્સરા આદિ કહે છે. કામવાસના ખન્નેમાં હોય છે છતાં, મનુષ્યાદિની માફક દેવીઓ ગર્ભધારણ કરતી નથી, વિશેષ પુન્યબળ થવાથી જીવો દેવભૂમિમાં જન્મ લે છે.

દેવો ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલા છે. વૈમાનિકદેવ,

ભુવનપતિદેવ, જ્યોતિષિદેવ અને વ્યંતર દેવ. વૈમાનિક દેવો ઉત્તમ પંક્તિના છે. તેજસ્વી, વિશેષ શક્તિવાળા અને પ્રભાવશાળી પ્રબળ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા છે. તેઓની વસ્તી બાર દેવલોક, નવઐવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં છે. તે સ્થાન ચંદ્ર-સૂર્ય કરતાં ઘણું ઊંચે છે અને એક એકથી વિશેષ આગળ છે. અનુત્તર વિમાનના દેવો ઘણા જ પવિત્ર અને શાંતિમય જીવન ગુજારનારા છે. આત્મપરાયણ રહી આનંદમાં ઝીલે છે. સદા બ્રહ્મચારી હોય છે, એ દેવલોકથી આગળ દેવીઓની ઉત્પત્તિ નથી. ૧.

જ્યોતિષીના દેવો પાંચ ભાગમાં વહેંચાયેલા છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા. એ પાંચ જાતિના દેવોનાં વિમાનો છે. તેમાં તેઓ રહે છે. તે વિમાનો આપણે જોઈ શકીએ છીએ. કેટલાંક વિમાનો ચાલતાં છે અને ઘણાં વિમાનો સ્થિર રહે છે. પૃથ્વી વિશાળ છે. તેના ઘણા ભાગોમાં અનેક સૂર્ય અને ચંદ્રો છે, આ જ્યોતિષચક્ર એ બીજા વિભાગના પાંચ જાતિના દેવોથી ભરપૂર છે. ૨

ભુવનપતિ અને વ્યંતરના દેવો આ પૃથ્વીનાં નીચે છે. તેઓના રહેવાના નિવાસને ભુવન કહે છે. તે ઉપરથી તે દેવો ભુવનપતિ કહેવાય છે. વ્યંતરના રહેવાનાં સ્થાનો તેઓની ઉપર છે. તેઓના સ્થાનોને નગર કહે છે તેની ઉત્પત્તિનાં સ્થાનો તો આપણી નીચે છે, પણ કીડા કરવાનાં

સ્થાનો આ પૃથ્વી ઉપર પણ હોય છે. તેઓ સુખી અને શક્તિવાળા તો છે, છતાં ઉપરના દેવો કરતાં ઘણી ઓછી શક્તિ અને સુખ પણ ઓછું હોય છે. તેઓનાં આયુષ્યો ઘણાં મોટા હોય છે, છતાં નીચેના દેવોના આયુષ્યો, ઉપરના દેવો કરતાં ઓછા હોય છે, નીચલા દેવોમાં ભૂત, પ્રેત. વ્યંતર, પિશાચ, રાક્ષસ, ઇત્યાદિનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં જ્ઞાન પણ હોય છે, અજ્ઞાન પણ હોય છે. દુઃખ પણ હોય છે. પૂર્વના પુન્યોદયથી તેઓ પાંચ ઇંદ્રિયોનાં અનુકૂળ સુખ ભોગવે છે, અને પુન્ય પૂરું થતાં પાછા મનુષ્યાદિ ગતિમાં આવે છે આ પુન્ય પ્રકૃતિવાળા દેહધારી દેવોના જીવોની સમજ કહી.

સારાંશ પ્રશ્નો

દેહ કોણ ધારણ કરે છે? આત્માના ભેદો શાથી પડે છે? વૈમાનિક દેવો ક્યાં હોય છે? જ્યોતિષીના દેવો ક્યાં હોય છે? ભુવનપતિ દેવો ક્યાં હોય છે? વ્યંતરદેવો ક્યાં હોય છે? દેવભૂમિમાં જન્મ શાથી મળે છે?

પાઠ ૧૨ મેા

મનુષ્ય તિર્યાચાદિની સમજ

મનુષ્યોની, જુદા જુદા દેશોની અપેક્ષાએ અને કામધંધાના અંગે ઘણી જાતિઓ છે. છતાં સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એ ત્રણ વિભાગોમાં બધી મનુષ્ય જાતિનો સમાવેશ થાય છે. ચારે ગતિમાંથી મનુષ્યપણે જીવો જન્મ લઈ શકે છે. એક સ્થળે આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને જીવ બીજી ગતિમાં જન્મ લેવા જતાં સાથે આ જન્મમાંથી તેજસ અને કાર્મણ શરીરને લઈ જાય છે. અન્ય દર્શનકારો આ શરીરને સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર કહે છે. તેજસ શરીર આહારાદિનું પાચન કરે છે, તેમાં ગરમી વિશેષ છે. કાર્મણ શરીરમાં કર્મના સંસ્કારો રહે છે. આ જિંદગીમાં કરેલાં કર્મના બીજભૂત સંસ્કારો બીજા જન્મમાં સાથે જ રહે છે. આ શરીરની મહદથી જીવ જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં નવું સ્થૂલ શરીર બાંધવાનું કામ શરૂ કરે છે. સ્ત્રી-પુરુષના સંયોગથી ગર્ભસ્થાનમાં આવી પડેલા રુધિર અને વીર્યમાં પ્રથમ જીવ આવે છે, અને તેનો આહાર સાથે લાવેલા શરીરથી લઈને, શરીર બાંધવાની શરૂઆત તેનાથી જ કરે છે. શરીર પછી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ બાંધે છે. પછી શ્વાસોશ્વાસ લેવાની શક્તિ બાંધે, પછી લાષા બોલવાની શક્તિ અને છેવટે મનની શક્તિ તૈયાર થાય છે. આ છ શક્તિઓને

છ પર્યાપ્તિ કહે છે. આમાંથી દશ પ્રાણુ પ્રગટ થાય છે. પાંચ ઇંદ્રિયો, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય. આ દશ પ્રાણુ કહેવાય છે. એને આધારે જીવ શરીરમાં ટકી રહે છે, અને શરીર પુન્ય પાપરૂપ પ્રકૃતિને આધારે ટકી રહે છે. આ દશ પ્રાણુને નુકસાન કરવું તે હિંસા છે, કેમકે તે ઉપર જીવને મમતા હોવાથી તેને દુઃખ થાય છે. દશ પ્રાણુના વિયોગથી મરણ કહેવાય છે. આ દેહની ઉત્પત્તિ રુધિર-રજ અને વીર્યમાંથી છે. જીવને પોષણ અંદરથી જ મળે છે. ગર્ભમાંથી બહાર જન્મ લીધા પછી દૂધ અને અનાજ-પાણી આદિથી આ દેહનું પોષણ થાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે અને તે જ દેહનું જેને મરણ કહે છે તે થતાં આ પરમાણુઓ પાછા વિખરાઈ જાય છે. પરમાણુઓ વિખરાઈ જવાં તે મરણ છે. આત્માથી પ્રાણુનું જીવન પડવાપણું તે મરણ છે, છતાં દેહને તથા પ્રાણુને ઉત્પન્ન કરનાર-પ્રાણુના રૂપમાં પરમાણુને જોડનાર આત્મા તેનાથી જુદો છે, તેનું મરણ થતું નથી. તે તો આ સ્થાન મૂકીને આ જન્મમાં કરેલ કર્માનુસાર બીજા સ્થાને જાય છે, ત્યાં દેહ ધારણ કરે છે. સુખ-દુઃખનો ત્યાં અનુભવ કરે છે. પાછો ત્યાં અન્ય જન્મને લાયક કર્મ કરી આયુષ્ય ખાંધી બીજી ગતિમાં જન્મ લે છે. આ પ્રમાણે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવ વિના, પોતાને ઓળખ્યા વિના, ચારે ગતિમાં વિવિધ જાતિઓમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

તિર્યંચ ગતિના જીવો

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરો, વનસ્પતિ, બેઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પશુ-પક્ષીએ સર્વ જાતિના જીવોને તિર્યંચ કહેવામાં આવે છે.

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવર કહેવાય છે. અને બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ત્રસ કહેવાય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિમાં જીવ છે. તેઓમાં જ્ઞાન અને શક્તિ ઘણી ઓછી હોય છે. તેમને એક શરીર-સ્પર્શ ઇન્દ્રિય હોય છે. વનસ્પતિ સિવાવના જીવોનાં આયુષ્યો ઓછાં હોય છે. વનસ્પતિમાં મોટાં વૃક્ષાદિનાં આયુષ્ય મોટાં હોય છે. દુઃખ વિશેષ હોય છે. જ્ઞાનશક્તિની ઓછાશના લીધે પ્રગટ વિકાસ પામેલા જીવનના અભાવે તેઓ દુઃખ ઓછું વેઠે છે. પૃથ્વી હવા, પાણી, ગરમી, અને વનસ્પતિએ તેઓના મુખ્ય આહાર છે. વનસ્પતિના જીવો પોતાના મૂળ દ્વારા અને બહારની હવા આદિમાંથી ખોરાક મેળવી પોતાનું શરીર વધારે છે. આ પ્રગટ દેખાતા એકેન્દ્રિય જીવોથી બીજા પ્રગટ નહિ દેખાતા પાંચે જાતના સ્થાવરસૂક્ષ્મ જીવો હોય છે. તે એટલા બધા સૂક્ષ્મ જીવો છે કે જે પહોંડને ભેદીને ચાટ્યા જાય અને બળતી અગ્નિની જ્વાળાની વચમાં થઈને ચાટ્યા જાય છતાં તેઓને અટકાવી શકાતા નથી તેમ તે બળતા પણ નથી. આ જીવોને નિગોદના જીવો કહે છે. નિગોદના જીવો ઘણા સૂક્ષ્મ છે તેમ બીજા જીવો કરતાં ઘણા છે. આ સર્વનો સમાવેશ સ્થાવર

વિભાગમાં થાય છે. આ નિગોદના વિભાગમાંથી જીવ જાય ચડતો આગળ મનુષ્યાદિમાં આવે છે. ૧.

જેને બે ઇન્દ્રિયો હોય છે તે બે ઇન્દ્રિય જીવ કહેવાય છે. અહીં ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ જીવના ભેદો ગણવામાં આવે છે. જીવો ઇન્દ્રિયનો—જીવનો વધારો આ જીવમાં, એકેન્દ્રિય કરતાં હોય છે. આ જીવો પ્રાયે શંખમાં, કોડામાં, છીપોમાં, ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાય જળો, અળશિયાં, પાણીના પોરા, લાકડાના કોડા, કરમિયા પણ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે. ૨

ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં પહેલાંના કરતાં નાસિકા ઇન્દ્રિયનો વધારો થયેલો હોય છે. તે જીવો કાનખજૂરા, માકડ, જૂ, કીડી, ઉધેહી, મકોડા, ઈયળ, સાવા, ગીંગોડા, અનાજના કીડા, છાણુના કીડા, વિષ્ટાના કીડા, કુંથુવા, ઇન્દ્રગોપ ઇત્યાદિ છે. ૩

ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં આંખનો વધારો થયેલો હોય છે. તે જીવો વીંછી, ભમરા, ખગાઈ, તીડ, માખી, ડાંસ, મચ્છર, કંસારી, કરોળિયા, ખડમાંકડી આદિ કહેવાય છે. ૪

પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં પહેલાંના જીવો કરતાં કાન ઇન્દ્રિયનો વધારો થયેલો હોય છે. આ જીવો ગર્ભાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ગર્ભ વિના પણ ઉત્પન્ન થાત છે. તેથી ગર્ભજ અને સમૂર્ચ્છિમ એવા બે જાતના હોય છે. તે જીવોમાં પાણીમાં રહેનારા, જમીન પર ચાલનારા અને આકાશમાં

ઉડનારાં સર્વ પશુ, પક્ષી અને મચ્છાદિનો સમાવેશ છે. ૫

આ જીવોનું જીવન પરાધીન વિશેષ છે. અજ્ઞાનદશા બહુ જ હોય છે. પાપનો ઉદય વિશેષ હોય છે. ધર્મ કરવાને માટે તેઓનું જીવન પ્રાયઃ અયોગ્ય છે. અન્યનું પરાધીન જીવન બનાવવાથી પોતાનું જીવન પણ આમ પરાધીનતાવાળું થાય છે.

નારકીના જીવો

નારકીના જીવો આ પૃથ્વીની નીચે પોલા ભાગમાં રહેલા નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું સ્થાન ચામરાના કુંડલાં જેવું સાંકડા મોઢાનું અને પહોળા પેટનું હોય છે. તેને કુંભી કહે છે. તેઓ નપુંસક વેદવાળા હોય છે. સ્ત્રી-પુરુષો નારકીમાં હોતા જ નથી. ત્યાં કામ-વાસનાઓનો ઉદય પ્રબળ હોય છે. પણ તેટલો જ ત્યાં સાધનોનો અભાવ હોય છે. તે જીવોમાંના ઘણા જીવોને પાછલા જન્મનું જ્ઞાન હોય છે. તે પણ તેઓ તેનો ઉપયોગ પાછલા જન્મના કર્મોનો પશ્ચાત્તાપ કરવા સિવાય વિશેષ કરી શકતા નથી. તેમ બધા જીવો પશ્ચાત્તાપ કરે તેવી લાગણીવાળા પણ હોતા નથી; પૂર્વજન્મના નિષિડ પાપના ઉદયથી તેઓનો અહીં જન્મ થાય છે. પ્રબળ પાપને ભોગવવા માટે જ આ સ્થાન છે, તેમનાં આયુષ્યો ઘણાં મોટા હોય છે. દુઃખ ભોગવવા માટે જ તેમનો અવતાર છે. દેવભૂમિના સુખ કરતાં તદ્દન વિપરીત સ્થિતિ નારકીના જીવોની અને

સ્થાનની છે. ઈચ્છા કરતાં અને મેળવવા માટે મહેનત કરવા છતાં પણ ખાવાનું મળતું નથી. તૃષા ઓછી થતી નથી. ટાઢ એટલી બધી હોય છે કે પુર જોસવાળી શિયાળાની ઋતુમાં હિમાલયના પ્રદેશની ટાઢ કરતાં લાખો ગણી ટાઢ ત્યાં વધારે હોય છે, તેમજ ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં ખેરના અંગારાની ભઠ્ઠીમાં નારકીના જીવને સુવાડયો હોય તો શાન્તિથી જીવી જાય. મતલબ કે તેથી પણ વિશેષ તાપ ત્યાં છે.

આ નરકના સાત વિભાગ છે. પહેલેથી ખીજો એમ ચડતા નરકાવાસમાં એકેકથી અધિક દુઃખ, ભૂખ, ટાઢ, તાપ અને પરમાધામી દેવોનો ત્રાસ છે. આપસ આપસમાં પણ પૂર્વજન્મના વેર-વિરોધને યાદ કરી લડે છે અને માર ખાય છે. કર્મના તીવ્ર બંધથી બંધાયેલા આ જીવો આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પાછા મનુષ્યાદિ ગતિમાં આવે છે.

આ દેહધારી જીવોના ભેદો બતાવ્યા. આ ભેદો કર્મની વિવેધતાને લઈને બને છે, આત્મા તો બધા શરીરોમાં તેનો તે જ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ શાથી થાય છે? પ્રાણ એટલે શું? મનુષ્યના ભેદો શાથી કહેવાય છે? ખીજા જન્મમાં સાથે શું લઈ જાય છે? કાર્મણ શરીર શાનું હોય? તેજસ શરીર શું કામ કરે છે? મરણ કોનું નામ? તિર્યંચ કોને કહેવાય?

જીવ ક્યાંથી જિંચે ચડે છે? સ્થાવર કેને કહે છે? ત્રસ જીવો ક્યાં? નારકીના જીવો ક્યાં છે? તેઓમાં કયો ભેદ હોય? નરકમાં શા માટે જીવો જાય છે?

પાઠ ૧૩ મો

આત્મદષ્ટિ

આપણી આંખો આપણા દેહને દેખે છે છતાં આંતર-નેત્રોથી આપણે દેહની અંદર રહેલી આત્મશક્તિને દેખીએ તો તે આત્મદષ્ટિ કહેવાય છે. ઘણા જીવોની દષ્ટિ અને પ્રવૃત્તિ તપાસતાં માલૂમ પડશે કે જેઓની દેહ ઉપર દષ્ટિ છે, તેને લઈને કોઈપણ મનુષ્ય અથવા પશુને દેખી તે એમ જ કહેશે કે આ ઘોળો છે, રાતો છે, જાડો છે, પાતળો છે, લાંબો છે, ટૂંકો છે, અથવા કામી છે, કોપી છે, લોભી છે, કપટી છે, અભિમાની છે, દ્રેષી છે, સંતોષી છે કે વિરાગી છે, વક્તા છે કે લળાડ છે. વિગેરે વિચાર કરતાં સમજાશે કે આ તેના માનવામાં કે કહેવામાં કોઈ દેહના ધર્મ છે, તો કોઈ મનના ધર્મ છે, તો કોઈ વચનના ધર્મ છે, તેનો તે આત્મામાં આરોપ કરી કહે છે, પણ ખરી રીતે તો શરીર, વચન અને મનના ધર્મોને ભેદીને રહેલા આત્માને જોનારા જીવો ઘણા જ થોડા છે.

એક લુપ્તપુષ્ટ ગાયને દેખીને ચમારની દષ્ટિ તેના ચામડા ઉપર જશે કે ગાયનું ચામડું સાફ અને મોટું છે. જો કસાઈ હશે, તો તેની દષ્ટિ ગાયના માંસ ઉપર જશે કે આ ગાયમાં માંસ ઘણું સાફ અને ઘણું છે. જો તે ભરવાડ હશે તો તેની દષ્ટિ ગાયના દૂધ ઉપર જશે કે ગાય દૂધ ઘણું આપે તેવી છે. ખેડૂન હશે તો તેની દષ્ટિ ગાય મજબૂત હોવાથી તેની સંતતિમાં બદળ સારા થાય તેનો વિચાર કરશે. જો ગાયનો પૂજક હશે તો ગાયને પૂજ્ય માનીને પગે લાગશે, જો તત્ત્વ દષ્ટિવાળો તે મહાત્મા હશે તો તેની અંદર રહેલ આત્મા સામે દષ્ટિ કરી આત્માની લીલાવાળી પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરશે. આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે જીવની જેવી દષ્ટિ હશે તેવી જ સામી વસ્તુ તેને સમજાશે અને આનંદ કે ખેદ, હર્ષ કે શોક, રાગ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવામાં નિમિત્ત કારણ થશે.

આપણી સારી કે ખોટી દષ્ટિથી સામેની વસ્તુ બદલાઈ જતી નથી પણ આપણી દષ્ટિના પ્રમાણમાં સામેની વસ્તુ કર્મ બંધનના સંબંધમાં નિમિત્ત કારણ બને છે. દેહ દષ્ટિવાળાને અનંત શક્તિવાન આત્મા પણ દેહરૂપ દેખાય છે અને આત્મદષ્ટિવાળાને દેહ પ્રગટ દેખાય છે, છતાં તેની અંદર જે ચૈતન્યશક્તિની સત્તાથી આત્મસત્તા સ્ફુરી રહેલી છે, વિલસી રહેલી છે, તે દેખાય છે. મનુષ્યોએ દેહદષ્ટિ મૂકી દઈ આત્મદષ્ટિ વિશેષ જાગૃત કરવાની જરૂર છે, આત્મદષ્ટિ થતાં તેનો ઉપયોગ સાદા આત્માકારે પરિણમે છે. નિરંતર

આત્મ ઉપયોગે પરિણુમવાની ટેવથી આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે અને નિરંતર દેહદષ્ટિ રાખવાથી—દેહ આકારે ઉપયોગ પરિણુમવાથી રાગ-દ્વેષ વધે છે, નવીન કર્મબંધ થાય છે અને આત્મા સદા દેહ સાથે બંધાઈ રહે છે.

આપણા દેખવામાં દેહ આવે છે. છતાં તેની અંદર આત્માને કેવી રીતે દેખવો તે એક દષ્ટાંતથી સમજીએ. આ એક કલ્પિત દષ્ટાંત છે, છતાં વસ્તુસ્થિતિ સમજવામાં ઉપયોગી છે.

એક જાડો આંધળા કાચનો મોટો કિલ્લો છે. તેને ઝીણું, ખારીક, ઘણું જાળીવાળું છિદ્રો છે, તે સિવાય મોટાં છિદ્રો નવથી દશ છે. આ કિલ્લો કાળા, ઘોળા આદિ અમુક વર્ણુનો છે. કાચના કિલ્લાની અંદર લાલ વર્ણુનો ખીજો નાનો કિલ્લો છે. આનો રંગ ઘણા લાગે લાલ રંગને મળતો છે. તેની અંદર કાચનો ત્રીજો કિલ્લો છે. આ કિલ્લો મૂળ ઘોળો છે, છતાં તે એટલો બધો મેલો છે કે લગભગ કાળા રંગ જેવો લાગે છે.

આ ત્રીજા કિલ્લાની અંદર વીજળી કે ચંદ્ર, સૂર્યના પ્રકાશને પણ પાછો હકાવે તેવા પ્રકાશવાળો એક દીવો છે. તે ત્યાં રહ્યા છતાં ત્રણે કિલ્લાને ભેદીને પ્રકાશરૂપે બહાર આવે છે. કાળો કિલ્લો છે, પણ આ દીપક પ્રબળ પ્રકાશવાળો હોવાથી તેને ભેદીને તેનો પ્રકાશ રાતા કિલ્લામાં આવે છે; અને રાતા કિલ્લાને ભેદીને જાડા આંધળા કાચના કિલ્લાને પણ તે પ્રકાશ ભેદી નાખે છે. તે જાડા કાચના પણ ઝીણું છિદ્રો દ્વારા બહારના પદાર્થો આ પ્રકાશવડે વિશેષ સ્પષ્ટરૂપમાં દેખાય છે.

આટલું નાનું દષ્ટાંત તેના ઉપનય (કહેવાના આશય)ને વિશેષ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. જેમકે પહેલો આંધળા કાચનો કિલ્લો તે આપણા સર્વ જીવોનું આ સ્થૂલ-ઔદારિક શરીર છે. તેમાં ઝીણાં જાળીવાળાં છિદ્રો તે શરીરમાં રોમ છે. આ સ્પર્શ ઈન્દ્રિય દ્વારા નીકળતા પ્રકાશની મદદથી ટાઢ, તાપ, સુવાણુ, બરછટ વિગેરેનો ઓધ થાય છે.

આ બીજો કિલ્લો તે તેજસ શરીર. તે પ્રાચે લાલ રંગનું છે. જેનાથી શરીરમાં પાચનક્રિયા થાય છે. લોહી આદિનું ફરવું નિયમિત થાય છે. તે ઉષ્ણ, ગરમ સ્વભાવનું હોવાથી લાલ રંગવાળું કહેલું છે. તેની મદદથી સ્થૂલ શરીરમાં વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે.

ત્રીજું કાર્મણ શરીર છે. જેને કારણ શરીર પણ બીજાઓ કહે છે. તેમાં કર્મના બધાં સંસ્કારો કહે છે. તે ઉજ્જવળ છે. છતાં કર્મના સંસ્કારોની વિશેષતાને લઈ કાળા રંગનું કહ્યું છે. તેની મલિનતા કે નિર્મળતાની અધિકતાને લીધે આત્મપ્રકાશનું દબાવું કે પ્રગટ પ્રકાશવાનું થાય છે, અને તે કારણે ગરીબ કે મહાન્ પુરુષ તરીકે આ જીવ ઓળખાય છે. આ ત્રણે કિલ્લાની અંદર જે પ્રકાશવાળો દીપક કહ્યો છે તે આત્મા છે. કાર્મણ શરીર વિશેષ નિર્મળ હોય તો આત્મા પ્રગટ થાય, અને તે આત્મા મહાત્મા, અવતારી પુરુષ કે તીર્થંકર જ્ઞાની વિગેરેની ગણતરીમાં ગણાય.

ત્રણે શરીરોની અંદર ત્રણે શરીરોને ભેદીને જે પ્રકાશ રહેલો છે તે પ્રકાશને એકાદ વખત પણ જોવો, અનુભવવો તે આત્મદર્શન છે. તે પ્રકાશનું જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન છે. તે પ્રકાશમાં સ્થિર રહેવું તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે. તે પ્રકાશ આવરણરહિત સદાને માટે ખુલ્લો થાય તે કેવલજ્ઞાન છે. તે પ્રકાશ પૂર્ણ પ્રગટ થયા પછી દેહથી સદાને માટે તે પ્રકાશ-સ્વરૂપ આત્માનું છૂટા થવું તે મોક્ષ છે.

દષ્ટાંતનું રહસ્ય આ પ્રમાણે બતાવી હવે તે ઉપરથી આપણે ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે આ પ્રકાશ તે આત્મા અને તે આપણે પોતે. આ આત્મા ત્રણ દેહથી તદ્દન અલગ છે. આનું નામ આત્મદષ્ટિ. બાહ્ય નેત્રો દેહને દેખે છે, છતાં હવે આપણા અંતરનેત્રો તે દેહને ભેદીને અંદર રહેલા આત્માને જુએ છે, પ્રકાશને જુએ છે અને દેહનું જ્ઞાન ભૂલવા માંડે છે. આ રીતે લાંબા વખતના અભ્યસાથી દેહ ન દેખાતાં અંદર રહેલો આત્મા જ દેખાય છે.

જેમ પોતાના સંબંધમાં આ દેહ આત્માનો વિવેક થયો અલગ દેખવાનું શરૂ કર્યું, તે જ પ્રમાણે જે જે શરીરો તમારી નજર આગળ આવે તેને દેહ રૂપે ન જોતાં, તે દેહ તરફ દષ્ટિ ન આપતાં, તેની અંદર રહેલા આત્મપ્રકાશને જ જોવાની ટેવ પાડવી આનું નામ આત્મદષ્ટિ છે. આટલું કામ જો આ જન્મમાં કરવામાં આવે તો મોક્ષ તેનાથી જરા પણ છેદું નથી. આત્મા જ પરમાત્મા બની રહે. આ આત્મદષ્ટિ

જાગૃત કરવા માટે નિરંતર કાયમ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ જ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

આત્મદષ્ટિ કોને કહેવી ? દેહદષ્ટિ કોને કહેવી ? આત્મદષ્ટિથી શું લાભ થાય ? દેહદષ્ટિથી ગેરકાયદો શું થાય ? દેહની અંદર આત્માને કેવી રીતે દેખવો ? આત્મદર્શન કોને કહેવું ? આત્મજ્ઞાન કોને કહેવું ? સમ્યક્ચારિત્ર એટલે શું ? કેવળજ્ઞાન કોને કહેવું ? મોક્ષ એટલે શું ?

પાઠ ૧૪ મો

જડ ચૈતન્યનો વિવેક

આત્મા જ્ઞાન ગુણવાળો છે. દરેક વસ્તુને જાણવાની શક્તિ આત્મામાં છે. જ્ઞાનથી જ આ સર્વ વસ્તુને આત્મા જાણે છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનું રૂપ નથી. પુદ્ગલો રાતાં, ધોળાં, કાળાં, લીલાં, પીળાં વિગેરે રૂપો ધરાવે છે. આત્મામાં કોઈ પણ જાતની ગંધ નથી, પુદ્ગલોમાં સુગંધ અને દુર્ગંધ બંને રહેલી છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનો રસ નથી. પુદ્ગલોમાં ખાટા, ખારા, તીખા, કડવા, મીઠા એમ વિવિધ પ્રકારના રસો રહેલા છે. આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સ્પર્શ નથી. પુદ્ગલોમાં હળવો, ભારે, સુવાળો,

ખરછટ, ટાઢો, ઊનો, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ વગેરે સ્પર્શી રહેલા છે. આત્મામાં શબ્દ નથી. પુદ્ગલોમાં સારા-ખોટા વિવિધ પ્રકારના શબ્દો રહેલા છે, આત્મા અદૃશ્ય અને અરૂપી છે, પુદ્ગલો દૃશ્ય પણ છે, તેમ રૂપી પણ છે. દૂંકામાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ જેમાં હોય છે તે પુદ્ગલો છે.

ધર્માસ્તિકાયમાં રૂપ નથી, છતાં તે અજીવ પદાર્થ છે. તેમાં જીવ પુદ્ગલોને ગતિ આપવાનો ગુણ છે. આત્માનો જ્ઞાન-ગુણ છે, માટે આત્મા ધર્માસ્તિકાયથી જુદો છે, તેમાં જ્ઞાનગુણ નથી.

અધર્માસ્તિકાયનો ગુણ જીવ પુદ્ગલોને સ્થિરતા આપવાનો છે. આત્મામાં જ્ઞાન ગુણ છે તેથી આત્મા અધર્માસ્તિકાયથી જુદો છે.

જીવ પુદ્ગલોને અવકાશ—માર્ગ આપવાનો ગુણ આકાશનો છે. આત્મામાં જ્ઞાન-ગુણ છે તેથી આત્મા આકાશથી જુદો છે.

કાળમાં નવાં જૂનાં કરવાનો ગુણ છે. આત્મામાં જ્ઞાન-ગુણ છે, તેથી આત્મા કાળથી પણ જુદો છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયો, મનબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસો-સ્પર્શવાસ, આયુષ્ય વિગેરે દ્રવ્ય પ્રાણો છે તે પણ પુદ્ગલો જ છે. આત્મા જ્ઞાન, શાશ્વત આનંદ, શાશ્વત જીવન અને અનંતશક્તિ વગેરે ભાવ પ્રાણવાળો છે, માટે દ્રવ્યપ્રાણથી આત્મા ભિન્ન છે.

પુણ્ય-પાપથી આત્મા જુદો છે. સુખ આપનાર શુભ કર્મનાં પુદ્ગલો તે પુણ્ય છે અને દુઃખ આપનાર અશુભ કર્મનાં ખરાબ પુદ્ગલો તે પાપ છે. આત્મા ચૈતન્યસ્વભાવ અને આનંદરૂપ હોવાથી પુણ્ય પાપથી જુદો છે.

આસ્રવ અને સંવરથી આત્મા જુદો છે. કર્મેનું આવવું તે આસ્રવ અને કર્મપુદ્ગલોને આવતાં અટકાવવાં તે સંવર. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આસ્રવ તથા સંવરને જાણનાર છે.

નિર્જરા તે આત્મા નથી. આત્મપ્રદેશથી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ પુદ્ગલોનું થોડે ઘણે ભાગે ખરી પડવું-ફર થવું તે નિર્જરા છે. આ નિર્જરા તે કર્મપુદ્ગલોની રૂપાંતર દશા છે. તે આત્મા નથી.

બંધ તે પણ આત્મા નથી. કર્મ અને આત્માને ભેળાપ થવો-સંયોગ થવો તે બંધ કહેવાય છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

સર્વ કર્મ દ્રવ્યોનું આત્માથી અલગ થવું તે દ્રવ્ય ભોક્ષ છે તે આત્માનું લક્ષણ નથી. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સહિત આત્મા તે ભાવ ભોક્ષ છે, તે આત્મા છે.

આઠે કર્મની પ્રકૃતિ તે આત્મા નથી. આઠે કર્મથી અલગ જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિયુક્ત ચૈતન્ય તે જ આત્મા છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં જડ ચૈતન્ય બન્નેને અલગ સ્વભાવ હોવાથી બન્ને જુદા છે. જડ ચૈતન્ય થતું નથી.

ચૈતન્ય જડ થતું નથી. પૂર્વે કહી આવ્યા તે પ્રમાણે બન્ને દ્રવ્યોના સ્વભાવો ગુદા ગુદા જાણવા અને તે પ્રમાણે અનુભવવા તે આત્માની જગૃત દશા છે. આ આત્મજ્ઞાન તે જ મોક્ષ દેવાવાળું છે. આત્માને જાણવાની મુખ્ય-યા-પહેલી જરૂરિયાત છે. જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે આ સર્વ વિશ્વને જાણ્યું-સમજવું. જેણે આ વિશ્વને જાણ્યું તેણે ખરી રીતે આત્માને જાણ્યો છે. પોતે આત્મા છે છતાં પોતે પોતાને ન જાણે તો પછી કર્મબંધનથી આત્માને છોડાવવાની ક્રિયા કેને માટે કરવી ? કેના આધારે કરવી ? આત્મા જાણ્યો હોય તો જ બંધ મોક્ષ તરફ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ સંભવે વર વિનાની જાન શા કામની ? કેને ઘેર જઈને ઊભી રહે ? તેમ જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા શા કામની ? કેના માટે કરવી ? માટે બધી ક્રિયાઓ કરવા પહેલા આત્માનું જ્ઞાન પ્રથમ અવશ્ય મેળવવું.

સારાંશ પ્રશ્નો

આત્માના ગુણો ? જડના ગુણો ? ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ ? અધર્માસ્તિકાયનો ગુણ ? આકાશનો ગુણ ? કાળનો ગુણ ? પુણ્ય એટલે શું ? પાપ એટલે શું ? આસ્તવ એટલે શું ? સંવર એટલે શું ? બંધ એટલે શું ? નિર્જરા એટલે શું ? દ્રવ્યમોક્ષ એટલે શું ? ભાવમોક્ષ એટલે શું ? પ્રથમ કેને જાણવો ?

પાઠ ૧૫ મો

પ્રેમ અને પરોપકાર

કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વગર સર્વ જીવ તરફ સમાન દષ્ટિ રાખી તેમના ભલાને ખાતર મદદ આપવી, ભલું કરવું અને પરમાત્માના માર્ગ તરફ આગળ વધારવા તે પ્રેમનું લક્ષણ છે. જ્યાં સ્વાર્થને અંગે એકબીજાને મદદ કરાય ત્યાં પ્રેમ નથી. પ્રેમ સદા નિઃસ્પૃહભાવે આપવાને જ તત્પર રહે છે. તેમાં બદલાની આશા હોતી નથી. બદલાની આશા હોય ત્યાં પ્રેમ ન જ હોય. આપણે તેના ઉપર ઉપકાર કર્યો છે એટલું સામો મનુષ્ય જાણે. આપણે ઉપકાર માને, આટલી પણ ઈચ્છા હોય ત્યાં પ્રેમ દૂષિત થયેલો સમજવો. પ્રેમની લાગણીથી જો મોટામાં મોટો ઉપકાર બીજા ઉપર કર્યો હોય છતાં તે સામો માણસ જિંદગીપર્યાંત તેની પાસે ન આવે અથવા કાંઈ બદલો ન આપે તો પણ પ્રેમી આત્માના મનમાં તેના માટે જરાપણ ઓછું આવવાનું જ નહિ. તેમ તે સંબંધી વાત પણ તે બીજા આગળ બદલાની આશા માટે કે તેની કૃતઘ્નતા માટે કરવાનો જ નહિ. પ્રેમમાં નાત, જાત, સગાં, સંબંધી, દેશી, પરદેશી આદિના પ્રતિબંધો હોય જ નહિ. પ્રેમી આખા વિશ્વને પોતાના અંગત મનુષ્યોની માફક ગ્રાહે છે. શત્રુ-મિત્ર-ભાવ તેના હૃદયમાંથી નીકળી ગયેલો જ હોય છે. પ્રેમી એક પરમાત્માની જ પ્રાર્થના કરે છે. પોતાના દુઃખો કે લાગણીઓ

સંબંધી હકીકતો પરમાત્મા આગળ રજૂ કરે છે, કુદરતમાંથી જે પ્રત્યુત્તર મળે છે તેનો આનાકાની વિના આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. પ્રેમની આગળ લાગવગ વાપરવાની જરૂર જ નથી. પોતાનું કે પારકું એવો ભેદ પ્રેમી આગળ હોય જ નહિ. હોય તો તે પ્રેમી જ નથી. પ્રેમી સદા મસ્ત રહે છે, સદા નિર્ભય હોય છે. પ્રેમીનું મૂળ પરમાત્મામાં હોય છે, અને તેનો વિસ્તાર વિશ્વના સર્વ જીવોમાં તે પ્રગટાવે છે. પ્રેમી જેવું પવિત્ર પાત્ર મળવું મુશ્કેલ છે. પ્રેમી આખા વિશ્વના જીવોને પ્રેમથી ચાહે છે. સર્વનું ભલું કરવું તે તેનો મુદ્રાલેખ હોય છે, પોતે કષ્ટ સહન કરીને પણ બીજાનું ભલું કરે છે. તે કાર્ય કોઈની પણ જાણમાં આવે તેમ તેઓ ઇચ્છતા નથી. પ્રેમીઓ પરમાત્માને પિછાણનાર હોય છે. પરમાત્માની મહાન શક્તિઓ તેના પ્રેમગુણને લઈ તેમાં પ્રગટ થયેલી હોય છે. આત્માને જાણ્યા અને અનુભવ્યા વિના પ્રેમી થઈ શકાતું નથી, પરોપકારી તો થઈ શકાય છે. જેમણે વિશ્વની સાથે પ્રેમ બાંધ્યો છે, જે પોતાના આત્મા સમાન વિશ્વને જાણે છે તે જ ખરા પ્રેમી મહાત્મા છે.

આવા પ્રેમની શક્તિ પોતાનામાં પ્રગટ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ પરોપકારી જીવન ગાળવું જોઈએ. પરને ઉપકાર કરવો અને પ્રત્યક્ષ રીતે તેની પાસેથી બદલાની આશા ન રાખવી તે પરોપકારનું લક્ષણ છે. પરોપકારમાં ઉંચા પ્રકારનું પણ અંદરખાનેથી માન હોય છે. પ્રેમની અપેક્ષાએ પરોપકારનો દરજ્જો ઉતરતો છે છતાં એકલપેટા સ્વાર્થી જીવોની

અપેક્ષાએ તો પરોપકારનો દરજ્જો ઘણો ઊંચો છે. પરોપકારી મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થને જતો કરે છે ખરો છતાં ઊંડાણમાં તેનું સાદું પરિણામ આવવાથી સુંદર આશા તો હોય છે, પણ પરોપકારી જીવન તેને ધીમે ધીમે પ્રેમ તરફ લઈ જાય છે. પરોપકારીમાં પોતે કરેલા પરોપકારથી પોતાના ભાત્રિ કદ્યાણની સુંદર આશા હોય છે પણ તે ચાલુ સ્થિતિમાં તો ઉત્તમ જ ગણાય.

પોતાનું પેટ તો કાગડા અને કૂતરાઓ પણ ભરે છે. પણ બીજાના દુઃખને દૂર કરવામાં પોતાના જીવનનો ભોગ આપનારા થોડા જ હોય છે. મહાન પુરુષો કહે છે કે તમારી શક્તિ અનુસાર બીજાને તમે મદદ કરો, તેથી તમારે જોઈતી મદદ તમારાથી ઉચ્ચ શક્તિવાળાઓ તમને પૂરી પાડશે. તમે પૂર્ણ નથી તેમ ઇચ્છા કે જરૂરિયાત વિનાના પણ તમે નથી. એ માટે જ બીજાની ઇચ્છાઓ કે જરૂરિયાતો પૂરી પાડો, તેથી તમારી ઇચ્છાઓ કે જરૂરિયાતો પણ પૂરી પાડવામાં આવશે.

મનુષ્યોએ એવો વિચાર ન કરવો કે અમારી પાસે કંઈ સાધન કે શક્તિ નથી તેથી બીજાને કેવી રીતે મદદ કરીએ ? તમારી પાસે જે સાધન કે જેટલી શક્તિ હોય તેમાંથી થોડું, તેમાંથી પણ થોડું ખરી જરૂરિયાતવાળાને તમે આપો. તમે કૂવા કે તળાવો નવાં ખોદાવી ન શકો કે પાણી પાવાની પરબો બંધાવી ન શકો એ વાત ખરી, પણ ખરી તૃષ્ણાવાળાને પાણીનો એક લોટો તો પાઈ શકે જ.

તમે દાનશાળાઓ બંધાવી ન શકો તો પણ અશક્ત જીવોને રોટલાનો કટકો તો આપી શકો જ, તમે ધર્મશાળાઓ બંધાવી ન શકો તો પણ એક ટાઢથી ધ્રુજતા કે તાપથી બળતા અથવા વરસાદથી ભીંજતા મનુષ્યને સૂવા, બેસવા, કે ઊભા રહેવાને તમારો ઓટલો તો આપી શકો જ. તમે દર્દીઓ માટે દવાખાનાંઓ કદાચ ન ખોલી શકો, પણ કાંઈ સાધન વગરના, રોગથી પીડાયેલા તમારા પાડોશીને દવા તો લાવી આપી શકો જ અથવા સૂંઠ, મરી, પીપર, કરીયાતું કે ચૂરણ જેવી સામાન્ય ચીજ તો આપી શકો જ. તમે સામા મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂર ન પણ કરી શકો, છતાં મીઠા શબ્દોમાં દિલાસો તો આપી શકો જ. દુઃખમાં રૂબેલા મનુષ્યને રાહત આપવાને દિલાસો પણ અધુરું દુઃખ દૂર કરી શકે છે. ધર્મનાં મોટાં ભાષણો ભલે તમે ન આપી શકો, છતાં પણ ગુરુ-મહારાજ પાસેથી સાંભળેલી ધર્મ સંબંધી હકીકત બીજાને સંભળાવી તો શકો જ. ભૂલા પડેલાને તમે સામે ગામ ન પહોંચાડી શકો. છતાં તે ગામનો રસ્તો તો બતાવી શકો જ.

આ પ્રમાણે નાના નાના ઉપકારનાં કામો કરવાની ટેવ રાખવાથી તમારામાં છેવટે મહાન કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ પ્રગટ થશે. પરોપકાર પોતે ન કરી શકો તો જે પરોપકાર કરનારા હોય તેમની સાથે આ દુઃખી જીવોનો મેળાપ કરાવી આપવો. જેનામાં આપવાની શક્તિ છે તેને મદદ લેવાવાળા મળતા નથી, મદદની જેને જરૂર છે તેને મદદ આપનાર મળતા નથી. તેનો મેળાપ કરાવી આપવો તે પણ પરોપકાર છે.

દરેક મનુષ્યે સવારમાં ઊઠીને એક એવો નિયમ લેવો જ જોઈએ કે આખા દિવસમાં હું પરોપકારનું એક પણ કાર્ય કર્યા સિવાય રહીશ નહિ. આમ કરવાથી પરોપકાર કરવાની ઘણી તકો તમારા હાથમાં આવશે. વળી દરેક ક્ષણે તમારી મનોવૃત્તિઓ પરોપકાર કરવા તરફ જાગૃત રહેશે. પરોપકારી જીવન ગુજારનાર તરફ મહાન પુરુષોના આશીર્વાદ ઉતર્યા વિના રહેતા નથી. તેનું હૃદય નિર્મળ અને નિરભિ-માની બને છે, તેને લઈ ઉચ્ચ ભૂમિકાની લાયકાત તેનામાં પ્રગટે છે. સત્તામાં છુપાઈ રહેલી આત્માની અનંત શક્તિઓ પરોપકાર કરવાથી બહાર આવે છે, છેવટે તે દુનિયાના ઉદ્ધારક એક મહાન પુરુષની કોટિમાં આવે છે. તે પ્રસંગે પરોપકારને બદલે તેનામાં પ્રેમના શાંત ઝરણાંઓ વહેવા માંડે છે. તે પ્રેમી બને છે. છેવટે પરમાત્માની સાથે એકતા પામવા રૂપ પોતાની આત્મશક્તિઓ પ્રગટ કરે છે, પરમશાંતિ પામે છે, આ સર્વ પરોપકારી અને પ્રેમી જીવન ગુજારવાનું પરિણામ છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

પ્રેમ કોને કહેવો ? પ્રેમ કોની અંદર પ્રગટે છે ? પ્રેમના અભાવે શું કરવું ? પરોપકાર કોને કહેવો ? પરો-પકાર કરતાં પ્રેમ શા માટે સારો છે ? પરોપકાર કરવાથી શો લાભ થાય ? મનુષ્યોએ કેવા વિચારો ન કરવા ? સવારમાં ઊઠી શાનો નિયમ લેવો ?

પાઠ ૧૬ મેા

તીર્થયાત્રા-સ્થાવર તીર્થ

જેની મદદથી અથવા જે નિમિત્તથી તરીએ તે તીર્થ કહેવાય. આત્માની અનંત શક્તિ પ્રગટ કરવામાં મદદગાર સાધન-તે તીર્થ કહેવાય છે. તીર્થ બે પ્રકારનાં છે. સ્થાવર અને જંગમ અથવા દ્રવ્યતીર્થ અને ભાવતીર્થ. જે સ્થિર રહે તે સ્થાવર તીર્થ. આ સ્થાવર તીર્થમાં દ્રવ્યતીર્થનો સમાવેશ છે, અથવા તેનું જ એક રૂપાંતર બીજું નામ છે.

મહાન તીર્થ કરદેવ આદિ પુરુષનાં જ્યાં જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને નિર્વાણ થયેલાં હોય તે સ્થળની ભૂમિને સ્થાવર તીર્થ કહે છે. જે સ્થળે અનેક મહાપુરુષોએ તપશ્ચર્યા કરી હોય, ધ્યાન કર્યું હોય, આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું હોય, તે ભૂમિનું વાતાવરણ બહુ જ પવિત્ર બનેલું હોય છે. તે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતાં હૃદયમાં શાંતિ પ્રગટે છે, તે સ્થળની વાતો સાંભળતાં હૃદય ઉલ્લાસ પામે છે. તે મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો યાદ કરતાં અપૂર્વ શક્તિ પ્રગટે છે. તેમના જેવી સ્થિતિ પ્રગટ કરવા મન ઉત્સુક થાય છે. જીવોમાં બીજાનું અનુકરણ કરવાની ટેવ હોય છે તે આ નિમિત્તથી સફળ થાય છે. મન તેમના જેવા થવા માટે પુરુષાર્થ કરે છે. આ પુરુષાર્થથી મનમાં કોઈ અભયબળી થાય તેવો ફેરફાર થાય છે. આવા પવિત્ર સ્થળે

આવીને તે મહાન્ પુરુષોના જીવનનું સ્મરણ કરતાં મોહમાં ફસાયેલા, પરિગ્રહમાં ગૂંચાયેલા અને વિષયોમાં રૂબેલા મનુષ્યો પણ ખરા વૈરાગી અને છે, નિર્મોહી થાય છે અને નિઃસ્પૃહ બનીને આત્માની મહાન શક્તિ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સર્વ તીર્થના નિમિત્ત કારણથી અને છે યા બનવા સંભવે છે. તીર્થે જવા માટે આ સિવાય બીજો હેતુ શો હોઈ શકે ?

ઉપાધિથી ભરપૂર વ્યવહારમાં ગૂંચવાયેલા ગૃહસ્થોએ વખત મેળવીને યાત્રાર્થે જવું જોઈએ. પણ તીર્થે જવાનો હેતુ જરા પણ ભૂલવો ન જોઈએ. પવિત્ર થવા, શાંતિ મેળવવા અને આત્મજ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટે જ તીર્થમાં જવાનું છે. મોજશોખ માટે કે પાંચ મિત્રો એકઠા થઈ ઉજાણી કરવા જવું એ તીર્થે જવાનો ઉદ્દેશ નથી. તીર્થમાં જઈને બને તેવી પણ તપશ્ચર્યા કરવી, બ્રહ્મચર્યા પાળવું, પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો, દાન દેવું, પૂજા કરવી, ધ્યાન કરવું, ગુર્વાદિને મેળવીને તેમની પાસેથી પોતાનું કર્તવ્ય જાણવું અને તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવું. જેટલા દિવસ તીર્થમાં રહો તેટલા દિવસ તે પ્રમાણે વર્તવું અને ઘેર આવ્યા પછી નિયમિત રીતે તે તત્ત્વજ્ઞાન આદિમાં આદર રાખવો.

તીર્થભૂમિમાં જઈને લાડુ આદિ, માદક પોરાક ન લેવો. અનેક મનુષ્યોનો સમાગમ ત્યાં થાય તેને લઈ કોઈની સારી નઠારી વાતો સાંભળી કોઈની નિંદામાં ન ઉતરવું. ઝિંઘવામાં બહુ વખત ન કાઢવો. આગસ કે પ્રમાદમાં નકામો

વખત જવા ન દેવો. તીર્થભૂમિમાં જઈને સત્પુરુષોની સોખત કરવી. સત્ નામ આત્માનું છે અથવા સત્ નામ આત્મશ્રદ્ધાનું છે. તેવા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોની સોખત કરવી. ગુર્વાદિ પાસે જ્ઞાન ધ્યાનનો વિચાર કરવો. એકાંત સ્થળે બેસી પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો, શાંત સ્થળે બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું.

તીર્થભૂમિ તે પવિત્ર જમીન છે. તે કાંઈ જવલંત જ્ઞાનમૂર્તિ જીવંત પ્રભુ નથી. તીર્થભૂમિ એક સારું નિમિત્ત છે. તે તીર્થમાં જઈને લાલ મેળવવાનો છે. તે લાલ તો આપણા હૃદયમાં પ્રગટ થવાનો, એટલે પ્રથમ હૃદયને જાગૃત કરવું જોઈએ. તે જાગૃતિ આ તીર્થસ્થાનમાં રહીને જે મહાન્ પુરુષોએ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપશ્ચર્યા, શુદ્ધ સંયમ આદિ આરાધન કરેલું હોય તેમના ઉચ્ચ અને પવિત્ર જીવનને યાદ કરવાથી થાય છે. તે મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રનું સ્મરણ કરવાથી આપણું હૃદય ઉત્તેજિત થાય છે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી તીર્થયાત્રાનો લાલ આપણને બરોબર મળે છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

તીર્થ કેને કહેવું ? તીર્થના ભેદો ? તીર્થમાં જઈને શું કરવું ? તીર્થે જવાનો હેતુ શો ? તીર્થભૂમિ શું છે ? લાલ ક્યાંથી પ્રગટે છે ?

પાઠ ૧૭ મો

તીર્થયાત્રા-જંગમ તીર્થ

જંગમ તીર્થ એટલે હાલતું-ચાલતું, બોલતું તીર્થ. આ તીર્થમાં તીર્થ'કર દેવથી લઈ સામાન્ય ગુરુ-સાધુ વર્ગનો સમાવેશ થાય છે. આ તીર્થ તે હાલતું કલ્પવૃક્ષ છે. કલ્પવૃક્ષ જેમ માગનારને ઈચ્છિત ફળ આપે છે, છતાં તેની પાસે જનારને જ ફળ આપે છે, ત્યારે આ સાક્ષાત જંગમ કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય જ્ઞાની પુરુષો તો સામા જઈને ગામોગામ ફરીને જીવોને જાગૃત કરે છે, અને જન્મ-મરણ દૂર થઈ પરમ શાંતિ મળે તેટલી હદ સુધીનો લાભ આપે છે. કલ્પવૃક્ષ તો આ લોકમાં સુખ મળે તેવો લાભ આપે છે એટલે કલ્પવૃક્ષથી પણ જંગમ તીર્થ અધિક છે.

મનુષ્યોને ઘણું સ્થળે આત્મલક્ષવાળા અને આત્મ-જાગૃતિવાળા તથા સંયમમાર્ગમાં વિશેષ ગતિવાળા ગુરુઓનો સમાગમ મળવો મુશ્કેલ છે, અને આવી આત્મજાગૃતિ વિનાના કહેવાતા જંગમ તીર્થરૂપ સાધુઓથી આત્મસ્વરૂપનો લાભ ન જ મળે. તે જંગમ તીર્થ સ્વરૂપ મહાન ગુરુઓ નિઃસ્પૃહ હોય છે, નિર્દોષી હોય છે, પોતાનો અને પરનો ઉદ્ધાર થાય તે તેઓનું લક્ષ હોય છે. તેઓ દુનિયાદારીના ઝઘડામાં પડતા નથી, ઇન્દ્રિયોને દમે છે, મનને કબજે રાખે

છે, જ્ઞાન-ધ્યાનમાં સદા તત્પર રહે છે, દયાના તો ભંડાર હોય છે. ક્ષમામાં સમુદ્ર સાથે સરખાવી શકાય, સરળતામાં નાના આનંદી બાળકો જ જોઈ લેયો. અભિમાન તો તેનાથી દૂર જ આલ્યું ગયું હોય છે. ભગવાન મહાવીર દેવને અન્નદયા લોકો પૂછતા કે, ‘તમે કોણ છો?’ તેઓશ્રી ઉત્તર આપતા કે, ‘હું લિશ્તુક છું.’ આવી મહાન્ શક્તિ હોવા છતાં અભિમાન-રહિત જ મહાન્ પુરુષો હોય છે, તેઓ સદા પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાવાળા હોય છે.

આવા જંગમ તીર્થની પાસે જવું જોઈએ. તીર્થભૂમિમાં જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પ્રથમ આવા જ્ઞાનીઓની શોધ કરવી જોઈએ. અરે! સ્વાભાવિક રીતે પણ આવા ગુરુઓનાં દર્શન અર્થે જવું જોઈએ. આ પણ જંગમ તીર્થ તીર્થરૂપ હોવાથી તેમના દર્શનાર્થે જવું તે પણ યાત્રા છે. આ જંગમ તીર્થ જીવતું-જાગતું હોવાથી જવાબ આપી આપણા સંશયો ટાળનાર છે. સન્માર્ગ બતાવનાર છે. કેમકે તેઓ આત્મજ્ઞાનના માર્ગે ચાલનારા છે. પરમાત્માનો માર્ગ તેમણે થોડે ઘણે અંશે જોયેલો હોય છે, જેણે માર્ગ જોયો હોય તે જ માર્ગ બતાવી શકે. દીવાથી જ દીવો થાય. તીર્થભૂમિમાં તેમનો મેળાપ થાય તો ત્યાં રહીએ ત્યાં સુધી તેમનો સમાગમ રાખવો જોઈએ ત્યાં ન હોય તો જે સ્થળે એવા પુરુષો હોય ત્યાં જવું જોઈએ તેમની પાસે જઈને પોતાનું કલ્યાણ કેમ થાય તે સંબંધી વાર્તાલાપ કરવો. જરૂરિયાતની બાબતો પૂછ્યા પછી તેમનો અમૂલ્ય વખત નકામો ન લેવો. તેમના કહેવા

પ્રમાણે કરવામાં આપણે આપણો વખત કામે લગાડવો અને તેમને તેમના કાર્યમાં જોડાવા દેવા. તેઓના વખતનો નકામો ભોગ લેવાથી તેઓ આગળ વધતા અટકે છે. તેથી તેમને અને સમાજને આપણે નુકસાન કરીએ છીએ. તેમની પાસે વ્યવહારની, ખટપટની એકબીજાની તોડદોડની કે નિંદા-કૂથલીની વાતો ન જ કરવી. કેવળ ધર્મને લગતી બાબતો પૂછવી. તેમાં પણ વિશેષ પ્રકારે આત્માને લગતી અથવા પોતે વર્તનમાં મૂકી શકે તેવી ઉપયોગી બાબતો પૂછવી. અને પૂછી રહ્યા પછી તરત જ ત્યાંથી ખસી જવું જોઈએ. તેમ જ તેમને કાંઈ જરૂરિયાત હોય તેવી સંયમને અનુકૂળ બાબતોની સગવડ કરી આપવી જોઈએ. એ ગૃહસ્થોનું ઉત્તમ કર્તવ્ય છે. તેમ કરવાથી બન્નેને લાભ છે. આ સગવડની મદદથી તેઓ આગળ વધે છે. આગળ વધીને દુનિયાના જીવોને આગળ વધારવા પોતાનું બળ વાપરે છે. પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ ઉપદેશ દ્વારા તેઓ પ્રસંગે કરતા રહે છે.

આ મહાત્માઓ સાક્ષાત્ તીર્થસ્વરૂપ છે. તેમના ઉપદેશથી તરાય છે. તે પ્રભુના માર્ગમાં ચાલનારા છે. તે જ ખરો માર્ગ બતાવી શકે.

આ જંગમ તીર્થમાં તીર્થંકરદેવ, ગણધર, આચાર્ય, મુનિઓ અને સાધ્વીજનો સમાવેશ થાય છે. સ્થાવર તીર્થમાં તીર્થંકરોની જન્મભૂમિ, દીક્ષાના સ્થાનો, કેવળ જ્ઞાન ઉત્પત્તિના ઠેકાણાં અને નિર્વાણ પામ્યા હોય તે સ્થળોનો

મુખ્યતાએ સમાવેશ થાય છે. આ સ્થાવર તીર્થમાં તીર્થંકરોનાં નિર્વાણસ્થાનો, અષ્ટાપદનો પહાડ, શિખરજીનો પહાડ, ગિરનારજીનો પહાડ, પાવાપુરી અને ચંપાપુરી વિગેરે છે. તે સિવાય પણ તીર્થંકરદેવના ચરણરજથી પવિત્ર થયેલી ભૂમિ અને સામાન્ય મુનિઓનાં જ્ઞાન, ધ્યાન, અને નિર્વાણનાં સ્થાનો પણ તીર્થ તરીકે ગણાય છે. જેમ કે સિદ્ધાચળજીનો પહાડ, તાલધ્વજગિરિ, હસ્તગિરિ, આબુગિરિ, તારંગાળ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને સ્થાવર-જંગમ તીર્થો જીવોને ઉપકારી છે. સ્થાવર તીર્થ કરતા જંગમ તીર્થ વિશેષ ઉપકારી છે. જ્યાં જેવી સગવડ ત્યાં તેનો લાભ લેવા ચૂકવું નહિ.

સારાંશ પ્રશ્નો

જંગમ તીર્થ એટલે શું ? કેવા જંગમ તીર્થથી લાભ થાય ? જંગમ તીર્થની જરૂરિયાત શા માટે ? જંગમ તીર્થ પાસે જઈ શું કરવું ? જંગમ તીર્થમાં કેનો સમાવેશ થાય છે ? સ્થાવર તીર્થો ક્યાં ક્યાં ? બંને તીર્થોમાં આપણને વિશેષ ઉપકારી કોણ ?

પાઠ ૧૮ મો

આદર્શ જીવન ત્યાગમાર્ગ

અરીસાની માફક નિર્મળ, ડાઘ વગરનું પવિત્ર જીવન તે આદર્શ જીવન કહેવાય છે. આવાં પવિત્ર જીવનો અનુકરણ કરવાને યોગ્ય હોય છે. જેમ કોઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્તુ સન્મુખ રાખીને કારીગરો તેના જેવી વસ્તુ તે ઉપરથી બનાવે છે તેમ મહાન્ પુરુષોનું પવિત્ર જીવન સન્મુખ રાખી તેના જેવા પવિત્ર થવાને તેની માફક વર્તન કરે છે. આ આદર્શ જીવનો આપણા માટે ઉપયોગી છે.

પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પહોંચવા માટે બે માર્ગ છે. એક નજીકનો માર્ગ છે છતાં તે બહુ વિકટ છે, દુર્ગમ છે. બીજો માર્ગ સરળ છે, છતાં તે ઘણો લાંબો છે. આ નજીકનો માર્ગ તે આદર્શ પુરુષોએ સેવેલો ત્યાગમાર્ગ છે. દૂરનો માર્ગ તે ગૃહસ્થધર્મ છે. ત્યાગમાર્ગનો અર્થ એ થાય છે કે આત્મભાવમાં જાગૃત થઈ, બહારના પદાર્થોમાં ફેલાયેલી આત્મશક્તિને એક સ્થાનમાં એકઠી કરવી. અર્થાત્ આત્માએ આત્મા સિવાય સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને પોતે પોતામાં સમાઈને રહેવું. આ માર્ગ ઘણો નજીકનો છે. વિકટ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે માર્ગમાં સર્વનો ત્યાગ કરવો

પડે છે. પોતાની માલિકી સર્વ વસ્તુ ઉપરથી કાઢી નાખવી પડે છે. લાંબા વખતના સંસ્કારથી તેમ કરવું જીવને મુશ્કેલ પડે છે.

આ ત્યાગમાર્ગમાં ચાલનાર જીવની દરેક પ્રવૃત્તિ આત્મા તરફના વલણવાળી જ હોય છે, પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિના દરેક પ્રસંગમાં આત્મભાવના જ લણકારા વાગે છે. તેના જીવનના દરેક ભાગમાં આત્માના જ યશોગાન ગવાતાં હોય છે. શરીરના ધર્મને મદદ કરનારી પ્રવૃત્તિવાળાનું જીવન પણ આત્મલક્ષથી રંગાયેલું જ હોય છે. શારીરિક ઉપ-ભોગના સાધનોમાં પણ આત્મભાવની જ સુગંધ ઊછળતી હોય છે.

પરમાત્માના માર્ગના પ્રવાસી આત્મા પોતાના દેહાદિકના પોષણ અર્થે પરના પ્રાણનો નાશ કરતો નથી, તેને કોઈ સાથે વેર-વિરોધ હોતો નથી, આ વિશ્વના આત્માને તે પોતાના તુલ્ય જ માને છે. તે સર્વ દેહમાં સત્તાગત રહેલ પરમાત્માને જ નિહાળે છે. તે સદા સત્ય બોલે છે. કોઈની કોઈ પણ ચીજ માલિકની રજાથી જ લે છે. કાયમ દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. મનના વિકારોને તાબે રાખે છે. કોઈ પણ બહારની વસ્તુ તેના મોહ કે મમત્વનું સ્થાન હોતી નથી. અપરાધ કરનારને પણ તે ક્ષમા આપે છે. પોતાની પાસે આવવાનો કોઈને અવકાશ આપતો નથી. અન્યના કલેશોને પણ પોતાની શક્તિથી શાંત કરે છે. અહંકારને

તે અવકાશ આપતો જ નથી. માન આપનાર કે અપમાન કરનાર બન્નેમાં સમદષ્ટિ રાખે છે. તેને મન નિંદા કરનાર અને વંદન કરનાર બન્ને સરખા છે. સોનું અને પથ્થર બન્ને તરફ સમાન દષ્ટિ હોય છે. નિર્દોષ સરળ સ્વભાવ સ્વાભાવિક જ હોય છે. છળ-પ્રપંચ સમજે તો ખરો, પણ તેનો ઉપયોગ ન કરે. જે વસ્તુ જે કાળે આવી મળે, પછી તે ઇષ્ટ હોય કે અનિષ્ટ હોય; છતાં તેમાં જ સંતોષ માને, ભવિષ્યની ચિંતા રાખીને સંચય ન કરે. પરમાત્મા અને પોતાના ભાગ્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તેમાંથી જે આવી મળે તેનો આનંદથી સ્વીકાર કરે, પોતા પાસેથી કિંમતી ચીજ પણ ખરી જરૂરિયાતવાળાને આપી દેતાં આંચકો ન ખાય, તેનામાં પ્રેમ હોય, પણ રાગ નથી હોતો. સર્વ જીવોનું ભલું ઇચ્છે પણ દ્વેષ ન કરે. ઉપેક્ષા કરે, પણ કલેશ વધારે નહિ. જૂઠું આળ ન આપે, પણ ગુણની પ્રશંસા કરે, ચાડી-ચુગડી ન કરે, પણ તે ગુણાનુરાગી હોય. સુખ-દુઃખ બન્ને પ્રસંગે હર્ષ-શોક ન કરે. ધર્મ કથા કરે, વિકથાનો ત્યાગ કરે. પોતે કોઈ ઉપર તપી ન જાય, પણ તપશ્ચર્યા તો કરે. શરીરની સુશ્રૂષા ન કરો, છતાં મનાદિકને પવિત્ર રાખે, સર્વ જીવને પ્રેમથી ચાહે, યથાયોગ્ય વિનય કરે. હાલતાં, ચાલતાં, બેસતાં, ઊઠતાં, સૂતાં, ઊભો રહેતાં કોઈ પણ જીવને પોતા તરફથી દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખે. કોઈને અપ્રીતિ કે દુઃખ થાય તેવી ભાષા ન બોલે. અભિમાનથી કોઈનો તિરસ્કાર ન કરે. શરીરના પોષણ માટે

નિર્દોષ આહાર લે, છતાં શરીર ઉપર મમત્વ ન રાખે. દેહ, ઇન્દ્રિય આદિને દમ્ભે ખરે, પણ તેની ઉપર દ્વેષ ન હોય. મનમાં અશુભ વિકલ્પો ઊઠવા ન દે, છતાં સારા સારા વિચારો આત્મજાગૃતિપૂર્વક કરે. જરૂર પડતાં મૌનપણું રહે અને મનના સંકલ્પોને આત્મઉપયોગથી શાંત કરે. નિર્વિચાર સ્થિતિમાં મનને લાવી આત્મઉપયોગમાં સ્થિરતા કરે. ધ્યાન પણ કરે અને મનને સ્થિર પણ રાખે. આહાર થોડો લે અને વિશેષ જાગૃતિ રાખે. થોડું ઊંઘે અને ઘણું જાગે. મનુષ્યોનો પરિચય કરે તો પણ તે તેના ભલા માટે જ. ઉપદેશ આપે તો પણ સામાના કલ્યાણ અર્થે જ. એકાંત-વાસ સેવે તે પણ આત્માના લાભની જ ખાતર. ક્ષણે ક્ષણે સંસારનું વિસ્મરણ અને આત્મઉપયોગની જાગૃતિ રાખે. સર્વને પ્રેમથી મળે પણ સર્વથી અતડો ન રહે. અશુદ્ધ તથા અશુભને તોડવા પ્રવૃત્તિ કરે અને શુદ્ધને મેળવવા નિવૃત્તિ પણ કરે. અન્યને આત્મજાગૃતિ આપવા પુરુષાર્થ કરે. અને પોતાની આત્મસ્થિતિ ટકાવી રાખવા નિવૃત્તિ પણ કરે. શુભાશુભ મળ કાઢવા પ્રવૃત્તિ કરે, પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા નિવૃત્તિ કરે.

પ્રભુમાર્ગના પથિક સાધુ-સાધ્વીઓનું જીવન આ પ્રમાણેનું આદર્શમય હોય છે. પરમાત્માની સાથે એકતા કરવાનો આ માર્ગ ઘણો નજીકનો છે, તેમ વિકટ પણ તેટલો જ છે. કેમકે દુનિયામાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અને તેમાં જ

ટકાવી રાખનાર જીવન તે હુંપણાનું અભિમાન છે, તેનો આ માર્ગમાં નાશ કરવો પડે છે અને તેને માટે આ જીવન પરમાત્માને અથવા જ્ઞાની ગુરુને સ્વાધીન કરવું પડે છે. તેની પરાધીનતા સ્વીકારવી પડે છે. આ હુંપણાનું અભિમાન મૂકવું અને ગુરુદેવાદિની પરાધીનતા સ્વીકારવી આ જીવને બહુ જ કઠણ પડે છે. વાસનાથી ભરેલું જીવન તેમ કરવા ઇચ્છતું નથી; છતાં પરમ શાંતિ ઇચ્છનાર જીવોને તો ગમે તેમ કરીને પણ આદર્શમય જીવનનો સ્વીકાર કરવા સિવાય છૂટકો જ નથી. તેને માટે બીજો ઉપાય જ નથી.

સારાંશ પ્રશ્નો

આદર્શ જીવન કોને કહેવું? આદર્શ જીવનનો ઉપયોગ શો? પરમાત્મ સ્વરૂપ મેળવવા નજીકનો માર્ગ કયો? ત્યાગમાર્ગ એટલે શું? ત્યાગમાર્ગ કઠણ શા કારણથી લાગે છે? પ્રવૃત્તિ શા માટે કરવી? નિવૃત્તિ શા માટે કરવી? પરમાત્માને અથવા ગુરુને શા માટે જીવન અર્પણ કરવું?

પાઠ ૧૯ મો

ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય

આ માર્ગ આદર્શમય જીવનવાળા ત્યાગમાર્ગ કરતાં સહેલો તો ખરો, પણ ધારેલા સ્થાન પર લાંબા વખતે પહોંચાય તેવો લાંબો છે, બાળજીવો આ માર્ગે ધીમે ધીમે ચાલે છે. બાળજીવો એટલે નાના બાળકો એ અર્થ અહીં ન કરવો, પણ થોડા જ્ઞાનવાળા, થોડી શક્તિવાળા, આ માર્ગમાં થોડો પુરુષાર્થ કરનારા, અને કર્મના વધારે બોળવાળા સમજવા.

વિશેષ ડહાપણ ભરેલું દુનિયાનું જ્ઞાન તો હોય છતાં આત્મા મંળધી જ્ઞાન વિશેષ ન હોય, શરીરની શક્તિ વિશેષ હોય છતાં પરમાત્માના માર્ગમાં તેનો વિશેષ ઉપયોગ ન કરતા હોય અને વિવિધ પ્રકારની આશા-ઈચ્છા તૃષ્ણાનો બોળે વિશેષ હોય, આ બાળજીવો ગણાય છે. આ જીવોને આત્મા ઉપર પ્રીતિ તો થોડી હોય છે, પરમાત્માના માર્ગમાં ચાલવાનો થોડો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. તે અપેક્ષાએ તેમને બાળપણે કહેલા છે. આ જીવોના ધાર્મિક જીવનને દેશસંયમ પણ કહે છે, કારણ કે તેઓ સાંસારિક આશ્રવવાળું જીવન ગુજારવા સાથે પ્રભુના માર્ગમાં ચાલવાની ઈચ્છાવાળા અને પ્રવૃત્તિ કરનારા છે. આ દેશવિરતિ ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય એ છે કે

તેમણે રાત્રિનો છેલ્લો પહોર અથવા છેવટે જે ઘડી રાત્રિ બાકી હોય ત્યારે જાગૃત થવું. નિદ્રા દૂર થાય કે તરત જ પંચપરમેષ્ઠીમંત્ર—નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરવું. બીજા કોઈપણ વિચારો પ્રથમ મનમાં પેસી ન જાય તેની સાવચેતી રાખવી. ડાખા કે જમણા જે નસકોરામાંથી પવન ચાલતો હોય તે તરફનો પગ પથારીમાંથી નીચે ઊતરતાં પ્રથમ નીચે મૂકવો. જે બન્ને નસકોરાઓમાં સ્વર સાથે ચાલતો હોય તે પથારીમાં જ બેસીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું. પણ બીજા કોઈ કામમાં જોડાવું નહિ. નહિતર તે કાર્યમાં અવશ્ય નુકસાન થયા વિના રહેવાનું જ નહિ. શ્વાસ અંદર લેવાનો હોય ત્યારે જ તે પગ પ્રથમ મૂકીને નીચે ઊતરવું અથવા કોઈ પણ કાર્ય પ્રસંગમાં પણ તેમજ કરવું આ ક્રિયા તે દિવસના માટે અને કોઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ કરવામાં ઉપયોગી અને સુખદાયી છે.

પછી સૂવાનાં વસ્ત્રો બદલી શરીર અશુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ કરીને પવિત્ર સ્થળમાં બેસી નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરવું. પોતાના ઘરની અંદર એક ઓરડી જેવું પવિત્ર સ્થળ અલગ રાખવું અને દરેક ધર્મકાર્ય તે સ્થળે બેસીને કરવાં. સામાયિક એટલે જે ઘડી પર્યંત સમભાવમાં બેસવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને ધ્યાન કરવું. ધ્યાન ન બને તો પરમાત્માના નામનો જાપ કરવો. પછી લીધેલાં વ્રતોમાં કોઈપણ દોષ લાગ્યો હોય તેની શુદ્ધિને અર્થે તથા રાત્રિમાં લાગેલા દોષોના નિવારણ અર્થે પ્રતિક્રમણ કરવું. પછી ઉત્તમ

જિંદગી ગુજરી ગયેલા પોતાના પૂર્વજ્ઞેને યાદ કરવા. તેમના ઉત્તમ જીવન સાથે પોતાના ચાલુ જીવનનો મુકાબલો કરીને પોતાની ખામીઓ દૂર કરવી. તેમના ઉત્તમ જીવનને યાદ કરી પોતાના ચાલુ જીવનને વિશેષ ઉત્સાહિત કરવું. સારા વિચારો કરવા. હું કોણ છું? મારું કર્તવ્ય શું છે? મેં શું કર્યું? હવે મારે શું કરવું? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન પોતે પોતાને પૂછવા. પોતાની નબળાઈ દૂર કરી કોઈ પણ દુર્ગુણને કાઢવા અથવા સદ્ગુણને વધારવા માટે દૈનિક નિશ્ચય સાથે પ્રતિજ્ઞા કરવી કે, ‘હું આજે જરૂર આ પ્રમાણે વર્તન કરીશ’ ત્યાર પછી દેવના દર્શન કરવા. ગુરુશ્રી ત્યાં હોય તો તેમની પાસે દર્શન કરવા જવું અને ધર્મના વ્યાખ્યાનો સાંભળીને વિશેષ આત્મજાગૃતિ મેળવવી. ગુરુનો વિનય કરવો. પોતાના ધાર્મિક કાર્યમાં કાંઈ પૂછવાનું હોય તો પૂછવું. એક ધર્મ પાળનાર પોતાના સ્વધર્મી બંધુઓમાંથી કોઈ પણ સીદાતો દુઃખી થતો હોય તો શક્તિ અનુસાર તેને મદદ કરવી. બીજા આગળ પણ જરૂર પડતાં મદદ કરાવવી. જો ધર્મમાં મુંઝાતો હોય તો તેની શંકાઓનું સમાધાન કરી યા બીજા આગળ કરાવીને ધર્મમાં ઉત્સાહિત કરવા. ગુરુવર્ગને તેમના સંયમમાર્ગમાં પ્રતિકૂળતા હોય તો અનુકૂળતા કરી આપવી, તેમને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, મુકામ આદિની સગવડતા કરી આપવી.

ધર્મમાર્ગમાં પ્રમાદી ગૃહસ્થને ગુરુ વિશેષ જાગૃત કરે અને ગૃહસ્થ તેમને ધર્મમાર્ગમાં સગવડતા કરી આપે.

આમ અન્યોન્ય મદદગાર થાય અને પરમાત્માના માર્ગમાં આગળ વધે.

ગૃહસ્થોએ નીતિને માર્ગે ધન પેદા કરવું. જે વ્યાપારાદિમાં જીવોની હિંસા અને વિશેષ આરંભ ન થતો હોય તેવા માર્ગે આજીવિકા માટે ધન પેદા કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી.

પોતાના આશ્રય તળે રહેલાં વૃદ્ધ માતા, પિતા, બહેન, ભાઈ, સ્ત્રી, પુત્રી આદિ સર્વને નીતિના અને ધર્મનાં માર્ગમાં જોડવાં.

ધર્મને બાધ ન આવે તેવો સાત્ત્વિક આહાર કરવો. પોતાને ત્યાં કોઈ સાધુ, સંત કે યાત્રક આવ્યા હોય તો તેમને થોડામાંથી પણ થોડું આપવું. કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો કે છતી શક્તિએ નિરાશ કરી પાછો ન વાળવો.

ગૃહસ્થે પોતાના ઘરની અંદર નાનું સરખું દેવમંદિર રાખવું જોઈએ. જેથી ઘરના બાળ, જ્ઞાન, વૃદ્ધ, અશક્ત મનુષ્યો ધર્મમાર્ગમાં જોડાયેલાં રહે. ઘરમાં પ્રભુભક્તિની ભગૃતિ રહે અને તેમનું કલ્યાણ થાય.

ઘરની નજીકમાં ઉપાશ્રય જેવું સ્થાન બંધાવી રાખે. જેમાં પોતાના ઘરના મનુષ્યોને ધર્મક્રિયા કરવાની સુગમતા થાય. તેમ જ સાધ્વીજી પ્રમુખ ત્યાં રહે, તો તેને લીધે ધર્મમાં આગસુ અને અનાદરવાળા પરિવારને પણ ધર્મ

સાંભળવાથી કે ધર્મક્રિયા જેવાથી ધર્મના માર્ગના જોડાવાનું અનુકૂળ થાય.

ગૃહસ્થ પોતાની શક્તિ હોય તો ભગવાનનું મંદિર બંધાવે, ધર્મશાળા બનાવે, ઉપાશ્રય કરાવે, ગરીબ, નિરાધાર આંધળાં, દૂલાં આદિને આશ્રય આપે. તેના દુઃખો દૂર થાય તેની સગવડ કરી આપે. શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને ઉપયોગી મદદ કરે, સાધુ-સાધ્વીઓની સારસંભાળ રાખે, માંદાઓની માવજત કરે, જ્ઞાનનાં ઉપયોગી પુસ્તકોનો સંગ્રહ રાખે. બીજાઓને વાંચવામાં ઉપયોગી થાય તેવી ગોઠવણ કરે, પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓને સારી કેળવણી આપે, કેળવણી લેવામાં અશક્ત બાળ-બાળિકાને મદદ આપે. નાતજાતના ભેદભાવ વગર સાધારણ રીતે ઉપયોગી ખાતાંઓ, જેવાં કે ધર્મશાળા, દવાખાનાં, વિદ્યાશાળા અને મનુષ્ય તથા પશુ — પક્ષીઓના સંકટ નિવરણ ખાતામાં સંખ્યાવત કરે. સંખ્યાવતની શરૂઆત પ્રથમ ઘરના આંગણાથી કરવી. પ્રથમ પોતાના અનુયાયી અશ્રિત મનુષ્યો, પછી સંબંધીઓ, ધર્મબંધુઓ, જ્ઞાતિના મનુષ્યો, ગામના લોકો અને દેશવાસી બંધુઓ તથા બહેનોને અનુક્રમે દરેક જાતની મદદ આપવી.

ગૃહસ્થે ત્રણ સંધ્યા, દેવપૂજન, ગુરુવંદન અને બે વખત પ્રતિક્રમણ કરવું. રાત્રિએ ભોજન ન કરવું. માદક અને વિકારને પોષણ આપે તેવો ખોરાક ન લેવો. સાધુ-સંતની સેવા કરવી. તેઓની સોખતમાં વિશેષ આવવું. ખાર વ્રતો ઉચ્ચરવાં. અંત સમયની આરાધના કરવી. પરમાત્માનું સ્મરણ

કરતાં આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરવો. સત્ય સમજાયું હોય, ઉત્સાહ વિશેષ જાગૃત થયેલો હોય અને શક્તિ તથા આયુષ્ય ખાફી હોય તો સંસારમાર્ગનો વૈરાગ્યબળથી ત્યાગ કરી સાધુજીવન સ્વીકારવું.

સારાંશ પ્રશ્નો

ખાળજીવો કોને કહેવા ? દેશસંયમ કોને કહેવો ? ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય શું ? પથારીમાંથી નીચે ઊતરતાં શું કરવું ? પ્રતિક્રમણ શા માટે કરવું ? પૂર્વજ્ઞેને શા માટે યાદ કરવા ? ધન કેવી રીતે પેદા કરવું ? ઘરમાં દેવમંદિર શા માટે રાખવું ? ઘરની નજીક ઉપાશ્રય શા માટે રાખવો ? સખાવત કેવા કમથી કરવી ? છેવટની સ્થિતિમાં શું કરવું ?

પાઠ ૨૦ મેા

ગૃહસ્થધર્મ-બાર વ્રત

ઇચ્છાઓના-પાપના નિરોધ કરવારૂપ વ્રતો ગૃહસ્થોએ લેવાં જ જોઈએ. પાપને આવવાના માર્ગો પ્રથમ રોકવાની બહુ જ જરૂર છે. જો સર્વથા પાપના માર્ગો ન રોકી શકાય તો થોડા ભાગે પણ તેનો ત્યાગ કરવો. જો બાર વ્રતો ન લઈ શકાય તો ઇચ્છાનુસાર એક, બે, ચાર, કે દશ પણ

વ્રતો લેવાં. જો યાવત્ જીવનપર્યંત ન લઈ શકાય તો થોડા વર્ષ, થોડા મહિના કે થોડા દિવસો સુધી પણ વ્રતો લેવાં. આનું નામ દેશવિરતિ કહેવાય.

શ્રાવકના બાર વ્રતો આ પ્રમાણે છે તેને જ ગૃહસ્થ-ધર્મ કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ અહિંસા વ્રત સ્થૂલનો અર્થ એ છે કે મોટી મોટી હિંસાનો ત્યાગ કરવો. જીવના લેહોની સમજ આગળના પાઠમાં આવી ગઈ છે, તેથી અહીં દ્રૂકમાં જ તે કહેવામાં આવે છે. ત્રસ અને સ્થાવર બે પ્રકારના જીવો છે. હાલે-ચાલે તે ત્રસ જીવ અને સ્થિર રહે તે સ્થાવર જીવ. બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ત્રસ કહેવાય છે, અને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ આ સ્થાવર જીવ હોવાથી તેનો સ્થાવરમાં સમાવેશ થાય છે.

આ ત્રસ જીવોને જાણીને નિરપરાધી જીવોને મારવાની બુદ્ધિથી સંકલ્પે કરીને ન મારવા તે ગૃહસ્થનું પહેલું વ્રત છે. ઘર આદિ બનાવવાના આરંભમાં તેની છૂટ રહે છે. બાકીના સ્થાવર જીવોનો નિયમ ગૃહસ્થથી સર્વથા ન બની શકે છતાં તેના તરફ નિર્ધ્વંસ પરિણામ ન જ હોય. ૧

બીજા વ્રતમાં જૂઠું ન બોલવું, જમીનના સંબંધમાં, પશુ-પક્ષીઓના સંબંધમાં તથા મનુષ્યોના સંબંધમાં જૂઠું ન બોલવું. ખોટી સાક્ષી ન ભરવી અને કોઈની પણ થાપણ ઓળવવી નહિ. આ પાંચ મોટાં અસત્યનો ત્યાગ કરવો તે મૃષાવાદ વિરમણ નામનું બીજું વ્રત છે. ૨

ત્રીજા વ્રતમાં ચોરી ન કરવી. લોકમાં અપવાદ થાય અને રાજા દાંડે તે ગૃહસ્થધર્મ માટે ચોરી કહેવાય છે. વાટ લૂંટવી, ખાતર પાડવું, તાળું તોડવું, ગાંઠ કાપવી એ સર્વનો સમાવેશ આમાં થાય છે. તેનો ત્યાગ તે અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. ૪

ચોથા વ્રતમાં પુરુષોએ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો અને સ્ત્રીઓએ પરપુરુષનો ત્યાગ કરવો. આ મૈથુન વિરમણ વ્રત કહેવાય છે. ૪

પાંચમા વ્રતમાં પોતાના ધન, જમીન, સોનું, રૂપું, ધાન્ય, પશુ, દાસ, દાસી અને ઘર ઉપયોગી તમામ વસ્તુઓનો શક્તિ અને ઇચ્છાનુસાર નિયમ રાખવો. આ વ્રતનો ઉદ્દેશ અસંતોષ અને ઇચ્છાઓને કાબૂમાં રાખવાનો છે. આ વ્રતને પરિબ્રહ્મ વિરમણ વ્રત કહે છે. ૫

આ પાંચ વ્રતોને આણુવ્રતો કહે છે. હવે પછીના ત્રણ વ્રતોને ગુણુ વ્રતો કહે છે, કેમ કે તે આ પાંચ વ્રતોને ગુણુ કરનારા તથા પોષણ આપનારાં છે. છેલ્લાં ચાર વ્રતોને શિક્ષા-વ્રત કહે છે, તે વારંવાર નિત્ય આદરવા જેવાં છે.

છઠ્ઠા વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં વેપાર-રોજગાર નિમિત્તે જવા-આવવાનો નિયમ કરવામાં આવે છે. ચાર દિશા, ચાર વિદિશા અને ઊંચે-નીચે એ દશ દિશાઓ છે. આ વ્રતનો ઉદ્દેશ ધર્મનો નાશ થાય, ધર્મને પોષણ ન મળે અને લોભમાં વધારો થાય તે ત્રણ બાબતો અટકાવવાનો છે. આ વ્રતને દિગ્વિરમણ વ્રત કહે છે. ૬

સાતમા વ્રતમાં ખાવાપીવાના પદાર્થો અને તે પદાર્થો

મેળવવાના સાધનરૂપ વ્યાપારાદિનો વિવેક કરવાનો છે. માંસ, મંદિરા, કંદમૂળ, બહુબીજવાળા ફલાદિ અને જેના રસ, ફરસ, ગંધમાં વિકાર થયો હોય તેવા ચલિત રસ-વાળા-કોહાયેલાં-ફૂલ, ફળ, ભોજન આદિનો ત્યાગ કરવો. વ્યાપારમાં કોલસા પાડવાનો; ખાણો ખોદવાનો, જમીન ફેંડવાનો, યંત્રાદિ ચલાવવાનો, વન કાપવાનો, હિંસક શસ્ત્રો બનાવવાનો, અને ઝેર પ્રમુખ વેચવાનો વ્યાપાર ન કરવો. નિર્ધર્મ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે તેવી ફેજદારની, જેલરની, કોટવાળની અને દાણી પ્રમુખની નોકરી ન કરવી. તેમજ વક્રીલાતનો ધંધો પણ ઉપરની નોકરી કરતાં પાપમાં ઓછો ઊતરે તેવો અત્યારે નથી. આ સાતમા વ્રતને ભોગોપભોગ પરિભાણુ વ્રત કહેવામાં આવે છે. ૭

આઠમાં વ્રતમાં અનર્થ દંડથી પાછા હઠવાની વાત છે. માતા-પિતાદિ કુટુંબને અર્થે દંડાર્ધએ તે અર્થદંડ. તે સિવાય વિના પ્રયોજને પાપ બંધાય તે અનર્થદંડ કહેવાય છે.

આ વ્રતના ચાર વિભાગ છે. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ઉત્પન્ન થાય તેવા મારફાડ, અને સંહાર કરવાના વિચારો ન કરવા. ૧ જ્યાં દાક્ષિણ્યતા ન પહોંચે, ફરજ ન હોય ત્યાં જે આજીવિકાદિ નિમિત્તે પાપ થાય તેવો પાપનો ઉપદેશ ન આપવો. ૨. જેનાથી જીવોની હિંસા થાય તેવા શસ્ત્ર, હથિયાર, અગ્નિ અને વિષ આદિ ઝેરી પદાર્થો માગ્યા ન આપવા. ૩. પ્રમાદને પોષણ આપનાર સ્ત્રીની, દેશની, રાજ્યની અને ભોજન સંબંધી વિકથાઓ ન કરવી, યુદ્ધ કરનારને ઉત્સાહ ન આપવો, આપસઆપસમાં પશુઓને લડાવવા નહિ.

જીગાર ન રમવો, કામવાસનાને વિશેષ પોષણ મળે તેવાં કામશાસ્ત્રાદિ ન વાંચવાં. ઘી, દૂધ, દહીં, તેલ, ગોળ આદિના રસ ભરેલાં વાસણો ઉઘાડાં ન રાખવાં કે જેમાં પડીને જંતુઓ મરણ પામે.

આ અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત છે. હિસાનું પોષણ, વિષયને ઉત્તેજન, વેર-વિરોધનો વધારો, પ્રમાદને પોષણ અને વખતનો દુરુપયોગ ઇત્યાદિ દુર્ગુણો અટકાવવા તે આ વ્રતનો ઉદ્દેશ છે. ૮

નવમાં વ્રતમાં ઓછામાં ઓછા બે ઘડી-અડતાલીસ મિનિટ પર્યંત ધર્મધ્યાનમાં બેસવાનો નિત્ય નિયમ રાખવો. તેટલા વખતમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું; જાપ કરવો, સારા વિચારો કરવા, વિગેરે આત્મા સંબંધી વિચારણાઓ કરવામાં વખત પસાર કરવો. આ વ્રતને સામાયિક વ્રત કહે છે. આત્મજાગૃતિ રાખવી તે આ વ્રતનો ઉદ્દેશ છે. ૯

દશમાં વ્રતમાં ચૌદ નિયમ ધારવા. પૂર્વકના વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો. જે વ્રતો ઘણી છૂટછાટ સાથે કાયમ કે લાંબા વખત માટે લીધેલાં છે તે વ્રતનો તે જ દિવસ માટે છૂટછાટ વિના ઘણા જ દૂંકા વિભાગમાં પાળવાં તે દેશવક્રાશિક વ્રત કહેવાય. ૧૦

અગિયારમાં વ્રતમાં આત્મજાગૃતિ વિશેષ વધે તે માટે ચાર પહોર કે આઠ પહોર પર્યંત ધર્મધ્યાનમાં દંડ રહેવાનો નિયમ લેવાનો છે. તે આત્મભાવમાં વિશેષ વધવા માટે તેટલા વખતને માટે આહાર ત્યાગ રૂપ ઉપવાસ કરવો. આ. ૬

પ્રદાયર્થ પાળવું. ધરના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો અને શરીર ઉપરનો ભ્રમત્વ દૂર કરવો. તેની શુશ્રૂષા-શોભા ન કરવી. આ પૌષધ વ્રત કહે છે.

બારમા વ્રતમાં પોતાની ન્યાય ઉપાર્જિત કમાણીમાંથી સાદુજીવન ગાળનાર સાધુ-સંતોને દાન આપવાનો નિયમ કરવો. ત્યાગમાર્ગમાં વિચરનાર જ્ઞાની પુરુષોનું પૌષણ થાય અને તેમની સેવા-લક્ષિત દ્વારા પોતાનો ઉદ્ધાર થાય તેના સાધનરૂપ આ અતિથિસંવિભાગ વ્રત છે.

પરમાત્માના માર્ગમાં ઘણી ઝડપથી આગળ વધનાર ત્યાગમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને જેઓ અશક્ત છે, તેવા ગૃહસ્થોને માટે આ ચાર વ્રત રૂપ માર્ગ સુખે પ્રવૃત્તિ કરી શકાય તેવો છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

દેશવિરતિ કેને કહેવી ? અહિંસા વ્રત કેને કહેવું ? ત્રસ અને સ્થાવર કેને કહેવા ? સત્ય વ્રતમાં કેનો ત્યાગ કરવો ? અદત્તાદાન વિરમણ એટલે શું ? પાંચમા વ્રતમાં શું કરવાનું ? અણુવ્રતો કેટલાં છે ? ગુણવ્રતો એટલે શું ? છઠ્ઠા વ્રતનો ઉદ્દેશ શું છે ? સાતમા વ્રતમાં કેનો વિવેક કરવાનો ? અનર્થદંડ એટલે શું ? આઠમા વ્રતમાં ચાર ભાગો કયા ? સામાયિકમાં વખત કેવી રીતે પસાર કરવો ? સામાયિકનો ઉદ્દેશ શું છે ? દશમાં વ્રતમાં શું હકીકત આવે છે ? પૌષધ શા માટે કરવો ? દાન કેને દેવું ? દાન કેવું દેવું ? આ બાબતો વ્રતોને ઉપયોગી છે ?

પાઠ ૨૧ મેા

પરમાત્માનું સ્મરણ

હૃદયને પવિત્ર કરવા માટે પરમાત્માના પવિત્ર નામનું વારંવાર સ્મરણ કરવું બહુ જરૂરનું છે. રાત્રિ અને દિવસના ભાગમાં જેટલો વખત મળે તેટલો વખત જાપ કરવામાં લેવો જોઈએ. વિશેષમાં રાત્રિનો પાછલો ભાગ જાપ કરવા માટે ઘણો સારો છે. જાપ કરવાથી આપણે આપણા ઇષ્ટદેવનું આપણા તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. તેઓની કૃપાના પાત્ર થઈએ છીએ. આપણને તેઓની મદદની ઘણી જરૂર છે. આપણા આગળ વધવાના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નો તેઓ દૂર કરે છે. આપણને ઉત્તમ માર્ગ બતાવે છે, આડે માર્ગે આપણે નીકળી જતા હોઈએ તો તેઓ આપણને સીધે માર્ગે દેરે છે. કોઈ પણ પ્રકારની હલકી વાસના કે લાગણીમાં દોરાઈ જતા હોઈએ, તો તેઓ આપણને અટકાવે છે, બુદ્ધિ નિર્મળ કરે છે.

વારંવાર જાપ કરવાથી હલકા વિચારો આપણી આગળ આવતા નથી. આપણું મન બીજા કામોમાં ભટકતું અટકી જાય છે. જાપ કરવાથી પવિત્ર પરમાણુઓ આપણી તરફ ખેંચાઈ આવે છે, આપણી આશુબાશુનું વાતાવરણ પવિત્ર

બને છે, આપણું પુણ્ય વધે છે. પાપ ઘટે છે, શરીરના પરમાણુઓ પણ પવિત્ર બને છે. આપણા સંકલ્પો સિદ્ધ થાય છે, પ્રતિકૂળતાઓ દૂર થાય છે, અનુકૂળતાઓ આવી મળે છે. આગળ વધવાના અધિકારી થઈએ છીએ, લોકોને પ્રિય થઈએ છીએ, વ્યવહારની મૂંઝવણ ઓછી થાય છે. લાંબા વખતે વચનસિદ્ધિ થાય છે, આપણે જે યોગીએ તે પ્રમાણે થાય છે. આ સર્વ પરમાત્માના નામનું સ્મરણ વારંવાર કરવાથી થાય છે.

પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં બીજા વિચારોમાં મનને જવા દેવું ન જોઈએ. જાપ સિવાય બીજે કોઈ સ્થળે મન ન જાય ત્યારે જ તેનું ક્ષણ મળે છે. નહિતર આપણી જાપની શક્તિ વિખરાઈ જાય છે, બીજા કામમાં વહેંચાઈ જાય છે. ખેડૂત જેમ બીજા વાવ્યા પછી તે ખેતરમાં બીજા નકામા ઘાસ આદિ ઊગી ન નીકળે તે માટે કાળજી રાખે છે. ઊગ્યા વગર તો રહેતા નથી, પણ તે ભલે ખેડૂત તે નકામા ઘાસ કે કાંટાળા છોડવાને ઉખેડી નાખીને પોતે જે બીજા વાવ્યું છે, તેને જ ખેતરમાંથી મળતું પોષણ લેવા દે છે. તેથી તે બીજા ઘણા સારા પ્રમાણમાં ઊગી નીકળે છે. અને વિશેષ પાક ખેતરમાંથી આવે છે. એ જ પ્રમાણે આપણે જે ઉદ્દેશથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરીએ તે ઉદ્દેશને જ બધી શક્તિ આપણા જાપની મળે તેટલા માટે બીજા નકામા વિચારોને ફાલતું ઘાસની માફક નિંદી નાખવા જોઈએ. જેથી આપણી મહેનતનું બધું જોર એકલા જાપને

જ મળે, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં મીઠાં ક્ષણોનો આપણે ઉપયોગ કરીએ.

જાપ કરવાનો આપણો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે, ‘હે પરમાત્મા ! હું જે આ જાપ કરું છું તેથી મારું મન નિર્મળ થાઓ, મારું જીવન પવિત્રપણે પસાર થાઓ, મારો વ્યવહારમાર્ગ નિર્લેપપણે ચાલે, મારી મલિન વાસનાઓ શાંત થાઓ, મને મારા કર્તવ્યનું નિરંતર લાન બન્યું રહે. મારી પ્રવૃત્તિ પરમાત્મા તરફની થાઓ, મને ઉદય આવતાં સુખ-દુઃખને હું નિર્લેપપણે ભોગવી શકું એ બળ આપો, નવીન બંધનો મને ન થાઓ, મારો આત્મ-વિકાસ થાઓ, એ માટે મને જરૂરનાં સાધન પ્રાપ્ત થાઓ, આત્માની તમામ શક્તિઓ પ્રગટ થાઓ, આત્માની વ્યાપક શાંતિની પ્રાપ્તિ અર્થે જ હે પરમાત્મા, હું નિર્મળ લાવે પ્રાર્થના કરું છું. હે દયાનિધિ, એ કાર્યમાં તમે સદા મદદગાર રહો !!!’

આવી લાવના પ્રબળ કરીને, આવી પ્રાર્થના પરમાત્મા તરફ લાગણી રાખીને કર્યા પછી જાપ શરૂ કરવો. આ લાવના વારંવાર આપણા હૃદયમાં વાસ કરી રહેવી જોઈએ. કોઈ પણ ઉદ્દેશ વિના કરેલો જાપ મૂઢતા જેવો ગણાય છે.

પોતાના ઈષ્ટદેવ જે હોય તે પૂર્ણ છે, પવિત્ર છે. અને મને આગળ વધારવામાં મદદગાર થઈ શકે છે. મને મદદગાર થશે જ, આવી શ્રદ્ધા તેમના ઉપર હોવી જ જોઈએ. તેનાં નામો ગમે તે હો, તે સાથે વિવાહ કરવાના

જરૂર નથી. આપણી તેના તરફ જેવી ભક્તિ કે લાગણી હોય તેના પ્રમાણમાં આપણને તેમના તરફથી લાભ મળી શકે છે. નમસ્કાર મંત્ર બહુ ઉપયોગી છે. તેનો જાપ કરવો જોઈએ.

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજ્ઞાયાણં, નમો લોષ સન્વસાહૂણં,

આ નમસ્કાર મંત્ર છે. આની સાથે નવપદનો જાપ કરવામાં ચાર પદ બીજાં જોડવાં હોય તો જોડી શકાય છે. જેમ કે :

નમો દંસણસ્સ, નમો નાણસ્સ, નમો ચારિત્તસ્સ, નમો તવસ્સ

આ મંત્રમાં પ્રથમના બે પદમાં દેવ—પરમાત્માનો સમાવેશ થાય છે, પછીનાં ત્રણ પદમાં ગુરુનો સમાવેશ થાય છે, અને પાછળનાં ચાર પદમાં ધર્મનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રમાણે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ત્રણને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તે સાથે જ એ બધી સ્થિતિઓ પોતાને પ્રાપ્ત થાય તેવો અનુક્રમ પણ તેમાં રહેલો છે. પોતાને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય જે વસ્તુ છે તે આ નવપદની બહાર નથી એટલે સાધન પણ તે છે અને સાધ્ય પણ તે જ છે. જાપ કરવાનો ઉદ્દેશ આ ભૂમિકાઓમાંથી પસાર થઈ છેવટની પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે.

આ આખા મંત્રનો થોડા અક્ષરોમાં પણ સમાવેશ કરીને

દૂંકો પણ જાપ કરી શકાય છે. જેમકે ઓમ અસિઆડસાય નમઃ
અથવા ઓમ અર્હ નમઃ ઓમ વીરાય નમઃ ઓમ પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥
ગમે તે જાપ કરો તેમાં વાંધો નથી. જાપ હૃદયના ભાગમાં
કરવો અને એકીસાથે જેમ વધારે વખત બેસીને કરી શકાય
તેમ વધારે ફળ આપે છે. બીજા વખતમાં પણ હાલતાં,
ચાલતાં, સૂતાં, બેસતાં, ઊઠતાં, દરેક વખતે મનમાં જાપ
કરવામાં આવે તો બહુ લાભદાયક છે. વસ્ત્રાદિની શુદ્ધિના
અભાવે મનમાં હોઠ પણ ન ચાલે તેમ જાપ કરવામાં વાંધો
નથી. એટલે સર્વ સ્થળે, સર્વ કાળે, ગમે તેવી સ્થિતિમાં
હો, તોપણ જાપ કર્યા વિના ન રહેવું. આ આગળ વધવામાં
શરૂઆતનો માર્ગ બહુ જ ઉપયોગી છે.

સારાંશ પ્રશ્નો

જાપ શા માટે કરવો ? જાપ કેના નામનો કરવો ?
જાપ કરવાનો ઉદ્દેશ શો છે ? જાપ કરવા પહેલા શું કરવું ?
જાપમાં કેનો સમાવેશ થાય છે ? જાપ ક્યાં કરવો ? ક્યારે
કરવો ? વારંવાર જાપ કરવાથી શો લાભ ? જાપ વખતે બીજા
ત્રિચારો આવવાથી શું ગેરલાભ થાય ?

પાઠ ૨૨ મો

ધર્મનું કંઈ કેમ મળતું નથી ?

ઘણી વખત માણસો એવી ક્રિયાદ કરે છે કે અમે પરમાત્માનું સ્મરણ, પૂજન કરીએ છીએ, દાન આપીએ છીએ, વ્રત, તપ, જપ કરીએ છીએ, પરોપકારી જીવન ગુજારીએ છીએ, છતાં અમારા મનને શાંતિ નથી મળી, અનેક વિચારો આવ્યા કરે છે. ઉપાધિઓ એછી થવાને બદલે વધતી જાય છે. તૃણ પશુ વધે છે. મનના પરિણામમાં સુધારો થતો નથી અને વ્યવહાર પણ સુખરૂપ થવાને બદલે ઘણી મુશ્કેલીએ ચલાવીએ છીએ, ધર્મનું કંઈ મળતું હોય તો પછી અમને ધર્મ કરવા છતાં પણ તે કેમ મળતું નથી ? ‘ધર્મ’ને ઘેર ધાડ અને પાપીને પરમાનંદ જેવું બનતું જોઈએ છીએ. આનું કારણ શું ?

જ્ઞાની મહાત્માઓ આપણને આને ઉત્તર આપે છે કે, ‘ભાઈઓ ! ધર્મ’ને ઘેર ધાડ ન જ હોય અને પાપીને પરમાનંદ ન મળે. છતાં તમે ધર્મ’ અને પાપીની ગણતરી કે પરીક્ષા કરવામાં ભૂલ કરો છો. એક બાજુ માણસો થોડા ઘણા ઉપર જણાવ્યો તેવો ધર્મ’ કરે છે. ત્યારે બીજી બાજુ તેથી વિશેષ પાપ કરે છે. ધર્મ’ કરે છે, તેની કિંમત વ્યાજ સાથે લેવા ઇચ્છે છે, પણ બીજી તરફ પોતે કરેલા પાપનો બદલો લેવા તૈયાર થતા નથી. આવા મનુષ્યોને

તમે ધર્મિષ્ઠ કહો છો, પણ તેઓ ખરા ધર્મિષ્ઠ નથી હોતા. ભાઈ! આ કેના ધરનો ન્યાય? એક તરફ ધર્મ કરીને મળુ પાણી ઓછું કરે છે અને બીજી બાજુ પાપ કરીને દશ મળુ પાણી અંદર ઢાખલ કરે છે. ભાઈ! તમે જ કહો કે આ તળાવ ક્યારે ખાડી થઈ રહે? આ પ્રમાણે તમારા જીવનમાં બનતું હોવાથી તમે ધર્મના કૃણ તરીકે સુખનો દિવસ ક્યારે જોઈ શકો?’

‘તમારે સુખી થવું હોય તો પ્રથમ પાપને આવવાના માર્ગો બંધ કરો અને પછી તમે થોડા પણ પરમાર્થને માર્ગે ચાલશો તો તેનાં સારાં ફળ આ ભવમાં જ મળ્યા સિવાય નહિ રહે.’

માણસો મનથી, વચનથી અને શરીરથી પ્રવૃત્તિ કરીને અનેક પ્રકારના પાપનાં બીજો નાખે છે, તેને અટકાવવાની જરૂર છે. તે સર્વે પાપોનો સમાવેશ અઢાર ભાગમાં થાય છે. તે અઢાર ભાગને તેનાથી સારા અઢાર ભાગ વડે અટકાવી શકાય છે. જેમ તાપથી ટાઢને, પ્રકાશથી અંધકારને, ઠંડીથી ગરમીને અટકાવાય છે તેમ આ અઢાર પાપોને તેના વિરોધી ભાવથી અટકાવાય છે.

પાપને આવવાનો માર્ગ

બંધ કરવાનો માર્ગ

૧ પ્રાણુતિપાત = જીવોની હિંસા.

૧ જીવોની હિંસા ન કરવી.

૨ મૃષાવાદ = જૂઠું બોલવું.

૨ સાચું બોલવું.

૩ અહત્તાદાન = ચોરી કરવી.

૩ ચોરી ન કરવી.

- ૪ મૈથુન = વ્યભિચાર કરવો. ૪ બ્રહ્મચર્ય પાળવું.
- ૫ પરિગ્રહ = સંગ્રહ કરવો. ૫ ત્યાગ અથવા પ્રમાણ રાખવું.
- ૬ ક્રોધ = ક્રોધ કરવો. ૬ ક્ષમા રાખવી.
- ૭ માન = અહંકાર ગર્વ - ૭ નમ્રતા રાખવી.
અભિમાન કરવો.
- ૮ માયા = છળ પ્રપંચ-કપટ ૮ સરળતા રાખવી.
- ૯ લોભ = લોભ કરવો. ૯ સંતોષ રાખવો.
- ૧૦ રાગ = રનેહ કરવો. ૧૦ વૈરાગ્ય વધારવો.
- ૧૧ દ્વેષ = ઈર્ષ્યા કરવી. ૧૧ પ્રેમ રાખવો.
- ૧૨ કલેશ = કળિયો કંકાસ- ૧૨ શાંતિ-સુલેહ વધારવી.
લડાઈ કરવી.
- ૧૩ અભ્યાખાન = જૂઠું આળ ૧૩ કોઈને આળ-કલંક-
આપવું. ન દેવું.
- ૧૪ પૈશૂન્ય = ચાડી કરવી ૧૪ ચાડી ન કરવી, છુપી
વાતો ઉઘાડી ન કરવી.
- ૧૫ રતિઅરતિ = હર્ષશોક કરવો. ૧૫ સમલાવે રહેવું.
- ૧૬ પરપરિવાદ = નિંદા કરવી. ૧૬ ગુણ બોલવા નહિતર
મૌન રહેવું.
- ૧૭ માયામૃષાવાદ = કપટસહિત ૧૭ સરલતા સાથે સાચું કહેવું.
જૂઠું બોલવું.
- ૧૮ મિથ્યાત્વ = અધર્મને ધર્મ ૧૮ સત્યધર્મને ધર્મરૂપે
કહેવા. માનવા.

આ પ્રમાણે આ અઢાર પાપને આવવાના માર્ગો અને તેને અટકાવવાને માટે તે ન કરવા રૂપ વિરોધી માર્ગો બતાવવામાં આવ્યા છે.

આ અઢાર પાપના માર્ગોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :
જીવોની હિંસા કરવી નહિ, દુઃખ તમને વહાલું નથી તો બીજાને તે કેમ ગમતું હશે ? તમારે ખાવાને માટે અનેક ચીજો દુનિયામાં છે. તમારા એક વખતના ખોરાક માટે તે જીવોની અમૂલ્ય જિંદગીનો નાશ ન કરો. જીવન તમને વહાલું છે, તેમ તે જીવોને પણ વહાલું છે. તમારી રમત-ગમત, મોજ-શોખ જેવા કારણે તે જીવોની જિંદગીનો નાશ ન કરો. તમે ક્યાં અમર રહેવાના છો ? યાદ રાખજો, જ્યાં સુધી મારશો ત્યાં સુધી તમે પણ મરાશો, બીજાને નિર્ભય કરશો તો તમે પણ નિર્ભય થશો. બીજાને દુઃખ કે ત્રાસ આપશો, તો તમને પણ દુઃખ કે ત્રાસ મળશે. કુદરતના કાયદાથી તમે બહાર જઈ જ ન શકો. કારણ કે તમે પણ કર્મધીન જીવતું પ્રાણી છો. બીજાઓ પણ તેવા જ છે. થોડા જીવનની ખાતર વેર-વિરોધ વધારીને લડાઈઓ ન કરો. પૃથ્વી કે ધન તમે સાથે લાવ્યા નથી, તમારી પહેલાંના સાથે લઈ ગયા નથી. માટે ખાવામાં, મોજ-મનમાં, કે વેર-વિરોધને લઈ જીવોની હિંસા ન કરવી.

જૂઠું ન ઝોલવું, ગમે તેવા પ્રસંગે પણ સાચું જ ઝોલવું, જૂઠું ઝોલનારને વિવિધ પ્રકારના મુખના રોગ થાય છે. ૨

ચોરી ન કરવી. તમારી વસ્તુ કોઈ ચોરી જાય છે તો તમને દુઃખ થાય છે તેમ તેને પણ થતું હશે એ વિચાર કરવો જોઈએ. ચોરી કરનાર દરિદ્રી થાય છે. ૩

પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. તમારી સ્ત્રી તરફ કોઈ ખરાબ નજર ન કરે તેથી તમે તેનું રક્ષણ કરો છો, તો પરની સ્ત્રી તરફ તમને ખરાબ દષ્ટિ કરવાનો શો હક છે ? તેથી તો વેર-વિરોધનો વધારો થાય છે.

પોતાની જરૂરિયાતોથી અધિક ધન, ધાન્ય, સોનું, રૂપું, જમીન, પશુ આદિ વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો, તે મેળવવા માટે તથા રક્ષણ કરવા નિમિત્તે અનેક પ્રકારના કલેશ અને બીજા જીવોને ત્રાસ આપવો તે પાપનો માર્ગ પરિગ્રહ કહેવાય છે. ગૃહસ્થોએ પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે તેનો નિયમ રાખવો. ૫

કોધ કરવો અને બીજાને કોધ કરાવવો એ પાપ છે. કોધના પ્રસંગે ક્ષમા રાખવી અને કોધને નિષ્ફળ કરવો. ૬

માન, અહંકાર, ગર્વ, અભિમાન એ એક જ વસ્તુનાં નામ છે. અભિમાન કોનું ટકી રહ્યું છે ? આપણી આગળ એવી કઈ અલભ્ય વસ્તુ છે, કયું પૂર્ણ જ્ઞાન છે, કયું મહાન બળ છે કે આપણે તેનો ગર્વ કરીએ ? નમ્રતા રાખવી, જ્ઞાની, ગુણી આદિનો વિનય કરવો. ૭

કપટ, છળ, પ્રપંચ, દગો, માયા એ સર્વ એક વસ્તુનાં નામ છે. પુણ્ય વિના કોઈ વસ્તુ મળતી નથી અને સ્થિર રહેતી નથી તો શા માટે દગો કરવો ? ૮

લોભનો ત્યાગ કરવા માટે સંતોષ રાખવો, ઉદારતા વાપરવી. જરૂરિયાતવાળાઓને સારી લાગણીથી મદદ કરવી. ૯

રાગ એ સ્નેહનો અર્થ છે. જ્યાં રાગ રાખવો યોગ્ય નથી તેવા અન્યની સ્ત્રી આદિ ઉપર રાગ ન રાખવો. દેહ, ધન, અધિકાર, માન આદિનો અવશ્ય વિયોગ થનાર છે એમ સમજી વૈરાગ્યભાવને ઉત્તેજન આપવું. ૧૦

દ્વેષ, ઈર્ષ્યા ન કરવાં. પણ ગુણાનુરાગી થઈ પ્રેમ વધારવો. દ્વેષ કરવાથી સામાનું કદાચ ખરાબ થાય કે ન થાય પણ આપણું તો અવશ્ય થાય છે. ૧૧

કલેશ, કંકાસ, ટંટો, ઝઘડો, કઙ્ગિયો, લડાઈ એ બધાં નાનાં-મોટાં કલેશનાં જ પરિણામો છે, આપસમાં સર્વ સ્થળે સંપ વધારવો. નાનાં-મોટાં સર્વની જરૂરિયાત છે, કલેશથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, વેર-વિરોધ વધે છે. ૧૨

કોઈને જૂઠું આળ ન આપવું, સાચી હકીકત કહેવાથી પણ જ્યારે આપણને કેટલાક પ્રસંગમાં દુઃખ થાય છે તો પછી સામાને જૂઠું આળ-કલંક આપવાથી સામાના પ્રાણ લેવા જેટલું દુઃખ શા માટે આપવું? કેટલાક તો આખરે જવાના ભયથી કલંકને લીધે આપઘાત પણ કરે છે, આનો બદલો બહુ જ ખરાબ મળ્યા વિના રહેતો નથી. ૧૩

સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે હર્ષ-શોક ન કરવો. સુખ એ આપણા સારા કર્મનો બદલો છે, તે ભોગવતાં પુણ્ય

ઓછું થાય છે. દુઃખ એ આપણા ખરાબ કર્મનો બદલો છે. તે ભોગવતાં પાપ ઓછું થાય છે, એટલે સુખ-દુઃખના પ્રસંગોમાં હર્ષ-શોક કરવા જેવું નથી, પણ સમભાવ રાખવાની જરૂર છે. નહિતર તે ભોગવતાં બીજાં નવાં કર્મ બંધાય છે. ૧૫

કોઈની નિંદા ન કરવી. ખોટાં કર્મ કરનારને બદલો મળ્યા સિવાય રહેતો નથી. તેની નિંદા કરીને મનુષ્યે તેનાં પાપ ધોવે છે. આવા વગર ભાડાનાં ધોળી શા માટે થવું જોઈએ ? નિંદાથી વેર-વિરોધ વધે છે. ૧૬

કપટસહિત જૂઠું ન બોલવું. બતાવવું કાંઈક અને આપવું કાંઈક જુદું, એ કપટ થયું. તે સાથે કહે છે કે ‘જે બતાવ્યું હતું તે જ આપેલ છે’ એ જૂઠું થયું. આમ બે પાપ સાથે થાય છે. ૧૭

મિથ્યાત્વ—આત્મા સત્ય છે. નિત્ય છે, પવિત્ર છે, એને બદલે શરીરને આત્મા માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. એવી જ રીતે જે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ આત્માને મદદગાર નથી, આત્માની ઉન્નતિમાં કારણરૂપ નથી તેને સત્ય માનવા એ મિથ્યાત્વ છે. ૧૮

આ પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવા પછી જે ધર્મ કરવામાં આવે છે તેનું કૃણ ઘણું વહેતું અને સારું મળે છે. આ પાપ સ્થાનકોને સવાર-સાંજ બે વખત યાદ કરી જવાં એટલે આખા દિવસમાં જે જે પ્રસંગો બન્યા હોય તે તે

પ્રસંગોમાં પોતાને આ સર્વામાંથી કોઈ દોષ લાગ્યો છે કે કેમ તે તપાસી જવું. લાગ્યો હોય તો પરમાત્મા પાસે માફી માગવી, ફરી દોષ ન લાગે તે માટે નિશ્ચય કરવો. અને તેવા પ્રસંગે જાગૃતિ રાખવી. આ પ્રમાણે નિરંતર જે વખત તપાસ કરી જવાથી ઘણા દોષો ઓછા થઈ જાય કર્મસંચય થતો અટકાવવો અને ધર્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરીને પૂર્વના સંચય કરેલા કર્મને કાઢી નાખવા. એમ કરવાથી ઘણી થોડી મહેનતે આત્માનો વિકાસ થાય છે. જીવો પ્રસંગે થોડો ઘણો ધર્મ તો કરે છે, પણ તે સાથે ઉપર બતાવ્યાં તે પાપો કરતા જતા હોવાથી ધર્મનું ફળ તેમને જેવું નોંધ એ તેવું મળતું નથી.

સારાંશ પ્રશ્નો

મનુષ્યોની ફરિયાદ શું છે ? ધર્મીની પરીક્ષામાં ભૂલ ક્યાં થાય છે ? પાપોનો સમાવેશ કેટલામાં થાય છે ? પાપનાં બીજો શાથી નાંખાય છે ? પાપને આવવાનો માર્ગ કયો ? તેને બંધ કરવાનો માર્ગ કયો ? અગર પાપોનાં નામ અને તેનો અર્થ કયો ? ક્યારે ધર્મ કરવાથી તેનું સારું ફળ મળે ? દોષો ક્યારે, કેટલી વખત યાદ કરવા ? આત્માનો વિકાસ ક્યારે થાય ?

પાઠ ૨૩ મો

આત્મશ્રદ્ધા પોતા ઉપર વિશ્વાસ

આત્મા અમર છે, તેનાં જ્ઞાન અને શાન્તિની હદ નથી. આખા વિશ્વને જાણવાનું જ્ઞાન આત્મામાં છે. વિશ્વ ઉપર સત્તા ચલાવી શકે તેવું બળ આત્મામાં છે. તે આત્મા હું પોતે જ છું. અને મારા આત્મબળમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેમાં કોઈ વિઘ્ન નાખી શકે જ નહિ. વિઘ્નોને હઠાવવાનું બળ મારામાં છે. ગમે તેવાં સંકટો આવી પડે પણ મારી આત્મશ્રદ્ધા જરાપણ ડગશે નહિ. પ્રબળ ભયના પ્રસંગોમાં પણ હું મારું આત્મવિકાસનું કાર્ય ચાલુ જ રાખીશ. વાતોમાં જ મારું જ્ઞાન નહિ રહે પણ તે સત્યને હું અત્યારે જ અમલમાં મૂકુ છું. અજ્ઞાન દશાથી મેં પોતે જ મારા પર નાખેલા બંધનો સિવાય મને બીજાં બંધનો છે જ નહિ. એટલે તેને દૂર કરવા માટે પોતાને જ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે. કોઈ આવીને મને મદદ કરશે એમ તેના મોઢા સામે જોઈને જોસી રહેવાની મારી ટેવોને અત્યારથી જ રજા આપું છું. સુખ-દુઃખ એ કાંઈ વારસામાં ઉતરેલી વસ્તુ નથી. એ તો મારી અવળી મહેનતનો બદલો છે. હવે સવળી મહેનત કરીને તેને દૂર કરીશ. એ વાદળો વિખેરી શકાય તેવાં છે. વિઘ્નોને મારે વિઘ્નરૂપે માનવા નથી, પણ તેની હૈયાતીથી જ મને પુરુષાર્થ કરવામાં વિશેષ પ્રોત્સાહન

મળે છે. દુઃખ કે વિધ્નની હયાતીથી મારું સામર્થ્ય વિશેષ પ્રગટ થાય છે, હું બમણા જોરથી પુરુષાર્થ કરી શકું છું. હું જેમ આગળ વધતો જઈશ તેમ મારા સંયોગો અવશ્ય બઢલાતા જશે જ. સંયોગોને આધીન થવામાં નહિ પણ સંયોગોને આધીન કરવામાં જ ખરી વીરતા રહેલી છે. અનુકૂળ સ્થિતિમાં રહેવાની ઇચ્છા કરવી તે તો મારી એક નિર્બળતા છે. તેથી મારી શક્તિ દબાયેલી રહે છે, મને પુરુષાર્થ કરવાનો અવકાશ મળતો નથી, માટે પ્રતિકૂળ સંયોગોને મિત્ર સમાન ગણી હું તેને આવકાર આપું છું કે, ‘મારા પ્રતિકૂળ વિરોધી મિત્રો ! તમે આવો, તમારા આવવાથી મને વિશેષ જાગૃતિ રાખવા અને મહેનત કરવાની ફરજ પડે છે.’ હું સ્વાર્થી લાલચોનો ગુલામ નહિ જ બનું. કેમકે તેથી મારી પ્રવૃત્તિ અટકી પડે છે. હું મારા લાગ્યેનો લોગ નહિ બનું પણ લાગ્યેને પણ બઢલાવી શકીશ. મારામાં મહાન્ શક્તિ રહેલી છે, એ વિચાર કરતાં મને જે બળ કે કાર્ય કરવાની લાગણીઓ સ્ફૂરે છે તે બીજા કોઈથી સ્ફૂરતી નથી. આ આત્મશ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં જ હું કાર્ય કરી શકું છું. મારી શક્તિ વિષે જરા પણ હું શંકા કરીશ નહિ, મને તે વિષે શંકા છે જ નહિ. આત્મશક્તિમાં જ જો હું શંકા રાખું તો મારાથી આ જીવનમાં કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય થઈ શકે નહિ. મારી આત્મશ્રદ્ધાને, મેં નિશ્ચય કરેલ કાર્ય કરવાની મારી શક્તિની શ્રદ્ધાને જેઓ ડગમગાવા પ્રયત્ન કરે તેને હું મારા અહિત કરનાર આ. ૭

જ ગણું છું. મોટામાં મોટું નુકસાન કરનાર તેઓ જ છે એમ હું માનું છું. મહાન્ આત્મશ્રદ્ધાવાળાં સ્ત્રી-પુરુષો જ આ વિશ્વમાં અમત્કાર રૂપે મનાય તેવાં મહાન્ કાર્યો કરી શકે છે. મહાન્ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં મારી મહાન્ આશા, મહાન્ આત્મશ્રદ્ધા અને આગ્રહપૂર્વક ઉદ્યમ એ જ મને મદદગાર થાય તેવાં મારા અંગત મિત્રો છે.

પોતામાં ગમે તેટલી મહાન્ શક્તિ હોય, બુદ્ધિ વિશાળ હોય, અને શિક્ષણ ઉત્તમ હોય; છતાં આત્મશ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં જ મનુષ્ય કાર્ય કરી શકે છે એ વાત પર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, કોઈના કહેવાથી કે આપત્તિ આવી પડવાથી પણ હું મારી આત્મશ્રદ્ધાને ઢીલી થવા નહિ દઉં. કદાચ મારી સંપત્તિ ચાલી જાય, આરોગ્ય બગડી જાય, કીર્તિ કલંકિત થાય અને લોકોની શ્રદ્ધા પણ મારા પરની ઊઠી જાય, છતાં જ્યાં સુધી મને મારા ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ છે ત્યાં સુધી મારા હિયની મને આશા છે. મારી આત્મશ્રદ્ધા અચળ હશે. અને તેના જોરથી આગળ ધસતો જ રહીશ. હા, વહેલા-મોડા પણ આ જગતને મારા માટે માર્ગ કરવો જ પડશે.

મારી જાતને હું કદી પણ હલકી ગણીને નિર્બળ બનાવીશ નહિ. મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે જે હું એમ માનું કે હું બીજાના જેટલો સારો નથી પણ નિર્બળ અને નજીવો હું પ્રાણી છું તો મારું જીવન નિર્બળ અને શક્તિઓ મંદ પડ્યા વિના રહે જ નહિ. જે માણસ પોતાની કિંમત જેટલી

આંકે તેથી વિશેષ કિંમત બીજાઓ આંકી શકે જ નહિ. જો હું એક દીન, રાંક પ્રાણી કે કીડા જેવો મારો પાઠ ભજવતો હોઉં તો કદી મહાવીર જેવો પ્રયત્ન પરાક્રમી કે મહાનુથવાની આશા રાખી શકું જ નહિ. જેવો આદર્શ તેવી જ મૂર્તિ કારીગરો બનાવી શકે.

જો હું મારી શક્તિનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે જાણું તો મારામાં પ્રબળ શક્તિ હોવા છતાં સાધારણ કાર્ય કરવામાં જ મારે મારું જીવન પૂરું કરવું પડે. લોકોને પોતાની શક્તિની ઘણી જ થોડી ખબર હોવાથી તેઓ અનંત બળવાન છતાં નિર્મલ્ય જીવન ભોગવે છે. જો હું પણ તેઓની માફક મારી પોતાની કિંમત એક માટીના ઢેકાથી વધારે ન માનતો હોઉં તો બહાદૂર, બળવાન પગોવાળાઓએ મારા ઉપર થઈને ચાલવું જ જોઈએ. અને મારે તેઓના પગ નીચે કચરાવવાનું દુર્ભાગ્ય ભોગવવું જ જોઈએ. પણ જો આત્મશ્રદ્ધા, દૃઢનિશ્ચય અને સફળતાની આશા ભરી લાગણીથી હું કાર્ય શરૂ કરું તો મારી આત્મશક્તિ વધવા સાથે લોકોએ મારા તરફ ધસડાતાં આવવું જ જોઈએ.

ભલે ને મારું કાર્ય નાનું હોય છતાં હું તેને સારી રીતે પાર ઉતારું તો તેથી કરીને તેનાથી ચડિયાતું કામ કરવા માટે મારી લાયકાતમાં વધારો થયા વિના ન જ રહે. શ્રદ્ધા શ્રદ્ધાને જન્મ આપે છે, કાર્ય કાર્યને શીખવે છે, ઉત્સાહ ઉત્સાહને પ્રેરે છે, એમ મારી નાની નાની સફળતાથી મારી પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા અને શક્તિમાં વધારો થાય છે અને

આત્મશ્રદ્ધામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી મારી આ હિંમત સત્તામાં રહેલા છેલ્લામાં છેલ્લા બળને ખેંચીને બહાર લાવશે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે.

લય, શંકા અને ખીકણપણને હું મનમાંથી હાંકી કાઢું છું અને તેને ઠેકાણે નિર્ભયતા, નિશ્ચલતા અને વીરપણને દાખલ કરું છું; તેથી જ મહત્વના કાર્યો હું કરી શકવાનો છું. મંદતાના વિચારો મંદ પરિણામને જ ઉત્પન્ન કરે છે. વિચારના પ્રમાણમાં કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. શ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં જ પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્યંત ગરમી જેમ લોઢાને પણ પીગળાવી નાખે છે, વીજળીનું પ્રબળ બળ કઠિનમાં કઠિન હીરાને પણ ઓગાળી નાખે છે તેમ એક દૃઢનિશ્ચય અને મારા અજેય ઉદ્દેશથી હું સફળતા મેળવી શકીશ જ. જો મારા નિશ્ચયો ઢીલા હોય તો મારા ઉદ્યમમાં કંઈ ભલીવાર હોય જ નહિ, મારા ભાગ્ય કરતાં પણ હું મહાન છું. ભાગ્યને પણ મેં જ ઘડ્યું છે. બહારની કોઈપણ શક્તિ કરતાં મારા આત્મામાં પ્રચંડ શક્તિ રહેલી છે, આ વાત જો મારા સમજવામાં ન આવે તો મારાથી કોઈ પણ મહત્વનું કાર્ય થઈ શકે જ નહિ.

આ આત્મશ્રદ્ધા એ કંઈ મારો અહંકાર નથી પણ જ્ઞાન છે, છતાં તે અહંકારના રૂપમાં ન પલટાઈ જાય તેની તપાસ રાખીને હું નિર્માળ શ્રદ્ધા વધારતો જાઉં છું. પ્રતીતિમાંથી શ્રદ્ધાનો જન્મ થાય છે. મારી સર્વ જાતની ઉન્નતિનો આધાર મારો આત્મશ્રદ્ધા ઉપર અવલંબીને

રહેલો છે. ‘હું ધારું છું કે કદાચ હું આ કામ કરી શકીશ, અથવા કરવા પ્રયત્ન કરીશ, એમ કહેવું અને ‘આ કાર્ય અવશ્ય હું કરી શકીશ અને કરીશ જ.’ એમ કહેવું તે બન્ને આત્મશ્રદ્ધાના વચમાં મહાન્ અંતર છે. પહેલા વિચારો નબળા અને શ્રદ્ધા વિનાના છે. બીજા વિચારોમાં પ્રબળતા અને શક્તિની દૃઢતા રહેલી છે. આ બીજા વિચારોવાળો વીરપુરુષ જ કાર્યનો પાર પામી શકે છે.

કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન બળથી મારે પ્રારંભ કરવો અને વચમાં નડતાં વિઘ્નોને હઠાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરતા જવી. પ્રત્યેક વિઘ્નો સમગ્ર બળ અને અપ્રતિહત પ્રયત્ન વિના હઠી શક્તાં નથી. ડગમગતાં, શંકાશીલ અને અસ્થિર મનથી તેવાં પ્રબળ કાર્ય થઈ શકે જ નહિ. આખું જગત્ એક વખત મારા કાર્યથી વિરુદ્ધ હોય છતાં આત્મશ્રદ્ધાથી તે કાર્ય પાર ઉતરી શકે છે, કેમકે માયાવી જગત્ અને આત્મબળ એ બે વચ્ચે મહાન્ અંતર રહેલું છે. હું જો એમ માનું કે આ કાર્ય કરવાને હું અશક્ત છું તો જગતમાં એવી કોઈપણ શક્તિ નથી કે તે કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં મને સહાય કરી શકે. આત્મવિશ્વાસ અને પ્રબળ પુરુષાર્થ વિના કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ન જ થઈ શકે. આત્માની અંદર કોઈ એવી શક્તિ છે કે તીવ્ર ઇચ્છા અને પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે. તે શક્તિ સર્વ વસ્તુને પોતા તરફ આકર્ષી લાવે છે. ખરું જોતાં મારી વસ્તુ જ મને પ્રાપ્ત થાય છે. મારું ભાગ્ય મારી બહાર નથી. આત્માની અંદર છુપાયેલી મહાન્ શક્તિને જાગૃત

કરવામાં આવતાં અને તેની સાથે પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવાથી હું પોતે શું છું અને મારામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનો ખ્યાલ પોતાને પામર માનનારા હતભાગ્ય જીવો કરી ન જ શકે.

આ પ્રમાણે પોતાના ઉપર વિશ્વાસ રાખનાર કોઈ પણ મનુષ્ય ગમે તેટલો નબળા મનનો હશે તો પણ ઉપરના વિચારોનું વારંવાર મનન કરીને પોતાની નબળાઈ દૂર કરી શકશે, આત્મામાં તો શક્તિ ભરેલી છે પણ તેને પ્રબળ વિચારોની મદદ આપીને જગાડવાની જરૂર છે. ભુઝાવા જેવો દેખાતો અગ્નિ પણ જરા પંખા વડે પવનના બળની મદદ મળતાં દેદીપ્યમાન થાય છે તો અનંત શક્તિથી ભરપૂર આત્મા પ્રબળ વિચારબળના પ્રોત્સાહનથી પ્રદીપ્ત થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. વિચારબળ મુડદાલ જેવા જીવોમાં પણ નવું જીવન રેડીને સજીવન બનાવે છે. જમીન પર પડેલી મોઈ (લાકડાનો બે બાજુ અણી-વાળો કટકો) ને પ્રથમ ડાંડિયા (એક નાની મજબૂત લાકડી) વડે ટલ્લો મારીને અદ્ધર ઉછાળવામાં આવે છે. એક વાર અદ્ધર ઊછળ્યા પછી તો તેને જોરથી ધક્કો મારવાનું એટલું બધું સુગમ થઈ પડે છે કે બીજા ટલ્લાથી તે ઘણી દૂર જઈ શકે છે, તેમ મનુષ્યોને એક વખત વિચારબળની મદદ આપીને અદ્ધર ઊંચા ઊપાડવા જોઈએ. જરા ઊંચા આવ્યા પછી તો તેઓ પોતાની મેળે જ આગળ ઊછળી કે વધી શકશે.

વિચારબળથી પોતાની નિર્બળતા ઓછી કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવો માટે આ પાઠ મનન કરવા યોગ્ય છે.

પાઠ ૨૪ મો

ધ્યાન

ચિત્તની એકાગ્રતા, નિર્મળતા અને સ્થિરતા કરવા માટે ધ્યાનની જરૂર છે. ધ્યાન માટે શરૂઆત કેવી રીતે કરવી તે સંબંધી અહીં થોડી હકીકત કહીશું. દષ્ટિની સ્થિરતા ધ્યાનના માર્ગમાં બહુ ઉપયોગી છે, તે સ્થિર કરવા માટે પ્રથમ કોઈ એક પરમાત્માની સુંદર મૂર્તિ હોય તેના સન્મુખ ઉઘાડી આંખે વધારે વખત જોવાની ટેવ વધારવી, આંખોની પલક મારવી નહિ. કદાચ આંખમાં પાણી આવી જાય તો આવવા દેવું પણ આંખ મીચવી નહિ. શરૂઆતમાં આંખમાં પાણી આવી જાય ત્યારે તે વખતે અભ્યાસ બંધ કરવો. ફરી બીજે દિવસે શરૂ કરવો. દિવસમાં બે વાર સવાર-સાંજ અભ્યાસ કરવો ઠીક છે. પંદરેક મિનિટનો અભ્યાસ થાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ સામેની નજર એકદમ ખેંચી લઈ આંખો બંધ કરીને અંદર સન્મુખ જોવું. તો મૂર્તિનું પ્રતિબિંબ દેખાશે. તે પ્રતિબિંબ વધારે વખત ટકે તેવી ટેવ વધારવી. પછી એકાંત, પવિત્ર અને ડાંસ-મચ્છર વિનાના સ્થાનમાં બેસી વિચારોને દૂર કરી તે પ્રતિમાજીને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાં, પછી તેમની અષ્ટ પ્રકારી માનસિક પૂજા કરવી.

પ્રથમ સ્નાન કરતી વખતે હૃદયમાં એ ભાવના પ્રગટ

કરવી કે, હે પ્રભુ ! તું તો સદા પવિત્ર છે. પાણી જેમ મળને દૂર કરે છે, તૃષાને ખૂઝાવે છે અને તાપને શાંત કરે છે તેમ તમે અમારાં કર્મ મળ દૂર કરો. વિષય તૃષાને ખૂઝાવે અને ત્રિવિધ તાપને શાંત કરો.’ ૧

બીજી ચંદનપૂજામાં નવ અંગે તિલક કરતાં એ વિચાર કરવો કે, ‘ચંદન જેમ કાપવા, ઘસવા અને બાળવા છતાં પોતાનો સુગંધી અને શીતળ સ્વભાવ મૂકતું નથી, તેમ હે પ્રભુ ! દુનિયામાં સુખ-દુઃખના વિવિધ પ્રસંગોમાં મારી આત્મભગૃતિ બની રહે અને રાગ-દ્રેષ ન થતાં સ્વભાવે સર્વ સહન કરવાનું બળ મને આપો.’ ૨

ત્રીજી પુષ્પની પૂજામાં વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધી પુષ્પો ચડાવતી વખતે એવો વિચાર કરવો કે, ‘હે પ્રભુ ! પુષ્પો પોતાની સુંદરતા અને સુગંધીપણાને લઈ ને દેવોના મસ્તક પર ચડવાને સમર્થ થયા છે તેમ મને પણ મારા સત્યસ્વરૂપથી સુંદરતા અને ઉત્તમ વર્તનની સુગંધતાને લઈ પરમાત્મા સ્વરૂપમાં રહેવાનું બળ પ્રાપ્ત થાઓ.’ ૩

ચોથી ધૂપપૂજામાં સુગંધી ધૂપ પરમાત્માની પાસે ઉપેવતાં એ ભાવના કરવી કે ‘ધૂપ પોતે બળવા છતાં વાતાવરણને સુધારીને સુગંધી ફેલાવે છે તેમ હે પ્રભુ ! હું પણ પૂર્વ કર્મયોગે ત્રિવિધ તાપથી બળવા છતાં આત્મ-ભગૃતિના બળે આગુબાગુના લોકોમાં અને વિશેષિ જીવોના હૃદયમાં શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવી શકું અને શિયળની સુગંધી ફેલાવું તેવું બળ મને આપો.’ ૪

પાંચમી દીપકપૂજામાં દીપક કરીને મનમાં લાવના કરવી કે, 'હે પ્રભુ ! તું સદા કેવળજ્ઞાનથી પ્રકાશિત છે. મારા હૃદયમાંથી અજ્ઞાન, અંધકાર દૂર થાયો. અને મલિન વાસના નાશ પામો, તથા સદાને માટે જ્ઞાનદીપક મારા હૃદયમાં પ્રકાશી રહે. ૫

છઠ્ઠી અક્ષતપૂજામાં મનથી ચોખ્ખાનો સાથીઓ કરવો તે વખતે એવી લાવના કરવી કે, આ 'ચાર પાંખડીની માફક ચાર ગતિ વાંકી છે તેને 'હે પ્રભુ ! તું દૂર કર. મેં તેમાં બહુ પરિભ્રમણ કર્યું છે. હવે તેથી કંટાળ્યો છું. આ દેહ રૂપ ક્ષેત્રમાં દૂર કરી, ચોખ્ખાની માફક અખંડ અને ઉન્નિવળ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું તું મને બળ આપ.' ૬

સાતમી નૈવેદ્યપૂજામાં વિવિધ પ્રકારનું નૈવેદ્ય પ્રભુની આગળ મૂકી એવો વિચાર કરવો કે, 'હે પ્રભુ ! આ વસ્તુઓનો મેં ઘણીવાર ખાવામાં ઉપયોગ કર્યો પણ તેથી તૃપ્તિ થતી નથી. આત્માના આનંદમાં નિરંતર હું તૃપ્ત રહું તે માટે મારું શાશ્વત અનાહારી પદ પ્રગટ કરવાનું બળ મને તું આપ.' ૭

આઠમી ફળપૂજામાં વિવિધ પ્રકારનાં ફળો પ્રભુ આગળ મૂકી એવી લાવના કરવી કે, 'હે પ્રભુ ! આ ફળો મેળવીને તો હું મારું આત્મભાન ભૂલ્યો છું મને એવું ફળ આપો કે પરમાત્મ સ્વરૂપનું અખંડ ભાન કાયમ બન્યું રહે. બીજા ફળની ઇચ્છા જ ન થાય.' ૮

આ પ્રમાણે માનસિક પૂજા (મનથી દરેક વસ્તુની કલ્પના કરવી તે) કરીને તે પ્રભુના પગના જમણા અંગૂઠાને પ્રથમ જોયા કરવો. વારંવાર તે કલ્પના ખડી કરવી. જ્યારે તે અંગૂઠો દેખાય, તેના ઉપર ધારણા પાકી થાય ત્યારે બીજાં અંગનાં જોવાં, પછી બીજો પગ તે જ પ્રમાણે જોવો. પછી બધી પલાંડી, કેડ અને હૃદયનો ભાગ. છેવટે મુખનો ભાગ નિહાળવો. પછી એની સાથે આખા શરીર ઉપર ધારણા કરવી. જ્યાં સુધી એક ભાગ બરોબર ન દેખાય ત્યાં સુધી બીજા ભાગ ઉપર નજર ન કરવી. બીજો ભાગ દેખાય ત્યારે પહેલો અને બીજો સાથે જોવો. એમ આગળના ભાગો સાથે ભેળવીને તપાસતાં રહેવું. બધું શરીર દેખાય ત્યારે તે મૂર્તિને સજીવન પ્રભુના રૂપમાં ફેરવી નાખવી. એટલે જીવતા પ્રભુનું શરીર હાલતું-ચાલતું-બોલતું હોય તેવું કલ્પીને તેનું ધ્યાન કરવું પછી મરજીમાં આવે તેમ ભગવાનને બેઠેલા, બેભેલા, કે સૂતેલા કલ્પવા. અને તેથી ધારણા મજબૂત કરવી. આ એકાગ્રતાની સાથે પરમાત્માના નામનો મંત્ર ॐ અર્હં નમઃ નો જાપ કરતા રહેવું, તેમના હૃદયમાં દષ્ટિ સ્થાપી ત્યાં જાપ કરવો. ગણતરી ન રહે તેની હરકત નથી. બ્રહ્મટીમાં અને તાળવા ઉપર પણ જાપ કરવો. જેટલો વખત મળે તેટલો વખત ભગવાનના જીવન્તરશરીરને સન્મુખ હૃદયમાં ખડું કરીને જાપ કરતાં જ રહેવું. બને તો કલાકોના કલાકો આ ધ્યાનમાં પસાર કરવા. આમ કરવાથી મન એકાગ્ર થવા સાથે પવિત્ર થાય છે. કર્મમળ બાળી જાય છે. મન નિર્માળ જેટલું થશે

તેટલું જ તે સ્થિર પણ થશે. મન સ્થિર કરવાની ધારણા હૃદયમાં અને મસ્તક ઉપર કરવી. અભ્યાસ જેમ વધતો જશે તેમ આગળનો માર્ગ પોતાને હાથ આવતો જશે. આ પ્રમાણે શરૂઆતમાં ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવાથી આગળ વધી શકાશે.

સારાંશ પ્રશ્નો

ધ્યાનની જરૂર શા માટે? ધ્યાનમાં વિશેષ ઉપયોગી શું છે? પ્રભુ સામે જોવાનો અભ્યાસ કયારે બંધ કરવો? માનસિક પૂજા એટલે શું? ચંદનનો સ્વભાવ કેવો છે? પુષ્પપૂજાની ભાવના કેમ કરવી? દૂપપૂજાની ભાવના કેમ કરવી? દીપકપૂજાની ભાવના શું છે? અક્ષતપૂજાની ભાવના શું? અણાહારી પદની ઈચ્છા શા માટે? બીજા કોઈની ઈચ્છા ન થાય તે કળ કયું? સજીવન પ્રભુ એટલે શું? જાપ શાનો કરવો? જાપ શા માટે કરવો? મનમાં સ્થિરતા કયારે આવે? જાપ કયા સ્થળે કરવો? મન સ્થિર કરવાની ધારણા કયાં કરવી?

પાઠ ૨૫ મો

વ્યવહારમાં વૃત્તિસ્વરૂપનું અવલોકન

આપણા મનની અંદર જે જુદા જુદા પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું જરા વધારે ગાઢ સ્વરૂપ બંધાય છે ત્યારે તેને વૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. વૃત્તિઓ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ વૃત્તિઓ બીજના જેવી છે. જેમ એક બીજમાંથી અનેક બીજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે તેમ તે વૃત્તિઓની સાથે રાગ કે દ્વેષવાળી આપણી લાગણી મળે છે એટલે તેમાંથી અનેક વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણો રાત-દિવસનો વ્યવહાર આ વૃત્તિઓને પોષણ આપનાર છે. નવીન કર્મનાં બંધનો અને તેને લઈ બીજા જન્મમાં કેવો જન્મ ધારણ કરવો તે સર્વ આ મનમાં ઉત્પન્ન થતી વૃત્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે. જો મનની અંદર સાત્ત્વિક લાવવાળી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરીએ અથવા આપણે બહુ જ આત્મજાગૃતિ રાખી પ્રબળ પુરુષાર્થથી પરમાર્થવાળું વર્તન રાખીને સાત્ત્વિક લાવવાળી વૃત્તિઓને જ વ્યવહારના દરેક પ્રસંગોમાં ટકાવી રાખીએ તો આપણો ભાવિ જન્મ અને અત્યારનું જીવન ઘણું ઉચ્ચ બનાવી શકીએ.

જો આપણું વર્તન કેવળ વ્યવહારને લગતું અને પરમાર્થ પણ વ્યવહારને અનુકૂળ થાય તેવો રાખીએ તો રાજસ પ્રકૃતિનું પોષણ પામતી આપણી વૃત્તિઓથી

આપણું જીવન મધ્યમ પ્રકારનું થાય છે. અને જો આપણું વર્તન કેવળ સ્વાર્થી લાગણીઓવાળું, વાસનાને જ પોષણ આપનારું અને તે મેળવવા ખાતર વિવિધ પ્રકારની રૌદ્ર પ્રવૃત્તિવાળું હોય, અનેક જીવોનો સંહાર કરનારું હોય તો આપણી મનોવૃત્તિઓ તામસ લાવનું પોષણ પામી આવતો જન્મ ઘણો જ ખરાબ દુઃખરૂપ ઉત્પન્ન કરે છે.

દૂંકમાં કહીએ તો આપણી મનોવૃત્તિઓનો સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક એમ ત્રણ પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. આ દરેક વૃત્તિને વિવેક અને વિચારબળથી પલટાવી શકાય છે. ગમે તેવાં વિષમ પ્રસંગોને પણ વિચારબળ વડે અને વિવેકની મદદથી જુદા રૂપમાં આપણે આપણા અંતરમાં બદલાવી શકીએ છીએ. તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિને સાત્ત્વિકના રૂપમાં બદલાવીને આત્માની અધોગતિને બદલે ઉન્નત ગતિ કરવાનું ખરું સામર્થ્ય આપણા હાથમાં છે તેવા ઉત્તમ પ્રસંગનો વખત આવતાં આપણે તે શુભાવવો ન જોઈએ. નહિતર લાંબા વખતથી પોષાયેલી નીચ વૃત્તિઓ પોતાનો દુઃખમય પ્રભાવ દેખાડ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

દુનિયામાં મોટા ગણાતા માણસોની વૃત્તિઓનું પોષણ પણ મોટું જ હોય છે. પણ જો તે આત્મભાવ તરફ જોડાયેલા હશે અને વૃત્તિઓના પોષણથી ઉત્પન્ન થતા સુખ-દુઃખનું તેમને જ્ઞાન હશે તો તે અધમ વૃત્તિઓને પોષણ નહિ આપે. જેમ હલકી, નીચ વૃત્તિવાળું જીવન તેમ નીચ વૃત્તિઓનું જ પોષણ થવાનું અને જેમ ઉચ્ચ જાતિવાળું જીવન

તેમ તેની વૃત્તિઓ પણ ઉચ્ચ જાતનું જ પોષણ પામવાની. સારા નિમિત્તથી અને ખરાબ નિમિત્તથી વૃત્તિઓમાં ફેરફાર થયા સિવાય રહેતો નથી.

એક રાજા જે સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો હશે તો તે અહિંસાની, સત્યની, પ્રામાણિકપણાની, ક્ષમાની, નમ્રતાની, ઉદારતાની, પરોપકારની, પ્રેમની, સત્કારની, ન્યાયની, શિયળની, વીરતાની, ધર્મની, વાત્સલ્યતાની, જ્ઞાનની, લક્ષિતની, પરમાર્થસેવાની, રક્ષણની, દાનની, ગુરુલક્ષિતની, અતિથિસત્કારની, વિનય વિગેરે ઉચ્ચ જાતિની જ વૃત્તિઓનું પોષણ મેળવશે. પણ જે તે રાજા સી પ્રકૃતિવાળો, વૈભવી જીવનવાળો વિલાસી સ્વભાવનો હશે, તો તે વિષયોની, કર્તાવ્યભાવનાની, મહત્ત્વતાની, સ્વાર્થીપણાની, વ્યવહાર પૂરતા પરોપકારની, સ્વાર્થ પૂરતી દયાની, દાનની, કીર્તિની અને પોતાની ફરજની લાગણીઓને પોષણ આપશે અને એ સ્વાર્થ લાગણીઓ કે ઇચ્છાઓને પોષતાં પ્રસંગોપાત્ અનેક પ્રકારની હલકી લાગણીઓને પોષણ આપવાનો જ.

હવે જે તે રાજા તામસી પ્રકૃતિનો હશે તો પોતાના ભોજન અર્થે મોજ-શોખને ખાતર અને અધિકાર ચલાવવા ક્રોધની, અભિમાનની, કપટની, લોભની, રાગની, દ્વેષની, તિરસ્કારની, અન્યાયની, અસત્યની, અપ્રામાણિકતાની, વ્યભિચારની, વ્યસનોની, કાયરતાની, અધર્મની, અનીતિની, નિર્દયતાની, દંભની, મહત્તાની, ઇર્ષ્યાની, દ્વેષની અને મોહની ઇત્યાદિ લાગણીઓને પોષણ આપશે. અને તે પોષાયેલી

લાગણી ભોગવવા માટે જ્યાં આ સર્વ જાતની અનુકૂળતા હશે તે સ્થળે જ તેને ફરી જન્મ લેવો પડશે.

હવે સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળો ધર્મગુરુ હશે તો તે સાત્ત્વિક ભાવની લાગણીઓને વિશેષ પોષણ આપશે. પણ જો તે ઝનૂની, ધર્માધ કે અજ્ઞાનતાવાળો ધર્મગુરુ હશે તો તામસી પ્રકૃતિવાળો રાજા જે જે વૃત્તિઓને પોષણ આપે છે, ઘણું ભાગે તે પણ તે જ વૃત્તિઓને પોષણ આપવાનો. કેમ કે તે ધર્મગુરુ પણ મોટો માણસ છે, અને અધિકારનો ઉકળાટ ગુદી રીતે પણ એક જ જાતિને લાગતો તેનામાં હોય છે.

જો તે મનુષ્ય ઉદ્યમી હશે તો પુરુષાર્થની સ્વાધીનતાની ઉત્સાહની, સ્વતંત્રતાની, વીરતાની, લાગણીઓ કેળવશે. આ વૃત્તિઓ કેળવતાં તેના જીવનના સંયોગો અને નિમિત્તોના પ્રમાણમાં બીજી વૃત્તિઓ કેળવ્યા સિવાય રહેવાનો નહિ.

જો તે મનુષ્ય આળસુ, દેણદાર કે લિખારી હશે તો દુઃખની, કત્યરતાની, નિરાધારતાની, નિરુત્સાહની, મંદતાની, અજ્ઞાનતાની, અસંતોષની, લોભની, કલેશની, માત્ર દુઃખમય વિચારથી ખોટી ઈર્ષ્યા, નકામા દ્વેષ આદિકની લાગણીઓ મુખ્યતાએ કેળવશે અને પોતાના તે તે વખતના સંયોગોના પ્રમાણમાં બીજી પણ કોંધાદિની વૃત્તિઓને પોષણ આપતો રહેશે.

ફોજદાર કે જેલર સ્વાભાવિક રીતે જ નિર્ઘંટતાની, નિષ્કુરતાની, ચંચળતાની, સત્તાના બળ આદિકની વૃત્તિ કેળવતા રહે છે.

નોકરો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રામાણિકતાની કે અપ્રામાણિકતાની વૃત્તિઓ મુખ્યતાએ કેળવે છે.

શિકારીઓ, ખાટકીઓ ખોરાક માટે પશુ ઉછેરનારાઓ મુખ્યતાએ હિંસાની, કૂરતાની, લોભની વૃત્તિઓને પોષે છે.

અનાજ આદિના વેપારીઓ અનાજ આદિ લેવાના પ્રસંગે શાંતિની અને વેચવાના પ્રસંગે અશાંતિની વૃત્તિનું પોષણ પ્રાપ્ત કરે છે.

સામાન્ય રીતે બધી જાતના વેપારીઓ શાંતિ કે અશાંતિના વખતમાં પોતાનો માલ ખપે કે ન ખપે, તે પણ તે તે જાતના પ્રસંગો અને કાલના ઉપર પોતાની ઊંચ કે અધમ વૃત્તિઓનું પોષણ આપ્યા વિના રહેતા નથી.

ખેડૂતોની ભાવના પણ ઘણે ભાગે વાવતી અને વેચતી વખતે જુદી જુદી હોવાને લીધે તેના પ્રમાણમાં શાંતિની કે અશાંતિની, મુખની કે દુઃખની, મોહની કે લોભની વૃત્તિઓનું પોષણ કરે છે.

ઇષ્ટ વસ્તુ કે વહાલા મનુષ્યના વિયોગમાં ઘણે ભાગે મોહ, શોક, અજ્ઞાન, દુઃખ આદિની વૃત્તિ મુખ્યતાએ પોષાય છે. અનિષ્ટ વસ્તુ, અનિષ્ટ મનુષ્ય, શત્રુ કે રાગાદિના પ્રસંગમાં હિંસાની, તિરસ્કારની, અભાવનો, દુઃખની લાગણી પોષાય છે.

આ તો મુખ્ય પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે તેવી તેવી લાગણીઓની વાત થઈ, પણ એક વૃત્તિના પ્રસંગમાં તેવી અનેક વૃત્તિઓનું પોષણ પ્રસંગોપાત્ થઈ આવે છે. આ

સર્વ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જેવું બીજ તેવાં ફળ પેદા થાય છે. આ દૃષ્ટાંતે જેવી જેવી વૃત્તિને આપણે પોષણ આપીએ છીએ તેવાં તેવાં ભાવિ ફળો ભોગવ્યા સિવાય આપણો છૂટકો થતો નથી. એટલે વ્યવહારના કે પરમાર્થના દરેક પ્રસંગમાં મનુષ્યોએ પોતાની વૃત્તિઓને તપાસતા રહેવું, વૃત્તિના મૂળ કારણ તરફ પણ નજર રાખવી, તેના ભાવિ ફળ કે સંસ્કાર કેવા પડે છે તે તરફ પણ લક્ષ આપવું અને એક વૃત્તિમાંથી અનેક વૃત્તિઓ કેવી રીતે વિસ્તાર પામે છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું. આ પ્રમાણે તપાસતા રહેવાથી મનની કઈ વૃત્તિઓને ઉત્પન્ન થવા દેવી અને કઈ વૃત્તિને ન ઊઠવા દેવી તેની કૂંચી આપણા હાથમાં આવે છે. તે સાથે ભાવિ જિંદગી કેવી બનાવવી તેનું બળ પણ આવે છે.

જેવી રીતે પોતાની વૃત્તિઓ તપાસવાની છે, તેવી રીતે બીજાની પણ વૃત્તિઓ તપાસતા રહેવું અને તેવા પ્રસંગોમાં પોતે મુકાયો હોય તો તે પ્રસંગે પોતે કેવી વૃત્તિ રાખે, કેવું આચરણ કરે, તે તે બાબતના નિશ્ચયો અત્યારથી કરતો રહે, તેમ થવાથી ભવિષ્યમાં તેવા પ્રસંગો વખતે વિશેષ જાગૃતિ અને નવીન બીજવાળી વૃત્તિઓને અટકાવી શકવાનું બળ મેળવી શકે છે.

પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળા દરેક મનુષ્યે વ્યવહારના દરેક પ્રસંગમાં પોતાની વૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા રહેવું. તેની દિશા બતાવનાર આ નાનો પ્ર. ૮

સરખો પાઠ લખવામાં આવ્યો છે, છતાં ખરી રીતે શાંતિના માર્ગનું આ ઉત્તમ બીજ છે. જે બીજ વાવે તે જ ફળ ભોગવે, બીજાને અધિકાર નથી.

ખરું ધર્મનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વૃત્તિઓને ઓળખી તે વૃત્તિઓને ઉચ્ચગામી કરવામાં જ રહેલું છે. એટલે તમોગુણમાંથી રજોગુણમાં અને રજોગુણમાંથી સત્ત્વગુણમાં આવવું. જ્યાં સુધી આવો અભ્યાસ કરવામાં આવતો નથી, ત્યાં સુધી આપણું હૃદય નિર્મળ થતું નથી અને જન્મો સુધી ધર્મ કરવા છતાં તેનું ઉત્તમ ફળ મળતું નથી.

પાઠ ૨૬ મો

આત્માનો વિકાસ, લક્ષ અને જાગૃતિ

ધ્યાન વિના આત્માનો વિકાસ સંપૂર્ણ થઈ શકતો નથી. પૂર્વના દરેક મહાન્ પુરુષો ધ્યાનબળથી જ આગળ વધેલા હતા અને અત્યારે પણ આ ધ્યાનબળથી જ આગળ વધી શકાય છે. ધ્યાનના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા મનુષ્યે પ્રથમ પોતાનું ધ્યેય કે જેને મેળવવાને તે ઇચ્છે છે તે નક્કી કરવું જોઈએ. તે નક્કી કર્યા પછી ધ્યાનના માર્ગમાં પોતાની યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરવો, અને પછી ધ્યાનનો રસ્તો જાણીને ધ્યાનના અભ્યાસમાં પ્રવેશ કરવો.

પોતાને મેળવવા લાયક જે સ્થિતિ છે તેનું દશ્ય માનસિક સ્થિતિ આગળ વારંવાર વિચારબળથી ખડું

કરવું અને તે એક જ વિચારને ધ્યાનના બધા વખતમાં ભૂલવો નહિ.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું તે જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પોતાનું ધ્યેય છે. આત્મા ઉપર આવરણરૂપે રહેલા આઠ કર્મો તેનો નાશ થવાથી આત્માના આઠ મહાન ગુણો પ્રગટ થાય છે. આત્મા જ અનંત છે કેમ કે તેનો અંત એટલે નાશ થતો નથી. તે અનંતનું જ્ઞાન, અનંતનું દર્શન, અનંતનો આનંદ, અનંતની શક્તિ, અનંતનું સુખ, અનંતનું જીવન, અનંતનું સ્વરૂપ, અનંતનો અનુભવ એ જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ધ્યેય છે. એથી એ નિશ્ચય થયો કે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય, અવ્યાબાધ સુખ, સાદિ અનંત જીવન, અરૂપી દશા અને અગુરુલઘુ વ્યાપક-સ્થિતિ—એ આત્માનો પૂર્ણ વિકાસ છે. તેને અર્થે જ હું પ્રયત્ન કરું છું. મારી સર્વ પ્રવૃત્તિ આ મારા આત્મવિકાસ માટે જ થાઓ.

ભૂગર્ભ

લક્ષ જાગ્રત કર્યા પછી ભૂગર્ભ ઉત્પન્ન કરવું. એક જ વિચારને વારંવાર મનમાં ઉત્પન્ન કરવાથી મન ઉપર તેની જ મજબૂત અસર થાય છે. મન તે દ્વારા તે વિચારના માર્ગમાં કેળવાઈ પોતાનું ઘટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. છેવટે માનસિક આકૃતિ તેની રચે છે, પોતાની આગુઆગુ પણ તેવું જ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, તે વાતાવરણમાં આવનારાં અણુઓ પણ તેનાથી સારી રીતે વાસિત થાય છે. સજાતીય

પરમાણુઓ તે તરફ ખેંચાઈ આવે છે. વિરોધી પરમાણુઓને દૂર હઠાવે છે. આ બંધાયેલા માનસિક આકારને અને વાતાવરણને ભૂગર્ભ કહેવામાં આવે છે. પોતાના સાધ્યરૂપ લક્ષ્યબિન્દુનું ભૂગર્ભ બંધાય છે ત્યારે તે ચોક્કસ બીજપણના રૂપને ધારણ કરે છે. આપણી આપણા ધ્યેયને લગતી દરેક પ્રવૃત્તિ કે ક્રિયા તે આ ભૂગર્ભ તરફ પ્રવાહરૂપે ઢળીને તે બીજનું પોષણ કરી તેમાંથી આત્માના પૂર્ણ વિકાસરૂપ રૂળ પેદા કરે છે. આપણા વિચારો એ બીજરૂપે થઈને ઊગી નીકળે છે એટલે જે વિચારો કે ઈચ્છાઓ કરવી તે બહુ જ સંભાળપૂર્વક કરવી. અધમવૃત્તિવાળાં નવાં બીજ હવેથી વાવવાં ન જોઈએ.

આપણું લક્ષ આત્મવિકાસનું જ હોય તો આપણી સારી પ્રવૃત્તિનું તે જ રૂળ પેદા થાય છે. પણ જો આપણું લક્ષ આ વ્યવહાર શક્તિઓ કે યોગની ચમત્કારિક શક્તિઓ પેદા કરવા પૂરતું જ હોય તો આપણી ઉત્તમ ક્રિયા તેના પોષણરૂપે પરિણમીને તે જ જાતનાં રૂળ ઉત્પન્ન કરશે, અને તેમાંથી નવીન કર્મ પ્રગટાવશે. માટે આપણું લક્ષબિન્દુ આત્માની પૂર્ણતા પ્રગટાવવા સિવાય હોવું ન જોઈએ તે માટે બહુ સંભાળ રાખવી.

ધ્યાનના માર્ગમાં ઉત્પન્ન થતા તેથી વિરુદ્ધ માર્ગના વિચારોરૂપી કાંટાળા બીજને વિચારના બળથી તેમજ વૃત્તિઓના નિરીક્ષણ દ્વારા ઉખેડી નાખવાં જોઈએ. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો આ આપણા મૂળ લક્ષ સાથે આ

જાળાં-ઝાંખરાં પણ ઊગી નીકળવાનાં, અને મૂળ લક્ષના પોષણને મળતું બળ તે ચૂસી લઈ આપણા સાધ્યને નબળું પાડી દેશે.

ધ્યાન કરવાનું સ્થાન

હૃદયના ડાબા ભાગ તરફ ઉપયોગ રાખીને ત્યાં શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ, એ જાપ કરવો. જાપ વખતે હૃદયમાંથી કોઈપણ વૃત્તિનું સ્ફુરણ ઊઠે તો તે તપાસતા રહેવું. કોઈપણ વૃત્તિ ઊઠે કે તરત જ તે વૃત્તિના સ્વરૂપને તપાસી જાપ બંધ કરીને તે વૃત્તિથી વિરોધી પણ ઉન્નત ભાવવાળી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરીને વિવેકજ્ઞાન વડે વૃત્તિની અસારતા સમજીને તે વૃત્તિને તોડી નાખવી. અને પાછો જાપ શરૂ કરવો. વળી કોઈપણ વિકલ્પ ઊઠે કે તરત જ તે વૃત્તિને પકડી લઈ જાપ બંધ કરીને તે વૃત્તિને સદ્વિચારથી વિખેરી નાખી પાછો જાપ શરૂ કરવો.

વૃત્તિઓ ઊઠ્યા જ કરે અને તેને ન તોડતાં જાપ ચાલુ રાખ્યા જ કરીએ અથવા તે વિકલ્પોની ઉપેક્ષા કરીને જાપ ચાલુ રાખ્યા જ કરીએ તો આ હલકી નીચ વૃત્તિઓ અંદર દબાયેલી જ પડી રહે અથવા જાપને અવ્યવસ્થિત કરી નાખે, તે બંને રીતે નુકસાનકર્તા છે, માટે વિચારબળથી તે વૃત્તિને સાથે તોડતા જ રહેવું. જાપ ઓછો થાય તેની ચિંતા ન કરવી જાપની ગણતરી રાખવાની આ સ્થળે જરૂર નથી, જાપ કેટલો થયો તેની કાંઈ ભારે કિંમત નથી, પણ વૃત્તિઓ કેટલી ઓછી થઈ, કેટલી ઉન્નતિ થઈ તે ઉપર લક્ષ રાખવાનું છે.

વૃત્તિઓનું નિરીક્ષણ

કેટલાક વખત પછી જાપ બંધ કરીને હૃદયના મધ્યથી બે આંગળા ડાબા ભાગ તરફ એકાગ્ર ચિત્તે જોયા કરવું. આંખો તો બંધ જ રાખવી. મનમાં સ્વાભાવિક ઉઠતી વૃત્તિઓને અટકાવવી નહિ, તેમજ વૃત્તિઓ ઊઠે તેવી પ્રેરણા પણ ન કરવી. પોતે તો દૃષ્ટા તરીકે જોયા કરવું. સ્વાભાવિક સહજ ઉપયોગે રહેતાં વચમાં વચમાં ઉપયોગનું વિસ્મરણ થઈ જવા સંભવ છે. આ વિસ્મરણ થવાના પ્રસંગમાં કોઈપણ વૃત્તિ પ્રગટી નીકળે છે તે વૃત્તિને વિચાર દ્વારા તોડી નાખી પાછા શાંત થઈને અવલોકન કરતા રહેવું.

આ અભ્યાસથી સત્તામાં રહેલી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ બહાર આવે છે અને ફરીથી તે વૃત્તિ ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે વિવેકજ્ઞાનના વિચાર દ્વારા વિખેરી નાખવામાં આવે છે. તે સાથે નવી ઇચ્છાઓ કરવાનું બંધ કરેલ હોવાથી સત્તામાં નવાં બીજા દાખલ થતાં પણ અટકાવાય છે. આ અભ્યાસથી સંવર અને નિર્જરા સાથે બને છે. સંચય થવા રૂપે આવતાં કર્મને અટકાવવાં તે સંવર અને સંચય થઈને રહેલાં કર્મને કાઢી નાખવાં તે નિર્જરા. બન્ને આ અભ્યાસથી થાય છે.

દૃષ્ટા-જ્ઞેનાર તરીકે તપાસ કરતા રહેવાથી જો વૃત્તિઓ ન ઊઠે તો સ્થિરતા કે એકાગ્રતા વધતી જાય છે અને વૃત્તિઓ ઊઠે તો વિવેકજ્ઞાન વડે તોડવાનું કામ ચાલે છે, વૃત્તિઓને ઊઠવા ન દેતાં દબાવી રાખવાથી તે સત્તામાં

દુઃખાયેલી પડી રહે છે. અને બળવાન નિમિત્ત મળતાં તે વિશેષ જ્ઞેરમાં બહાર આવે છે. હૃદયમાં શાંતિની છાયા તળે અવલોકન કરતાં સત્તામાં રહેલ કર્મ ધીમે ધીમે બહાર આવે છે. આ કર્મ તોડવાનો પુરુષાર્થ છે.

વૃત્તિના અવલોકન રૂપ ધ્યાન દ્વારા કર્મો બહાર આવે છે ત્યારે જ આપણને સમજાય છે કે હજી આ જાતનાં કર્મો મારી અંદર વિશેષ કે ઓછા પ્રમાણમાં રહેલાં છે અને અમુક જાતની વૃત્તિઓ ઊઠતી ન હોવાથી તે જાતનાં કર્મો ઓછા થયાં છે. જે કર્મ આપણી અંદર વિશેષ પ્રબળ હશે તેના વિચારો વારંવાર આવવાના, છતાં આપણે તો ત્યાં જાય અને અવલોકન શરૂ જ રાખવું. જાપ કુંકારનો સોહંનો અને શાન્તિનો ત્રણે પ્રકારનો પ્રસંગે કરવાનો છે.

જાપરૂપ કેશ દ્વારા જમીનની માફક કર્મો ખોદાય છે. અને શાંતિજાપની છાયા તળે વૃત્તિ અવલોકનરૂપ પાવડા દ્વારા ખાંપીને તે કર્મો બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે.

ધ્યાન સિવાયના વખતમાં વૃત્તિઓને તોડવાનું જ્ઞાન મેળવવા માટે, આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને જાણનારા, કર્મોના અચળ નિયમોને સમજાવનારા, અને મનની વૃત્તિઓના સ્વરૂપને બતાવનારા ગ્રંથોનું વાંચન કરવું બહુ ઉપયોગી છે.

દિવસમાં કોઈપણ તેવા પ્રસંગમાં પણ વૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા રહેવું, મનમાં ઊઠતા વિકલ્પો તે વૃત્તિઓ છે. એકમાંથી અનેક વૃત્તિઓ ઊઠે છે. આપણી જાગૃતિ

ન હોય તો કલાકો સુધી વધતા જતા તેના વિસ્તારનો અંત આવતો નથી.

આ વિકલ્પોવાળું મન આત્માની આડે આવરણરૂપે ઊભું રહીને તેના આવરણોમાં વધારો કરતું રહે છે. વિવિધ ઇચ્છા કે વાસનાવાળા વિકલ્પો સત્તામાં રહેલા કર્મમાંથી બહાર આવે છે તેમજ બહારના પદાર્થો નિમિત્ત પણ તે વિવિધ ઇચ્છાઓ કરે છે અને આ ઇચ્છાઓ નિમિત્તે રાગ-દ્વેષ ને હર્ષ, શોક ઉપજાવી નવાં કર્મખીજનો સંચય કરાવે છે. આપણી નબળી ઇચ્છાઓમાંથી જ જન્મે થાય છે.

જાપનું ક્ષણ વૃત્તિઓને મનથી છૂટી પાડી વૃત્તિઓનો નાશ કરવાનો છે. વૃત્તિઓ મનથી છૂટી પડી તેની નિશાની એ છે કે વૃત્તિઓની અસર મન પર જરા પણ ન થાય. શોધવા જતાં વૃત્તિ હાથ ન આવે, આકૃતિ બંધાયા વિના જ ઉપયોગની જગૃતિથી વિખરાઈ જાય. વૃત્તિ છૂટી ન પડી હોય તો તેની અસર મન ઉપર થાય, કેઈ તેવા વિષમ પ્રસંગનો આઘાત હૃદય પર લાગે, વારંવાર તેવી વાતોનું મન પુનરાવર્તન કરે, ચિત્ત ઠરે નહિ, વિશ્લેષો થયા કરે, વિહ્વળતા આવી જાય, આ સર્વ વૃત્તિ મનથી છૂટી ન પડ્યાની નિશાની છે. વૃત્તિ જ્યાં સુધી છૂટી ન પડે ત્યાં સુધી જાપ પરિપક્વ થયો નથી, જાપનું ક્ષણ મળ્યું નથી એમ સમજી જાપ ચાલુ રાખવો. વૃત્તિ છૂટી પડે તેને નિર્દોષ વૃત્તિ કહે છે. વૃત્તિ નિર્દોષતાવાળો જાપ થાય તો શાંતિ વધે, સર્વાંગ શાંતિ વ્યાપી રહે વૃત્તિઓનો સર્વથા

નાશ થવો તે તો ઘણી ઊંચી હદ છે ફરી વ્યુત્થાન જાગૃત ન થાય તેવી રીતે વૃત્તિ નાશ ચૌદમે ગુણુસ્થાને થાય છે છતાં નિર્લેપ જાપ થતાં પવનની માફક વૃત્તિ ઉપર તરવરી રહે પણ હૃદયને ભેદે નહિ, તે જાપ પણ અંધ પડી શાંતિવાળી સ્થિરતા રહે.

જાપ કરતી વખતે વૃત્તિઓનું બળ વિશેષ જણાય, વિકલ્પો બહુ આવે તો શાંતિ એ શબ્દનો જાપ કરવો, તે સાથે વૃત્તિને અવલોકતા રહી એ વૃત્તિનો નાશ થાઓ એવી ભાવના આપતા રહેવું. તેથી વૃત્તિઓ ઓછી થશે. બહુ વૃત્તિઓ ઉઠે તે અર્થ સાથે સોહ સોહ એ શબ્દનો જાપ કરવો.

વ્યવહારની ક્રિયાઓ નિર્લેપપણે બનાવવા માટે વ્યવહારના પ્રસંગો વખતે પણ જાપ ચાલુ રાખવો અને વૃત્તિઓનું બળ તપાસતા રહેવું. તેના કારણે અને તેના પરિણામે તરફ પણ વિચાર કરતા રહેવું. ગમે તે વખતે વિચારબળથી વૃત્તિઓને બદલાવી નાખવાનું બળ મેળવવું પુનર્ભવ ઉત્પન્ન કરનાર બીજવાળી વૃત્તિઓનો નાશ થવાથી જ આત્માનો સાચો વિકાસ કે ઉન્નત ભાવ થયો એમ સમજવું. મનુષ્યોને ચમત્કાર લાગે તેવી શક્તિઓ ભલે ન આવે છતાં મનની મલિન અને મોહને પોષણ કરનારી વૃત્તિઓ બીજ રૂપે સત્તામાં નવી દાખલ થઈ અનેક બીજ ઉત્પન્ન કરનારી નીવડે છે, તેનો નાશ કરવાનું બળ મેળવાય તો તે કાંઈ જેવો તેવો લાભ નથી. આત્માનો પૂર્ણ વિકાસ આ

વૃત્તિઓના નાશથી જ થાય છે. ઉપશમતાને પામેલી વૃત્તિઓ પાછાં નિમિત્ત મળતાં પોતાના પૂરવેગમાં બહાર આવ્યા વિના રહેતી નથી અને તે વખતે કરી કમાણી ધૂળમાં મળી જાય છે. ચમત્કારિક શક્તિઓ ચાલી જાય છે અને હતા તેવા ધોયા મૂળા જેવા થઈ રહેવાય છે. માટે વૃત્તિઓને રૂંધવા કે દબાવવા કરતાં વિચારબળથી તેનો નાશ કરવો તે જ આત્મઉત્તરિનો સરળ રાજમાર્ગ છે.

આ પાઠ ઊંચા વિચાર દશાવાળા માટે લખાયેલો છે એટલે તેમાંથી ઉપયોગી કર્તાવ્ય પોતે જ પોતાની મેળે શોધી લેશે, એમ ધારીને સારવાળા પ્રશ્નો અખ્યા નથી.

પાઠ ૨૭ મો

અંત સમયની ક્રિયા

આત્મા અમર છે; છતાં દેહનો ફેરફાર તો કરે છે. આગળ વધવા માટે શરીરને બદલવાની જરૂર છે. શરીર જીર્ણ થયું હોય, અશક્ત બન્યું હોય, ધર્મક્રિયા કરવામાં નિરુપયોગી હોય, વિશેષ જ્ઞાનધ્યાન તેનાથી ન જ થઈ શકતું હોય તો તેને ટકાવી રાખવાથી પણ શો લાભ ? પરમાત્માના માર્ગમાં આગળ વધવા વિશેષ દૃઢ અને બળવાન શરીરની ઘણી જરૂર છે, એટલે જીર્ણ અશક્ત શરીરનો ત્યાગ કરવો તે દુઃખરૂપ નથી પણ સુખરૂપ છે. જીર્ણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી નવું વસ્ત્ર પહેરવું તેમાં તે શાનું

દુઃખ ? મરણ નજીકના વખતમાં મનુષ્યોએ વિશેષ જાગૃત થવું જોઈએ. વ્યવહારમાં કહે છે કે અંતે યા મતિઃ સા ગતિઃ છેવટના વખતમાં જેવા પરિણામ હોય તેવી તેની ગતિ થાય છે, આ વાત ખરી છે. આખી જિંદગીમાં જે જે કર્મ કરેલાં હોય તેનો મજબૂત સંસ્કાર છેવટે જાગૃત રહે છે. તેને લઈને છેલ્લા પ્રસંગમાં તેવી જ બુદ્ધિ ઉપજે છે, એટલે છેવટના પ્રસંગમાં તો બહુ જ આત્મજાગૃતિ રાખવાની આપણને જરૂર પડે છે; નહિતર આવતા જન્મની ગતિ બગડી જાય છે.

ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય, છેવટના વખતે અશાના વેદનીયનો ઉદય અથવા કોઈ આસક્તિવાળો મનુષ્ય કે પદાર્થ આપણું જ્ઞાન ન બુલાવે તે માટે આત્મજાગૃતિવાળા કોઈ મહાન્ પુરુષને પોતાની પાસે બોલાવવાની કે રાખવાની બહુ જરૂર છે. તેની નિશ્રાએ આરાધના કરવી. પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં આદર કરેલ કાર્યોનો પાર પામવો, મોહાદિને પાછા હટાવવા, પાપીથી અલગ રહેવું, મોહ-મમત્વનો ત્યાગ કરી સમભાવમાં રહી પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં શાંતિમાં આ દેહનો ત્યાગ કરવો. આ સમાધિ મરણ અથવા આરાધના કહેવાય છે. આત્મજ્ઞાની પુરુષ આપણને વિશેષ જાગૃતિ આપે છે, અને આરાધના કરાવે છે. તેની પાસે આરાધનામાં વિધનરૂપ જિંદગીનાં ખરાબ કર્તવ્યો કહી જવાં, પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, ને કર્મની નિંદા કરવી, પશ્ચાત્તાપ કરવો, ફરી તેમ ન થાય તેની પ્રતિજ્ઞા લેવી. તે આ પ્રમાણે છે.

લીધેલ વ્રતોમાં દોષ લાગ્યા હોય, જીવોનો વધ કર્યો હોય, અસત્ય બોલ્યા હોઈએ, ચોરી કરી હોય, પરસ્ત્રીગમન કર્યું હોય, પરિભ્રાણથી અધિક ધનાદિનો સંચય કર્યો હોય, મમતા વાપરી હોય, ક્રોધ કર્યો હોય, અભિમાન થયું હોય, કપટ-પ્રપંચ કર્યો હોય, તૃષ્ણાને લઈ જીવોને ત્રાસ આપ્યો હોય, સ્વાર્થી સ્નેહ બાંધ્યો હોય, દ્વેષ કર્યો હોય, કલેશ કર્યો હોય, નિંદા કરી હોય. ખોટાં આળ આપ્યાં હોય, સુખ-દુઃખના પ્રસંગમાં હર્ષ-શોક કર્યો હોય, માયા તથા અસત્યનો સાથે ઉપયોગ કર્યો હોય અને મિથ્યાત્વનું વર્તન કર્યું હોય, આ પાપના માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરી હોય તેની માફી માગવી, પશ્ચાત્તાપ કરવો.

ગુરુની સાક્ષીએ પાંચ મહાવ્રત ઉચ્ચરવાં, આયુષ્યનો અંત નજીકમાં આવવાનો છે તેથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગી હોય તો ફરીને વ્રતો ઉચ્ચરે. જેમકે હવેથી જીવન-પર્યંત કોઈ જીવને હું મારીશ નહિ, અસત્ય નહિ બોલું, ચોરી નહિ કરું, બ્રહ્મચર્ય પાળીશ. અને સર્વ સંપત્તિનો હું ત્યાગ કરું છું. આ પાંચ મહાવ્રતનો સ્વીકાર કરવો, આમ કરીને કર્મને આવવાનો માર્ગ બંધ કરવો.

કોઈ સાથે વેર-વિરોધ હોય તો દેવ અને ગુરુની સાક્ષીએ તે સર્વને ખમાવી દઈ વેર-વિરોધ શાંત કરવા. કોઈ સાથે વેર-વિરોધ ન રહી જાય તે માટે પોતાનું જીવન તપાસી જવું અને સર્વ જીવોને આત્મતુલ્ય ગણી તે તરફ વીખરાયેલી પોતાની મનોવૃત્તિને પાછી ખેંચી આત્માની

અંદર લાવી મૂકવી. સર્વ પદાર્થો અને સર્વ જીવો તરફથી મોહ લાવને જેથી લઈને આત્મમાર્ગમાં મદદગાર અરિહંત-દેવ, સિદ્ધ પરમાત્મા તત્ત્વજ્ઞ ગુરુએ^૧ અને શાંતિમય ધર્મ એ ચારેનું શરણ સ્વીકારવું.

અને મનથી કહેવું કે હે પ્રભુ ! હું તમારે શરણે છું, આ જીવન હું આપને અર્પણ કરું છું, આ મન, વચન, શરીર આપને આધીન છે. તે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલો. એ આપણે નિશ્ચય કરી પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું એક લક્ષ બાંધી પોતાની મનોવૃત્તિને જૂના મધ્યમાં લાવવી. તે સ્થળે તે પરમાત્માના પવિત્ર નામસૂચક ઝુંકારનો જાપ શરૂ કરવો. અથવા નમસ્કારમંત્રનો જાપ કરવો. જાપ સિવાય કોઈપણ વિચાર ન આવે તે માટે ઉપયોગ જાગૃત રાખવો તે મંત્રનો તાર જોડેલો મનથી લાંબાય તેટલો લાંબાવવો, તે જાપમાં જ મનોવૃત્તિ લીન કરી દેવી. છેવટે બ્રહ્મરંધ્ર તરફ લક્ષ આપી જાપને મૂકી હઈ પરમાત્માના નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમાં મનને જોડી દેવું. પરમાત્મા કર્મરૂપઅંજન-મળ-વિનાના છે તે યાદ કરી તે સ્થળે નિર્માળ પ્રકાશમાં વૃત્તિ જોડી રાખવી. પરમાત્મા આકાર વિનાના છે તેમ સમજીને મન આકાર ન પકડે તે સ્થિતિમાં સ્થિર થવું, પરમાત્મા વિકલ્પ વિનાના છે એમ ધારીને કોઈ વિકલ્પ ન ઉઠે તેમ મનને સ્થિર કરવું. ઇત્યાદિ ભાવોમાં મનોવૃત્તિનો લય કરતા રહેવું. છેવટે બ્રહ્મરંધ્રમાંથી બહાર મનોવૃત્તિને કાઢીને પરમાત્માના નિરાકાર સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરી દેવી, તે

સ્થિતિમાં આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરવો. આ વિષય અનુભવનો છે. જેવો પ્રયત્ન, ઉત્સાહ, જાગૃતિ અને ગુરુનો સમાગમ, તેવી આત્મશાંતિ અનુભવીને તે આત્મા આ દેહથી છૂટો પડશે, અને ભવિષ્યની સ્થિતિનો અધિકારી બનશે.

સારાંશ પ્રશ્નો

શરીર શા માટે બદલાવવું ? કેવા શરીરનો ત્યાગ કરવો ? આત્મજાગૃતિ શા માટે રાખવી ? આરાધના એટલે શું ? મરણ વખતે કોને પાસે બોલાવવા ? શાનો પશ્ચાત્તાપ કરવો ? ત્રતો કોની સાક્ષીએ ઉચ્ચરવાં ? કયા જીવોને ખમાવવા ? કોનું શરણ લેવું ? ૐ કારનો જાપ કયાં વૃત્તિ રાખી કરવો ? છેવટે મનને કયાં જોડવું ? છેવટની સ્થિરતા કયાં કરવી ?

કંઠણ શબ્દાર્થનો કોશ

કંઠણ શબ્દ.

અર્થ.

પુદ્ગલ=જડ-પ્રકૃતિ, નામ, રૂપવાળા પદાર્થો,
અવર્ણવાદ=નિંદા.

દુગંછા=સૂગ કરવી. સૂગ લાવવી.

ઉદ્ધીરણા=ઉત્તેજન આપવું, ઉશ્કેરવું, બળાત્કારે બહાર કાઢવું.
સમક્ષિતમોહનીય=સત્ય માર્ગ સમજવામાં થતી મૂંઝવણ. તેનું

બીજું નામ દર્શન મોહનીય છે.

પરિગ્રહ=ધનસંચય કરવો.

આત્મધ્યાન=વિષયોની તીવ્રતાવાળું ધ્યાન.

વિપાક=ફળ

નવગ્રૈવેયક=ખાર દેવલોક ઉપર રહેલા દેવોને રહેવાનાં નવ સ્થાનને નવગ્રૈવેયક કહે છે. વિરાટ સ્વરૂપમાં શ્રીવા આગળ આવેલું સ્થાન.

અનુત્તર વિમાન=વિરાટ સ્વરૂપના કપાળ આગળ આવેલ સ્થાન.

ધર્માસ્તિકાય=જેનોમાં મનાયેલાં છ દ્રવ્યો પૈકી ગતિમાં મદદ આપનાર એક દ્રવ્ય.

અધર્માસ્તિકાય=છ દ્રવ્યો પૈકી જડ-ચૈતન્યને સ્થિર થવામાં સહાયક બીજું દ્રવ્ય.

દેશવિરતિ-થોડા પ્રમાણમાં પાપની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે.

સામાયિક=જે ઘડી વખત સુધી સમભાવમાં રહેવું તે.

પ્રતિક્રમણ=પાપથી પાછા હઠવું તે.

પૌષધ=આત્માને પુષ્ટિ આપનાર વ્રત.

ઉપયોગ=ધ્યાન આપવું, જાગૃતિ રાખવી, સુરતા રાખવી.

इति श्री आचार्य महाराजा श्री विजयकमलसूरीश्वर शिष्य श्रीमद्

पंन्यासजी श्री केशरविजय गणिमिर्विरचिता आत्मज्ञान

प्रवेशिका विक्रम संवत् २०१८ कार्तिक मासे

शुक्लपक्षे पंचमीतिथौ राजनगरे समाप्ता

लेखकपाठकयोः शुभं भूयात् ।

યોગ દિવાકર પ. પૂઠ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય
કેશરસૂરીશ્વરજી મ. સા. થી રચિત તત્ત્વજ્ઞાનથી
ભરપૂર પુસ્તકોની યાદી

- (૧) મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ
- (૨) આત્મ-વિશુદ્ધિ
- (૩) નીતિ વિચાર રત્નમાળા
- (૪) આત્માનો વિકાસક્રમ અને મહામોહનો પરાજય
- (૫) પ્રભુને પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ
- (૬) ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન
- (૭) નીતિમય જીવન
- (૮) ગૃહસ્થ ધર્મ
- (૯) આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર
- (૧૦) સમ્યગ્દર્શન
- (૧૧) યોગશાસ્ત્ર ભાષાંતર
- (૧૨) મહાબલ મલયાસુન્દરી ચરિત્ર ભાષાંતર
- (૧૩) સુદર્શના ચરિત્ર યાને સમગ્રી વિહાર ભાષાંતર
- (૧૪) પ્રબોધ ચિંતામણિ
- (૧૫) શાન્તિનો માર્ગ
- (૧૬) ધ્યાન દીપિકા
- (૧૭) દશવૈકાલિક સૂત્ર ભાષાંતર
- (૧૮) આત્મજ્ઞાન પ્રવેશિકા

ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન

પ્રણમ્ય શ્રીમહાવીરં શારદાં ચ ગુરું તથા ।

ધર્મોપદેશતત્ત્વાચ્ચં ક્રિયતે સ્વાન્યબોધકૃત્ ॥૧॥

મહાનુભાવો ! આ દુનિયાના સર્વ જીવ, જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ આદિ નાના પ્રકારના દુઃખનો અનુભવ કરતાં નજરે પડે છે. આ દુઃખ ક્ષણિક છે કે આત્યંતિક છે, તેનો નાશ થઈ શકે તેમ છે કે નિરંતર આમને આમ મૂળે મોઢે તેનો અનુભવ કર્યા કરવો જ પડે છે, તે સંખ્યામાં મનુષ્યોએ અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ. જનાવર કરતાં મનુષ્યોમાં વિચારશક્તિ પ્રબળ છે. પશુઓ કરતાં મનુષ્યોનું મન વિશેષ સ્પષ્ટ છે. અને તેથી ગમે તે જાતનો વિચાર કે નિર્ણય કરી શકે છે અને પછી તેના પ્રતિકાર નિમિત્તે પ્રયત્ન પણ કરી શકે છે. આટલું છતાં અરે ! આવું અસીમ સામર્થ્ય છતાં પણ તે દુઃખનાં મૂળ કારણો શોધવા કે દુઃખનો વિનાશ કરવા મનુષ્યો વિચાર કે પ્રયત્ન ન કરે તો તે મનુષ્યપણું તેમનું શા ઉપયોગનું છે ? પશુઓમાં અને મનુષ્યોમાં પછી શાનો તફાવત ? તેના જેવું બીજું શોચનીયપણું શું હોઈ શકે ?

દરેક મનુષ્યે વિચાર કરવો જોઈએ કે, હું કોણ છું ? આ જગત્ શું છે ? આ વિચિત્રતાનું કારણ શું ? પરમ શાંતિ શાથી મળે ?

પોતાના મંદ ક્ષયોપશમથી (વિચારની કે વિશુદ્ધિની મંદ પ્રબળતાથી) આ વાતને નિર્ણય પોતે ન કરી શકે, તો અવશ્ય તે ખુલાસો સદ્ગુરુ પાસેથી મેળવવો જ જોઈએ. જે મનુષ્ય પોતાના ભલા માટે પણ પ્રયત્ન નથી કરતો તે મનુષ્ય મનુષ્યપણાને પણ લાયક કેમ ગણાય ?

વિવેકજ્ઞાન. હું કોણ છું ? આત્મા છે.

તમે કોણ છો ? આવું પ્રશ્ન તમને પૂછવામાં આવે તો તમે શું ઉત્તર આપશો ? અથવા તમે તમારા મનથી જ પ્રશ્ન કરો કે હું કોણ છું ? આનો અંતરમાંથી શું ઉત્તર મળે છે “ હું રાજા છું, ક્ષત્રીય છું, પુરુષ છું, મનુષ્ય છું, આર્ય છું ” આ ઉત્તર તમને વ્યાજબી લાગે છે ? જરા વિચાર કરો તો, આનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ થશે. આર્યદેશમાં જન્મ્યા એટલે આર્ય. આર્ય સિવાયના દેશમાં જન્મ પામ્યા હોત તો, આર્ય તો ન જ કહેવાતને ? ત્યારે આર્ય એ તમારું નિત્ય સંબંધિત લક્ષણ કે સ્વરૂપ કહેવાય ? ના નહીં જ, કેમ કે તે વિનશ્વર યાને પલટણુ સ્વભાવવાળું લક્ષણ છે. તમારું ખરું સ્વરૂપ તમારી સાથે નિત્ય સંબંધિત હોવું જોઈએ.

“ હું મનુષ્ય છું ” મનુષ્યના દેહમાં રહ્યા છો માટે

મનુષ્ય, પણ જનાવરના દેહમાં રહ્યા હોત તો ? “ તો જનાવર કહેવાત ” ત્યારે આ લક્ષણુ પણ તમારું નિશ્ચિત ન જ ગણાય.

“ હું પુરુષ છું. ” પુરુષ સંજ્ઞાસૂચક ચિહ્નવાળા શરીરમાં રહ્યા છો માટે પુરુષ, કદાચ સ્ત્રી સંજ્ઞાસૂચક ચિહ્નવાળા શરીરમાં રહ્યા હોત તો ? સ્ત્રી કહેવાત, ત્યારે પુરુષ, સ્ત્રી, એ શબ્દવાચક જે વસ્તુ છે, તે તમારું નિયમિત અને નિશ્ચિત સ્વરૂપ ન જ કહેવાય. એ તો સર્વ એક જાતની ઉપાધિઓ છે.

“ હું ક્ષત્રીય છું ” ક્ષત્રીયપણું તમે પોતે છો, અથવા તમે ક્ષત્રિય સ્વરૂપ છો, તે શા કારણને લઈને ? ક્ષત્રીયના કુળમાં જન્મ પામ્યા તે માટે, અથવા ક્ષતાત્ લયાત્ ત્રાયતે ધતિ ક્ષત્રિય. એટલે લયથી બીજાનું રક્ષણ કરવાનો જેનામાં ગુણ છે તે ક્ષત્રિય ! ક્ષત્રિય સિવાય અન્ય કુળમાં જન્મ થયો હોત અથવા લયથી બીજાનું રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય તમારામાં ન હોત તો ? ક્ષત્રિય ન જ કહેવાત. ત્યારે આ ઉપાધિ એ જ ક્ષત્રિયપણું, પણ તેથી તમારું સત્યસ્વરૂપ ક્ષત્રિયપણું છે, એ તો સિદ્ધ ન જ થયું.

“ હું રાજા છું ” તમે રાજા છો તે કયા પ્રબળ કારણને લઈને ? “ અનેક મનુષ્યોના ઉપર, અને ઘણી લાંબી પૃથ્વી ઉપર, હકુમત ચલાવો છો, આજ્ઞા પાલન કરાવો છો, ઐશ્વર્યનો અનુભવ કરો છો, તે કારણને લઈને ? ” અસ્તુ. આ હકુમત, આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય, અને વૈભવ એ આદ્યું જાય તો રાજા

કહેવાઓ ખરા કે ? ના નહિ જ. ત્યારે તમે રાજા છો તે કઈ અપેક્ષાને લઈને તે તમે સમજ્યા જ હશે ? હા ‘આ રાજ્ય વૈભવને લઈને’ આ રાજ વૈભવ સંયોગ ધર્મ-વાળો હોવાથી ચિરસ્થાયી નથી, માટે તે તમારું સત્ય શાશ્વત સ્વરૂપ ન જ ગણાય.

દેહાદિથી આત્મા જુદો છે.

આ શરીર પણ આપણે નથી. તે તો આપણું છે. હું અને મારું આ બન્ને વસ્તુમાં, બાહ્ય, અભ્યંતર અપેક્ષાને લઈને તપાસ કરતાં વિશેષ તફાવત છે. બાહ્ય વસ્તુની અપેક્ષાએ જેમ કે મારું ઘર. આ ઠેકાણે મારું કહેનાર મનુષ્ય, અને તેને રહેવાનું ઘર અથવા તેનું ઘર આ બન્ને વસ્તુ પૃથક્-જુદી છે, તેમ જ, અત્યંત ભિન્ન વિલક્ષણ લક્ષણવાળી છે. તે તદ્રૂપ ન જ કહેવાય, કે મનાય, યા અનુભવાય.

આભ્યંતર અપેક્ષા જેમકે, “મારો ક્રોધ આલ્યો ન રહ્યો” આ ક્રોધની ઉત્પત્તિ અન્ય વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે. ઇષ્ટાનિષ્ટ વસ્તુના વિયોગ, સંયોગથી તે ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેનો અભાવ થતાં, અથવા ઇષ્ટ વસ્તુ આવી મળતાં અને અનિષ્ટ વસ્તુ ચાલી જતાં તે ક્રોધ વિલય થઈ જાય છે, માટે તે પણ આપણું સત્યસ્વરૂપ ન જ બની શકે.

આહાર, પાણી, હવા, ચિંતા, પરિશ્રમ, નિશ્ચિંતતા વિગેરે અનેક કારણોને લઈને આ શરીરની વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. જેમ ઇંટ, ચૂનો, પથ્થર, માટી, લાકડાં લોઢાં, જમીન

વિગેરે અનેક કારણોની વૃદ્ધિ, હાનિથી ઘર નાનું, મોટું થાય છે. માટે જેમ ઘરનો બનાવનાર કે ઘરમાં રહેનાર તે ઘર નથી પણ ઘરથી જુદો છે. તેમ આ શરીર બનાવનાર કે શરીરમાં રહેનાર આ શરીરથી જુદો છે.

ઘર કે મહેલના ઝડખામાં ઊભો રહીને કોઈ માણસ બહારના પદાર્થો જોઈ શકે છે, તેમ આ શરીરના નેત્રોઝૂપી ઝડખામાં રહીને, અંદર રહેનાર આ દુનિયાના પદાર્થોને જોઈ શકે છે. ઝડખો અને ઝડખામાં ઊભો રહીને જોનાર મનુષ્ય, બન્ને જુદાં છે, તેમ શરીર અને શરીરમાં રહી બાહ્ય પદાર્થોને જોનાર બન્ને જુદા છે.

ઘર કે મહેલ પડી જતાં, કે તે ભાડાનું હોય તો તેની મુદત પૂરી થતાં, તેમાં રહેનાર તે ઘર કે મહેલ, ખાલી કરી બીજે રહેવા જાય છે. તેમ આ શરીર પડી જતાં અથવા તેમાં રહેવાની મુદત (આયુષ્ય) પૂર્ણ થતાં આ દેહ મંદિરમાં રહેનાર તેને ખાલી કરી અન્ય મંદિરમાં રહેવા જાય છે, એટલે ઘર ખાલી કરનાર જેમ ઘરથી જુદો છે તેમ આ દેહ ખાલી કરનાર દેહી પણ દેહથી જુદો છે.

અનાદિ કાળના અખ્યાસથી, દેહમાં આત્મભાવ મનાયો છે કે, દેહ તે જ હું છું. દેહને સુખે સુખી, દુઃખે દુઃખી, રાત્રિ-દિવસ તેની સેવા કરવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં, અને તેનું પાલણપોષણ કરવામાં વ્યતીત કરાય છે, આવા પ્રબળ દેહાધ્યાસથી આત્મા દેહસમાન ભાસે છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી, આત્માનાં લક્ષણો જુદાં છે આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ

છે. અરૂપી છે. જ્ઞાનમય છે. જ્ઞાતા છે. દૃષ્ટા છે. ત્યારે આ દૃશ્ય દેહાદિ જડ સ્વરૂપ છે. રૂપી છે. અજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. દૃષ્ટાથી દૃશ્ય છે, જ્ઞાતાથી જ્ઞેયસ્વરૂપ છે. આ લક્ષણોથી વિચાર કરતાં આ દૃશ્યાદિથી ભિન્ન જે છે તે, પોતે હું છું કે આત્મા છે, એવા ઉપનામથી બોલાવતો આત્મા છે.

તે અસિથી-તલવારથી જેમ મ્યાન ગુદું છે તેમ દેહથી ગુદો છે. કેટલાએક શંકા કરે છે કે, તે નેત્રોથી કેમ દેખાતો નથી ? પણ વિચાર કરતાં જણાશે કે, નેત્રને પણ જોનાર આત્મા છે તે, તે નેત્રોથી કેવી રીતે દેખાશે ? દરેક ઇન્દ્રિયને, પોતપોતાના પ્રત્યેક વિષયનું જ્ઞાન થાય છે. નેત્રોથી જોવાય છે, કાનથી સંભળાય છે, નાસિકાથી ગંધ ગ્રહણ કરાય છે. જિહ્વાથી સ્વાદ અનુભવાય છે, અને ત્વચાથી સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે. પણ આ પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયનું જ્ઞાન કોને થાય છે ? એ જ્ઞાન જેને થાય છે, તે જ આત્મા છે. ત્યારે આ ઇન્દ્રિયથી પણ તે, કેવી રીતે જાણી શકાય ?

ઇન્દ્રિયથી જે વિષયનું જ્ઞાન થયું હતું તે ઇન્દ્રિય નષ્ટ થતાં પણ તે વિષયનું જ્ઞાન સ્મરણમાં રહે છે. ધારો કે આ નેત્રથી તમે અનેક શહેર, પહાડ, નદી, ખીણો વિગેરે જોયાં હતાં, તે નેત્રો કોઈ રોગાદિ કારણથી નાશ પામ્યાં, છતાં તેનાં વિષયનું—તે શહેરાદિનું સ્મરણ તે માણસને રહ્યા કરે છે કે, અમુક વર્ષે, અમુક દિવસે, હું અમુક શહેરમાં ગયો હતો, વિગેરે. આથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે, આ સર્વ વિષયોનો જે જ્ઞાતા છે તે આ દેહાદિ ઇન્દ્રિયોથી ગુદો જ છે.

તેમ જ, મન પણ આત્માને જાણી શકતું નથી. પણ ઉલટું આત્મસત્તાથી તે જાણાય છે. જેમ કે મારું મન અમુક ઠેકાણે ગયું હતું, મેં મનમાં આવા વિચારો કર્યા વિગેરે. આ સ્થળે મનને જાણનાર, તેમ જ મન ઉપર સત્તા ચલાવનાર તરીકે, કોઈ પણ અદર્શ તત્ત્વ આ દેહમંદિરમાં રહેલું છે તે જ લગવાનું-સમર્થ આત્મા છે.

નિદ્રા, સ્વપ્ન અને જાગૃત દશા, આ ત્રણે દશાનો અનુભવ કરનાર અર્થાત્ દષ્ટા, તે પણ આત્મા છે. ‘ મને સારી નિદ્રા આવી હતી. ’ ‘ મને અમુક સ્વપ્ન આવ્યું હતું ’ હું જાગું છું, આ સર્વનો જ્ઞાતા પણ તેમનાથી વિલક્ષણ આત્મા છે.

જેની સત્તાથી આ દુનિયાના પ્રત્યેક પદાર્થનો અનુભવ થાય છે તે જ આત્મા છે. દૂકામાં કહીએ તો ‘ હું કોણ છું ’ આવી શંકાનો કરનાર તે જ પોતે આત્મા છે.

આટલું જાણ્યા પછીથી હવે તમને નિર્ણય થયો હશે કે હું કોણ છું ? ‘ આત્મા છું. ’ અને દેહાદિ સર્વ પદાર્થોથી ગુદો અને વિલક્ષણ છું. પાપા સિવાયની ઇમારત નકામી છે માટે જ આ સંબંધમાં કાંઈક લંબાણથી જણાવવાની જરૂર છે. કારણ કે આત્મા જ ન હોય કે ન જાણ્યો હોય તો પછી તેને છોડાવવાને પ્રયત્ન કરવો તે કેવી રીતે ઉપયોગી નીવડે ? અસ્તુ.

આત્મા અમર છે.

પુર્નજન્મ

દેહથી આત્મા સિન્ન છે એમ જાણ્યા છતાં આ આત્મા દેહના નાશની સાથે જ નાશ પામતો હોય, તો પછી તેને દુઃખથી છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો તે નિષ્ફળ છે. માટે આત્માની અસ્તિતા સાથે અમરતા પણ અવશ્ય સમજવી જોઈએ. તે અમરતા પુર્નજન્મ થતો હોય તો જ સભવી શકે. આ માણસ મરી ગયો, કે પાછો થયો. આ શબ્દ સાંભળવાની સાથે જ આટલો તો નિર્ણય કરી શકાય છે કે, જેની મહાન્ સત્તાથી આ શરીરમાં હલન, ચલન, સ્મરણાદિ નાના પ્રકારની ક્રિયાઓ થતી હતી તે બંધ પડી ગઈ. અને ઇન્દ્રિયાદિકનો પ્રેરક આત્મા, આ સ્થળથી કોઈ પણ સ્થળે આદ્યો ગયો છે. તે ક્યાં ગયો ? તે ભલે આપણને ન દેખાય, કે ન સમજાય પણ તેનું જ નામ પુર્નજન્મ છે. કેમકે તે કોઈ પણ સ્થળે ગયો છે. જે સ્થળે તે ગયો છે તે સ્થળ ભલે પછી ગમે તેવું હોય પણ એક સ્થળ (દેહ) થી સ્થળાંતરમાં જવું તે પુર્નજન્મ (ફરી ઉત્પન્ન થવું તે) છે.

આટલી વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે, કોઈ પણ વસ્તુનો નિરન્વય નાશ (મૂળથી સર્વથા નાશ) થતો નથી, પણ તેના પર્યાયો બદલાયા કરે છે, આ વાત અનુભવસિદ્ધ છે ધારો કે એક વસ્ત્ર છે, કે લાકડું છે, તેને અગ્નિથી બાળી નાખ્યું, તેથી તે વસ્ત્ર કે લાકડાંનો નાશ તો થયો, પણ વિચાર કરશો તો તેનો સર્વથા નાશ થયો નથી. એ

વાત સ્પષ્ટ સમજશે. કેમકે, તેની રાખ તો કાયમ જ છે. વસ્ત્રની આકૃતિ કે પર્યાય, તેનો તો નાશ થયો. પણ તેના પરમાણુઓ તો કાયમ જ છે. તે વસ્ત્ર, રાખપણે ઉત્પન્ન થયું, તે તેનો પુર્નજન્મ. એવી જ રીતે આ દેહનો ત્યાગ કરી, અન્ય દેહમાં ઉત્પન્ન થવું તે આત્માનો પુર્નજન્મ. અર્થાત્ આત્માનો નાશ થતો નથી પણ પર્યાય બદલાય છે.

સુખ, દુઃખ એ પૂર્વાક્રિયાને અનુસારે થાય છે. આ વાત પ્રત્યક્ષ જણાય કે, સમજાય તેવી છે. ધારો કે, તાપ સખત લાગે છે, અને બહાર જવું છે તો, પગમાં જોડા પહેર્યા અને માથે છત્રી ઓઢી એટલે તાપ લાગતો ઓછો થયો. આ તાપ ઓછો લાગવાથી જે સુખ થયું તે સુખ, પહેલાની જોડા પહેરવા અને છત્રી ઓઢવારૂપ ક્રિયાથી થયું. અથવા શહેરમાંથી ચાલી તમે ધર્મ શ્રવણ નિમિત્તે આ ઉદ્યાનમાં આવ્યા, અહીં આવવા રૂપ કાર્ય, પહેલાંની ક્રિયાને સૂચવે છે. આ દષ્ટાંતે ગર્ભમાં આવ્યો તે કઈ ક્રિયાથી? ઉત્તર મળવો જ જોઈએ કે, ગર્ભમાં આવ્યા પહેલાં કાંઈ પણ ક્રિયા કરવી જોઈએ. તે ક્રિયા કરવાનો કાળ-વખત ગર્ભમાં આવ્યા પહેલાંનો માનવો જ પડશે, અને તેથી એ જ ફલિતાર્થ થયો કે, આત્મા ગર્ભમાં આવ્યા પહેલાં કોઈપણ સ્થળે હોતો અને ત્યાંથી અહીં આ જન્મમાં આવ્યો, તે જ તેનો પુર્નજન્મ, અને તે જ આત્માની અમરતા.

કાર્ય, કારણનો વિચાર કરતાં, કારણ પહેલું અને કાર્ય

પછી. આ વાત સમજાય તેવી છે. તો આ માનવદેહરૂપ કાર્યનું કારણ આ દેહ ઉત્પત્તિ પહેલાં હોવું જ જોઈએ.

આ જન્મ્યો, આ મરી ગયો, આ આવ્યો, તે ક્યાંથી ? અને ગયો તે ક્યાં ? આ ગતિ આગતિ પુર્નજન્મને સૂચવે છે.

સર્વે સુખી શા માટે થતાં નથી ? સર્વે દુઃખી, શા કારણને લઈને દેખાતાં નથી ? રાજા રાંક શા માટે થાય છે ? રાંક, રાજા શા હેતુને લઈને ? જ્ઞાની શા કારણથી ? આ સર્વ બાબતનું કાંઈ કારણ સમજાય તેવું છે; એક જ જ્ઞાતિમાં, એક જ કુળમાં, અને એક જ માબાપથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકોમાં આવી વિષમ વિપરીતતા થવી, એ જ આત્માની અમરતા અને પુર્નજન્મની સિદ્ધતાનો અપૂર્વ પુરાવો છે. આથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાયું હશે કે, આત્મા દેહથી ભિન્ન છે, અને તે મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અમર છે, નિત્ય છે. તથા પર્યાયની-નામરૂપની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. આ કહેવાથી ‘હું કોણ’ એ વિચાર પરિસ્કુટ થયો.

આ જગત્ શું છે !

પરુદ્રવ્ય.

જડ અને ચૈતન્ય, યા જીવ અને અજીવ આ બે વસ્તુ જગત્માં ભરેલી છે. અથવા આ બે વસ્તુ તે જ જગત્ છે, આ બેથી જગત કોઈપણ પ્રકારે જુદું પડી શકે તેમ નથી. વિચારવાનને આ બે વસ્તુ જ સર્વત્ર જુદા જુદા રૂપે, જુદી જુદી આકૃતિ એ કે જુદા જુદા પર્યાયે વિસ્તાર પામેલી જોવામાં આવશે.

અજીવ વસ્તુ રૂપી અને અરૂપી એમ બે ભાગમાં વહેંચાયેલી છે. જેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ હોય તે રૂપી. અને જેમાં તે માંહીલું કાંઈપણ ન હોય તે અરૂપી.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, અને કાળ એ ચાર અરૂપી છે. તેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, કે સ્પર્શ, તે માંહીલું કાંઈ પણ ન હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યો ચર્મ ચક્ષુથી તેને જોઈ શકતા નથી. પૂર્ણજ્ઞાની યોગીઓ; આત્મચક્ષુથી તેને જોઈ શકે છે. સામાન્ય મનુષ્ય તેના કાર્યથી તેને જાણી શકે છે.

ધર્માસ્તિકાય, ચાલવામાં આપણુ સર્વને ધર્માસ્તિકાયની મદદની જરૂર પડે છે. જેમ માછલાંઓમાં ચાલવાનું સામર્થ્ય છે, તથાપિ પાણીની મદદ સિવાય તે ન જ ચાલી શકે, તેવી રીતે ધર્માસ્તિકાયની મદદ હોય તો જ આપણે ચાલી શકીએ. આ ચાલવા રૂપ કાર્યથી, ધર્માસ્તિકાય એક સામાન્ય મનુષ્યોને ચર્મચક્ષુથી ન જાણી શકાય તેવો અરૂપી અજીવ પદાર્થ છે એમ સામાન્ય મનુષ્યો જાણી શકે છે. જડ તથા ચૈતન્ય પદાર્થને ચાલવામાં તે સહાયક છે.

અધર્માસ્તિકાયમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ કે સ્પર્શ નથી. તેને પણ દિવ્ય ચક્ષુવાળા પૂર્ણજ્ઞાની સિવાય, ચર્મ ચક્ષુવાળા જોઈ શકતા નથી. જડ ચૈતન્ય પદાર્થ ને સ્થિર રહેવામાં તે મદદ કરે છે અને તેથી જ સામાન્ય મનુષ્યો તેને જાણી શકે છે કે, અધર્માસ્તિકાય એક પદાર્થ છે. અથવા તો આ બંને પદાર્થોની હયાતિના નિર્ણય માટે, અલ્પજ્ઞને તેવા આપ્ત-

પ્રમાણિક સત્યવક્તા પૂર્ણજ્ઞાનીના વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા સિવાય છૂટકો નથી. આ એ પદાર્થ છે તેમ, ચર્મનેત્રવાળા મનુષ્યો માને કે ન માને, છતાં તે પદાર્થ પોતપોતાનું કાર્ય બજાવે જાય છે, એટલે તેને સદહવાથી કે ન સદહવાથી તમને તેના તરફથી કાંઈ નુકશાન કે ફાયદો થવાનો નથી, છતાં વસ્તુ વિદ્યમાન હોય તેને વિદ્યમાન છે, તેમ જ્ઞાનીઓએ કહેવું જ જોઈએ. દુનિયાના જીવો માને કે ન મને. જ્ઞાનીઓ સત્ય પ્રકાશવું જોઈએ.

આકાશ—અરૂપી છે. આકાશમાં રંગ, ઊરંગી, આકાર દેખાય છે તે તથા મેઘનાં વાદળાં દેખાય છે તે આકાશ નથી. ઈંદ્રધનુષ્ય, અને ચંદ્ર, સૂર્યાદિનો પ્રકાશ કે, આકાશમાં દેખાતી કાળીમા—કાળાશ તે આકાશ નથી, તે તો આકાશમાં રહેલી રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યની આકૃતિઓ છે. કેવળ પોલાણમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, કે સ્પર્શ કોઈ નથી. પોલાણમાં પણ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ (જેને મનુષ્યો જોઈ શકે છે, તેવા સ્કંધો) જે દેખાય છે તે પણ પુદ્ગલ છે. પણ આકાશ શબ્દની વ્યાખ્યા તો તેને પણ મૂકીને કેવળ પોલાણ માટેની જ છે. જડ ચૈતન્યને જવા, આવવાનો અવકાશ—માર્ગ આપવો તે આકાશનું કાર્ય છે. કેવળ આકાશ, આ તેના કાર્યથી સામાન્ય મનુષ્યો જાણી શકે છે. પૂર્ણ જ્ઞાનીઓ ગમે તે પ્રકારે જાણી દેખી શકે છે.

કાળ—કાળ અરૂપી વસ્તુ છે. સૂર્યના પરિભ્રમણથી નિર્ણય કરાતા, દિવસ, માસ વર્ષ આદિને કાળ કહેવામાં આવે છે, પણ તે ઉપચારિક કાળ છે, તાત્ત્વિક કાળમાં પદાર્થોને

નવાં પુરાણાં કરવાનું સામર્થ્ય છે. અર્થાત્ જે અનન્ય કારણની મદદથી પદ્ધતિને નવા પુરાણાપણું થાય છે તે કાળ છે. આ ચાર અરૂપી જડપદ્ધતિ છે.

પુદ્ગલ—રૂપવાળો જડ પદાર્થ છે તેને અણુવ પણુ કહેવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ પુદ્ગલ છે, તેવાં અનેક પરમાણુ એકઠાં થઈ નાના પ્રકારની દૃશ્ય આકૃતિઓ બને છે. આકૃતિઓ કેટલીક કુદરતથી સ્વાભાવિક પોતાની મેળે બને છે અને કેટલીક આકૃતિઓ કોઈ મનુષ્યાદિની મદદથી કે, મહેનતથી બને છે, છતાં સામાન્ય મનુષ્યનાં નેત્રથી જોઈ શકાય તેવી પરમાણુની નાની આકૃતિઓ પ્રાચે પોતાની મેળે બને છે. કેમકે પરમાણુઓમાં તેવો સંયોજન અને પલટણ સ્વભાવ રહેલો છે.

આવાં પુદ્ગલો કયાં છે ? કેટલાં છે ? તે વિષે પૂછવું જ શું ? જ્યાં દેખો ત્યાં તે જ છે. સંખ્યા માટે પૂછો તો તેની સંખ્યા થઈ શકે તેમ જ નથી, એટલે તેને માટે અનંત શબ્દ વાપરવો તે જ યોગ્ય છે. અર્થાત્ તે અનંતા છે.

આ પુદ્ગલો, જીવોની સાથે સંયોજિત થયેલાં પણ છે, અને તે સિવાય છૂટાં પણ ઘણાં છે.

કર્મના બંધનોમાં બંધાયેલા જીવોની જાતિઓ.

સંસારચક્રમાં રહેલો કોઈપણ જીવ આ પુદ્ગલોથી સર્વથા વિયોજિત નથી. અને જેઓ આ પુદ્ગલથી સર્વથા વિયોજિત—જુદા થયેલા છે, તેઓ પરમપદ પામેલા સિદ્ધના

જીવો કહેવાય છે. તેઓને ફરી પુદ્ગલો સાથે સંયોજિત થવાનો દોષપણ દિવસ વખત આવવાનો નથી.

સંસારી ફરેક જીવો આ પુદ્ગલથી વીંટાયેલા છે. તેઓ પુદ્ગલની વૃદ્ધિ હાનિ, અને આકૃતિના પ્રમાણમાં ગુદી ગુદી જાતિયોમાં વહેંચાયેલા છે. તેઓના આહાર શરીર, મન, ઇન્દ્રિય, વચન, શ્વાસોશ્વાસ, અને કર્મો તે સર્વે, આ પુદ્ગલોનાં જ બનેલાં છે.

સોનું, રૂપું, લોહું, તાંબુ કથીર, હીરા, માણેક, મોતી, પ્રવાળ, પથ્થર, માટી, ખાર, વિગેરે જેટલા ખનીજ પદાર્થો છે તે સર્વને ‘પૃથ્વીકાય’ જાતિના એકેન્દ્રિય જીવ કહે છે. તે જીવો, આ પુદ્ગલોની સાથે મિશ્રિત થયેલા છે, અથવા આ પુદ્ગલો, તે જીવોની સાથે સંયોજિત થાય છે.

સર્વ જાતનાં ખારાં, મીઠાં વિગેરે પાણી, સર્વ જાતની અગ્નિ, સર્વ જાતનો વાયુ, અને સર્વ જાતની વનસ્પતિ આ સર્વે એકેન્દ્રિય જીવની જાતિ છે. તે સર્વનાં શરીરો, આ પુદ્ગલ પિંડમાંથી બનેલા છે. તે સર્વને થેડું જ્ઞાન હોય છે તેઓ ત્વચા-સ્પર્શ ઇન્દ્રિયથી સહજ અનુભવ મેળવે છે.

ત્વચા અને જીહ્વાવાળાં બે ઇન્દ્રિય જીવ. ત્વચા, જીહ્વા, અને ઘ્રાણ-નાસિકાવાળાં ત્રણ ઇન્દ્રિય ધારક જીવ. ત્વચા, જીહ્વા, નાસિકા અને નેત્રને ધારક ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવ અને ત્વચા, જીહ્વા નાસિકા નેત્ર તથા કાનને ધારણ કરવાવાળા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવ. આ સર્વે જીવોનાં શરીરાદિ, પુદ્ગલના જ બનેલાં છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં સર્વ જાતિનાં જનાવર, પક્ષી છાતીએ ચાલવાવાળાં, ભુજાએ ચાલવાવાળાં અને પાણીમાં ઉત્પન્ન થનારાં જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

તેમજ સર્વ જાતિના મનુષ્ય, દેવ, અને નારકીના પાપી તથા દુઃખી જીવો તે સર્વનો સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ જાતિના જીવોનાં શરીરો, તેમ જ તેના ઉપ-ભોગમાં આવતા સર્વ પદાર્થો તે પણુ જડ પુદ્ગલના જ બનેલા કે બનાવેલા હોય છે. દ્રૂકામાં પુદ્ગલની વ્યાખ્યા કરીએ તો જેમાં થોડું કે ઝાઝું ગમે તે જાતનું રૂપ હોય, જેમાં થોડો કે ઝાઝો ગમે તે જાતનો રસ અને ગંધ હોય, અને જેમાં ગમે તે જાતનો થોડો કે ઝાઝો શબ્દ કે સ્પર્શ હોય તે પુદ્ગલ કહેવાય છે.

હવે તમે આખી દુનિયાની કોઈ પણ વસ્તુ તરફ નજર કરો કે, આ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ કે સ્પર્શ, સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ તમને દેખાય છે ? આખી દુનિયામાં ફરી વળો, તપાસો, છેવટે તેનો ઉત્તર નકારમાં જ આવશે.

આ કહેવાથી તમને હવે સ્પષ્ટ સમજાયું હશે કે, ‘ આ જગત શું છે ! ’ જડ અને ચૈતન્ય બે વસ્તુ જ. કેટલાંએક જડ પુદ્ગલો એકલા અજીવ, અને કેટલાંએક અજીવ, ધાને જડ મિશ્રિત જીવ. એ બે સિવાય બીજું કંઈ નહિ. આ સર્વ તેનો જ વિસ્તાર છે. આ સર્વ ચિત્ર વિચિત્ર જડ, ચૈતન્યની જ માયા છે.

આ વિચિત્રતાનું કારણ શું ?

રાગ અને દ્વેષ.

સુખી, દુઃખી, જ્ઞાની, અજ્ઞાની, રાજા, રાંક, રોગી, નિરોગી, શોક, આનંદ, રાગી, નિરાગી, પુરુષ સ્ત્રી, જનાવર, દેવ, નારક, વિગેરે નાના પ્રકારની વિચિત્રતા આ જગતમાં દેખાય છે તેનું કારણ શું ? આ વિચાર તમોને ઘણો જ ઉપયોગી છે, ‘આ જગત શું છે’ તે પ્રકરણમાં તમને સમજાયું હશે, કે જડ અને ચૈતન્ય એ બે વસ્તુ છે. ચૈતન્ય આત્મા પોતે છે અને અણુવ યાને જડવસ્તુ તે આત્મા નથી, પણ આત્માથી સિન્ન છે.

આ જડ વસ્તુ ઉપર, જેટલો જેટલો મમત્વ થાય છે, મારાપણું થાય છે, મનાય છે, ઇષ્ટવસ્તુથી રાગ થાય છે, અથવા ઇષ્ટ વસ્તુમાં આસક્તિ થાય છે, અનિષ્ટ વસ્તુથી કે અનિષ્ટ વસ્તુમાં દ્વેષ થાય છે, ઇર્ષ્યા થાય છે, કલેશ થાય છે, તેથી આત્મા તે તે વસ્તુમાં તે તે આકારે પરિણમે છે. તન્મય થાય છે, તે તે પ્રકારે આત્મા નવીન કર્મનો બંધ કરે છે. જેવે જેવે કે, જેટલે જેટલે રસે, આત્મા પરિણમ્યો હોય, તદાકાર થયો હોય, તેવે તેવે પ્રકારે તેનો રસ પડે છે. તેવે તેવે પ્રકારે તે તે કર્મનો સ્વભાવ બંધાય છે અને તેવે તેવે પ્રકારે તે તે કર્મની સ્થિતિ સ્થાપિત થાય છે. ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે તે કર્મ ઉદય આવે છે, ત્યારે ત્યારે, તે તે કર્મ ભોગવવા માટે નાના પ્રકારના આકાર ધારણ કરવા પડે છે. આ આકાર ધારણ કર્યા, કર્મ ઉદય આવ્યાં, એટલે

વિચિત્રતાની શરૂઆત થઈ ચૂકી.

આથી ફલિતાર્થ એ થયો કે, આ વિચિત્રતાનું મૂળ કારણ, ઈષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થોપર પરિણામની વિષમતા થવી તે છે.

પરિમાણની વિવિધતા-તારતમ્યતા.

આ વિષમતા એક જ જાતની અને એક જ સરખી હોતી નથી. એક નાના કાર્યમાં પણ અનેક જાતની તારતમ્યતાવાળી વિષમતા જોવામાં આવે છે. જેમકે છ વટેમાર્ગીઓ જંગલ તરફ ચાલ્યા જતા હતા. તે જંગલમાં જાંબુનાં વૃક્ષો ઘણાં હતાં, વખત પણ જેઠ અષાઠ મહિનાનો હતો, તેથી જાંબુનાં ફળો પાકી ગયાં હતાં; કેટલાંક વૃક્ષોની નીચે તો ફળોના ઢગલા પડેલા જોવામાં આવતા હતા. તે છએ પુરુષોને જાંબુ ખાવાની ઇચ્છા થઈ, એક પુરુષ બોલ્યો કે આપણી પાસે કુંઠાર-કુંહાડો તૈયાર છે. એક જાંબુના વૃક્ષને થડમાંથી કાપી નાખીએ, તે નીચું પડવાથી, આપણને ઘણી શાન્તિથી જાંબુ ખાવા મળશે. બીજા પુરુષે જણાવ્યું કે એમ શા માટે કરવું પડે? એક મજબૂત ડાળ કાપી નાખો, તે નીચે પડશે એટલે આપણે જાંબુ વીણી ખાઈશું. ઝાડ કાયમ હશે તો નવાં જાંબુ પણ આવશે.

ત્રીજો પુરુષ બોલ્યો. એવડી મોટી ડાળ પણ શા માટે કાપવી પડે? નાની નાની ડાળીઓ કાપી નાખો એટલે આપણને તેમાંથી જાંબુ મળશે. કાંઈ મોટી ડાળના લાકડા ઉપર તો જાંબુ નથી ને? તો ફોગટ એવડી મોટી ડાળ શા માટે કાપવી પડે?

ચોથો પુરુષ બોલ્યો. ભાઈઓ ! તે નાની નાની ડાળો પણ શામાટે કાપવી પડે ? જ્યાં જ્યાં જાંબુ લાગેલાં છે તેવા નાના નાના ગુચ્છાઓ કાપી નાંખો, એટલે આપણું કામ સિદ્ધ થશે.

પાંચમો પુરુષ બોલ્યો. તમારા બોલવામાં હજી પણ સુધારો કરવા જેવું છે. નાના નાના ગુચ્છાઓ કાપી નાખવા તેમાં પણ કેટલાંએક પાંદડાં અને કાચાં જાંબુ નિરર્થક જવાનો સંભવ છે. માટે આપણામાંથી કોઈ ઉપર ચઢી જાઓ; અને જ્યાં જ્યાં પાકાં જાંબુ હોય તે વીણી દ્યો. એટલે આપણને જાંબુ મળશે, અને ઝાડનાં ડાળાં, પાંખડાંને પણ નુકશાન નહિ પહોંચે.

છઠ્ઠો પુરુષ બોલ્યો. આપણ સર્વને જાંબુની જ જરૂર છે ને ? તો આ વૃક્ષની નીચે પાકેલાં જોઈએ એટલાં જાંબુ પડ્યાં છે. જે જાંબુને માટે તમે આટલી મહેનત કરવા ધારો છો, તે જાંબુ આપણને અનાયાસે જોઈએ તેવાં અને જોઈએ તેટલાં મળે છે, માટે આ નીચે પડેલાં જ વીણી ખાઓ. આમ એક જ કાર્ય માટે મનુષ્યોના, તારતમ્યતાવાળા વિવિધ વિચારો જોવામાં આવે છે.

આ પરિણામ કે માનસિક વિચાર, ક્લિષ્ટ ક્લિષ્ટતર, ક્લિષ્ટતમ, અથવા જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ જેટલા માપમાં પ્રબળ કે નિર્બળ હોય, તીવ્ર કે મંદ હોય, તેટલા જ પ્રમાણમાં તીવ્ર કે મંદ કર્મબંધ થાય છે અને તેનો ઉદય આવેલો કમ વિપાક, (કર્મફળ) પણ તેટલો જ તીવ્ર કે મંદ હોય છે.

દષ્ટાંત તરીકે લીમડાનો રસ કડવો છે અને સેલડીનો રસ મીઠો છે. એક શેર રસ બન્ને જાતનો લીધો હોય, અને તેને બુદ્ધો બુદ્ધો ઉકાળીને એક રૂપિયાભાર ખાકી રાખ્યો હોય, આ એક રૂપિયાભાર કડવાશ કે મીઠાશમાં તમે તપાસ કરશો. તો એક શેર રસની અપેક્ષાએ આ રૂપિયાભાર રસમાં ચાલીસ ગણી કડવાશ કે મીઠાશ જણાશે. હવે શેર રસમાં એક મણુ પાણી નાખો તો તમને એક શેર રસમાં કડવાશ કે મીઠાશ જણાતી હતી કે લાગતી હતી તેના કરતાં ચાલીસ ગણી ઓછી કડવાશ કે મીઠાશ આ રસમાં લાગશે.

આવી જ રીતે કર્મ કરતી વખત જેવાં જેવાં તીવ્ર કે મંદ પરિણામ (આશય-વિચાર-અધ્યવસાય) હોય તેના પ્રમાણમાં તે જીવ તીવ્ર કે મંદ, સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરશે. માટે જ મહાત્મા પુરુષો વારંવાર પોકારીને જગત્વાસી જીવોને ચેતાવે છે કે તમે સાવધાન થાઓ. કિલષ્ટ કર્મો નહિ કરો. અત્યારે તમને આનંદ થાય છે પણ તે કર્મનાં ફળો ઉદય આવતાં તમને પશ્ચાત્તાપ થશે. ખેદ થશે. તમે રિખાસો. અત્યારે તમે હસતાં કર્મ ખાંધો છો પણ તે કર્મના ફળ રોવા છતાં પણ, પછી ભોગવ્યા સિવાય નહિ જ છૂટે.

કર્મના ભેદો.

આ તીવ્ર મંદ કે કિલષ્ટાદિ પરિણામે (અધ્યવસાયે) ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલો આઠ ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. તીવ્ર, મંદ કે કિલષ્ટ અધ્યવસાય થયો, તેવે ભાવે કાંઈ બોલાયું, અથવા તેવે ભાવે કાંઈ કાર્ય કે ક્રિયા કરાઈ, કે તરત જ આ

જીવ તેવાં શુભ કે અશુભ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી તેને કર્મપણે બાંધે છે, ગોઠવે છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય. આ આઠ કર્મપણે તે પુદ્ગલો વહેંચાઈ જાય છે.

કર્મો આત્માની સત્તા સામર્થ્યનો નાશ નથી કરી શકતાં, પણ તેને દબાવી નાખે છે. પણ તે એટલા બધા જોશથી આત્મગુણોને દબાવે છે કે બીજા અજ્ઞાણને એમ જ લાગ થાય કે આપણા આત્મામાં કંઈ ગુણ નથી અથવા તો આત્મગુણનો નાશ થયો છે.

૧ જ્ઞાનાવરણીય—કર્મમાં આત્માના વિશુદ્ધ જ્ઞાનગુણને દબાવવાનું સામર્થ્ય છે. આ કર્મના પ્રબલ ઉદયથી ભણવાનું પૂર્વાપર વિચાર કરવાનું, સત્યાસત્ય નિર્ણય કરવાનું, અને દ્વંદ્વામાં કહીએ તો હસ્તામલકની-હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પૂર્ણ સ્વરૂપને—સર્વ વસ્તુને જાણવાનું સામર્થ્ય દબાઈ જાય છે. આ કર્મ કંઈ સર્વથા આત્મગુણને દાબી શકતું નથી. જો તેમ બને તો આત્મા જડસ્વરૂપ યા જડવત્ થઈ જાય. પણ જેટલા પ્રમાણમાં તેનું વધતું ઓછું દબાણ હોય તેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનગુણના દબાણની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે.

૨ દર્શનાવરણીય—કર્મ, આત્માના દર્શન ગુણને દબાવે છે. આ કર્મના ઉદયથી આંખે આંધળા થવું, કાને બહેરાં થવું, નાસિકાથી બિલકુલ ગંધ માલૂમ ન પડે. જિહ્વાથી સ્વાદ માલૂમ ન પડે, અને ત્વચાથી ઠંડા, ગરમ વિગેરેનો નિર્ણય ન થાય, નિદ્રા આવવી, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા સિવાય આત્મ-

વિશુદ્ધિથી થતું મર્યાદાવાળું કે પૂર્ણ સામાન્ય રીતે વસ્તુનું જ્ઞાન તે ન થાય, આ સર્વ દર્શનાવરણીય કર્મનું પરિણામ છે. આ કર્મનો ઉદય પણ જેટલો પ્રબળ કે મંદ હોય તેના પ્રમાણમાં જ તે આત્માના દર્શન ગુણને દબાવે છે.

૩ વેદનીયકર્મ—આત્માના અનંત સુખને દબાવે છે. વેદનીયકર્મના ઉદયથી જીવ, નાના પ્રકારનાં પૌદ્ગલિક સુખ, દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. દૈવિક વૈભવ અને માનુષી ઐશ્વર્ય એ શુભ વેદનીયનો ઉદય છે. અને નાના પ્રકારનાં કાયિક, માનસિક દુઃખ તે અશુભ વેદનીયનો ઉદય છે. તીવ્ર કે મંદ જેવો વેદનીય કર્મનો ઉદય હોય તેવો તીવ્ર કે મંદ, સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે.

૪ મોહનીયકર્મ—આત્માના અનંત આનંદને દબાવે છે. આ કર્મના ઉદયથી જીવોમાં ક્રોધ, માન, માયા-કપટ, લોભ, હાંસી, ખેદ, હર્ષ, ભય, શોક, દુગંધનીયતા, વિષયવાસના અને સત્યનું અશ્રદ્ધાન વિગેરે દુર્ગુણો પ્રગટ થાય છે, અને આત્મસંયમની ઇચ્છા પણ થતી નથી. કદાચ ઇચ્છા થાય છે તો તે પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. આ કર્મનો મંદ કે તીવ્ર જેવો ઉદય હોય તેના પ્રમાણમાં તે તે દુર્ગુણોની હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે.

આયુષ્યકર્મ—આત્માના સાદિ અનંત સ્થિતિ ગુણનો નાશ કરે છે—દબાવે છે. આયુષ્ય કર્મના ઉદયથી જીવ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારકીના ભવોને વિષે આવી વસે છે. પોતાની ઇચ્છા, તે તે ભવમાં રહેવાની હોય કે ન હોય તથાપિ તે તે ભવમાં, તે તે કર્મ ઉદયાનુસાર ત્યાં રહેવું જ પડે છે.

૬ નામકર્મ—નામકર્મ આત્માના અરૂપી ગુણને દબાવે છે. નામકર્મના ઉદયથી જીવ માન, અપમાન, કીર્તિ, અપકીર્તિ પામે છે. ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે અનેક ઉચ્ચ નીચ નામથી બોલાય છે. પોતે આત્મા છતાં એકેન્દ્રિય, બેઠન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયાદિ વ્યપદેશ પામે છે. આ નામ કર્મ એકસોને ત્રણ પ્રકારે જુદા જુદા ભેદમાં વહેંચાયેલું છે.

૭ ગોત્રકર્મ—ગોત્રકર્મ આત્માના અગુરુલઘુ ગુણને દબાવે છે. ગોત્રકર્મના ઉદયથી જીવને ઉચ્ચ-નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. અને ઉચ્ચ, નીચ ગોત્રથી બોલાવતાં તેને ઘણી વખત અસહ્ય માન, અપમાન કે સુખ-દુઃખ અનુભવવાં પડે છે.

૮ અંતરાયકર્મ—અંતરાયકર્મ આત્માના અનંતવીર્ય ગુણને દબાવે છે. અંતરાય કર્મના ઉદયથી જીવને ઇચ્છિત વસ્તુ મળતી નથી. પોતાની પાસે વસ્તુ છતાં તે બીજાને દયાની લાગણીથી આપી શકતો નથી. પોતે તે વસ્તુ, પોતાના ભોગમાં એકવાર કે અનેકવાર લઈ, તેનો ઉપભોગ કરી શકતો નથી. અને પોતાનું સામર્થ્ય છતાં તે યોગ્ય સ્થળે ફેરવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે આઠ કર્મ આત્માના તાત્ત્વિક આઠ ગુણને દબાવે છે. સત્ય કે તાત્ત્વિક તત્ત્વથી વિમુખ થએલા જીવો આત્મગુણને ભૂલી વિશેષ નવીન કર્મ બંધ કરી ચારગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

આ આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ ચાર પ્રકારે પડે છે. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ.

દરેક કર્મનો સ્વભાવ, તેની સ્થિતિ, તેનો રસ અને તેના પ્રદેશ—એમ ચાર પ્રકારે કર્મબંધ થાય છે. એક લાડુનું દષ્ટાંત, આ સંબંધમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેમકે લાડુમાં લોટ અને ઘી, ગોળ આદિ રસની જરૂર પડે છે. તેમ તેમાં સૂંઠ વિગેરે પદાર્થ નાખવાથી વાયુ હરણ કે પિત્તહરણ આદિ ગુણ કે સ્વભાવ પણ હોય છે. વળી તે લાડુનું કાળમાન પણ હોય છે કે આ લાડુ મહિનો કે પંદર દિવસ પહોંચી શકે ત્યાર પછી બગડી જાય કે નાશ પામે.

તેમ કર્મ બંધમાં કોઈ કર્મનો સ્વભાવ જ્ઞાન ગુણને દબાવવાનો હોય છે, કોઈ કર્મનો સ્વભાવ વીર્ય ગુણને દબાવવાનો હોય છે. જે હમણાં જ પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે, જેમ લાડુની સ્થિતિ પંદર દિવસ કે મહિનાની હોય ને તેમ કોઈ કર્મની સ્થિતિ ઐશ્વર્યની હોય છે. કોઈ આયુષ્યાદિકની પચીસ, પચાસ કે સો વર્ષની હોય છે. અને કોઈ કર્મની કિત્કૃષ્ટ સ્થિતિ—વીશ, ત્રીશ, કે સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ—માપ વિશેષ સુધી લંબાયેલી હોય છે.

રસ, (મીઠાશ કે કડવાશ) કોઈ લાડુમાં તેના દળથી (લોટથી) બમણી કે ચાર ગણી હોય છે, તે પૂર્વે કહી ગયા તેમ કોઈ કર્મનો કડવો (દુઃખરૂપ) કે મીઠો (સુખરૂપ) રસ, કર્મફલના પ્રમાણથી બમણો, ચાર ગણો, શત ગણો કે હજાર અથવા લાખ ગણો પણ વધારે હોય છે. આવાં ઘણાં મનુષ્યો નજરે પડે છે કે જેઓ ઘણા થોડા વખતમાં ઘણું અસહ્ય દુઃખ ભોગવે છે. અને મનુષ્યોને તે કર્મ ફલના પરમાણુ (પુદ્ગલો) વિશેષ હોવાથી તેમ જ રસ પણ વિશેષ હોવાથી;

તેઓ ઘણા લાંબા વખત સુધી રિખાય છે, ઝૂરે છે અને નજરે દેખી ન શકાય તેવી અસહ્ય વેદના વેદે છે.

“ આ સર્વ જગતની વિચિત્રતા છે ” આ સર્વ વિચિત્રતા કર્મની વિચિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. ઠેકાણે ઠેકાણે નજર કરશે તો આ કર્મ વિચિત્રતાને નહિ અનુભવતો હોય એવો એક પણ દેહધારી જીવ તમારા જોવામાં નહિ આવે. આ કર્મ વિચિત્રતા પણ ઇષ્ટાનિષ્ટ વસ્તુ ઉપર જે રાગ દ્વેષરૂપ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે. આ સર્વ કહેવાથી “ જગતની વિચિત્રતાનું કારણ શું ” આ મહા વાક્યનો ફલિતાર્થ એટલો થયો કે, રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ અધ્યવસાય તે આ વિચિત્રતાનું કારણ છે.

પરમ શાંતિ શાથી મળે ?

પરમ શાંતિની પ્રાપ્તિના બે માર્ગ છે. એક જ્ઞાનમાર્ગ અને બીજો ક્રિયામાર્ગ. જ્ઞાનમાર્ગ એ ઘણો નજીકનો માર્ગ છે, પણ તે એટલો બધો વિકટ માર્ગ છે કે તે રસ્તે કોઈ વિરલ જીવ જ જઈ શકે છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં જુઓ કે જ્ઞાનની મુખ્યતા છે, છતાં અંતરક્રિયા ત્યાં પણ રહેલી છે. તેમજ ક્રિયામાર્ગમાં ક્રિયાની મુખ્યતા હોય છે છતાં જ્ઞાન ત્યાં પણ ગૌણપણે રહેલું છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એકલાં કોઈ પણ વખત રહી શકતાં નથી. કોઈ વખત જ્ઞાનની મુખ્યતા તો ક્રિયાની ગૌણતા, અને ક્રિયાની મુખ્યતા તો જ્ઞાનની ગૌણતા. પણ એ જોડું કાયમ સાથે જ રહે છે, છતાં જ્ઞાનમાર્ગ અને ક્રિયામાર્ગ એ કહેવાનો આશય, જ્ઞાનની મુખ્યતા તે જ્ઞાનમાર્ગ, અને

જેમાં ક્રિયાની મુખ્યતા તે ક્રિયામાર્ગ એ જ છે.

જ્ઞાનમાર્ગ

અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા લિપ્તશ્ચ વ્યવહારતઃ ।

શુદ્ધયત્યલિપ્તયા જ્ઞાની ક્રિયાવાન્ લિપ્તયા દશા ।૧।

નિશ્ચયનય વડે આત્મા લેપાયેલો નથી. વ્યવહારનયથી આત્મા લેપાયેલો છે આવી નિર્લેપ દષ્ટિ વડે જ્ઞાની શુદ્ધ થાય છે અને ક્રિયા કરનાર ‘હું લેપાયેલો છું’ આ દષ્ટિ વડે પુરુષાર્થ કરી શુદ્ધ થાય છે. ૧

સિદ્ધ પરમાત્માનું જે સ્વરૂપ છે. તે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. તેમને ઔદારિક, વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ-આ પાંચ શરીર માહીલુ’ એક પણ શરીર નથી. તેઓ કેવળ આત્મસ્વરૂપ, પરમજ્યોતિમય છે. શરીર જ ન હોવાથી જન્મ, મરણ, રોગ, શોક, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, આહાર, નિહારાદિ કોઈ પણ શરીરના ધર્મો લાગુ પડતા નથી, તેઓમાં અનંત-જ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આત્મિક આનંદ, અનંત આત્મિક સુખ, સાદિ અનંત સ્થિતિ, અગુરુલઘુ, અરૂપી અને અનંત આત્મિકવીર્ય. આ આઠ આત્મિક ગુણો રહેલા છે. આ જેવું સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, તે જ આ સર્વ જીવોનું સત્તા સ્વરૂપ છે.

આ સત્તાસ્વરૂપ સાથે કે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે વારંવાર પોતાના વર્તમાન કાળના સ્વરૂપની સરખામણી કરે. અને જ્યાં જ્યાં તે સત્તાસ્વરૂપથી ન્યૂનતા દેખાય, ત્યાં ત્યાં તે ન્યૂનતા પૂરણ કરવા માટે અહોનિશ પ્રયત્ન કરે,

નિરંતર આત્મઉપયોગમાં જ રહ્યા કરે, થોડો પણ વખત વિશુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલે નહીં, મનમાં ઉત્પન્ન થતી પરપરિણતિ—આત્માના સ્વરૂપ સિવાયની વૃત્તિઓને જેમ અને તેમ દૂર કરી કેવળ શુદ્ધ સ્વરૂપ થઈ રહે.

અહોનિશ જ્ઞાનસ્વરૂપની, શુદ્ધસ્વરૂપની જાગૃતિ અને પરસ્વરૂપની વ્યાવૃત્તિ આ રીતે મુખ્ય જ્ઞાન, અને ગૌણ આંતર ક્રિયા રૂપ જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી શુદ્ધ સત્તાસ્વરૂપ, સ્વસ્વરૂપ પ્રગટ કરે તે જ્ઞાન માર્ગ છે.

આ જ્ઞાનમાર્ગ, નિવૃત્તિનો સરલ માર્ગ છે.

આ જ્ઞાનમાર્ગ, નિવૃત્તિનો, પરમશાંતિનો, સરલ માર્ગ છે પણ તે બહુ વિકટ છે. તે સર્વ મનુષ્યને યોગ્ય નથી પણ કોઈ વીર પુરુષને જ યોગ્ય છે. અનેક પ્રકારના અધિકારીઓ સહેલાઈથી જે માર્ગે જઈ શકે છે તે ક્રિયામાર્ગ છે.

ક્રિયામાર્ગ

કર્મજીવં ચ સંશ્લિષ્ટં સર્વદા ક્ષીરનીરવત્ ।

વિભિન્નિકુરુતે યોઽસૌ મુનિહંસો વિવેકવાન્ ॥ ૧ ॥

કર્મ અને જીવ દૂધ અને પાણીની માફક નિરંતર સંયોજિત થયેલાં છે તેને વિવેકવાન મુનિ રૂપ હંસો, તદ્દન જુદાં કરી નાખે છે.

ક્રિયામાર્ગવાળાને પણ અંતે જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર તો આવવું જ પડે છે. છતાં જે માણસની દોડવાની શક્તિ ન હોય તેમણે ધીમેધીમે નહિ તો પણ ઉતાવળું તો ચાલવું જ

જેઈએ. એ રીતે આ ક્રિયામાર્ગ છે. આમાં પૂર્વોક્ત જ્ઞાનમાર્ગ પણ રહેલો છે. છતાં ક્રિયાની મુખ્યતા હોવાથી ધીમેધીમે તે માર્ગે તે આગળ વધે છે.

આ માર્ગમાં જે ક્રિયા કરવી પડે છે તે સર્વ ક્રિયા વિશુદ્ધ હોય છે કે અધિકારી પરત્વે શુભ હોય છે. એમાં પુન્યળઘ પણ થાય છે, છતાં લક્ષ બિંદુ તો સિદ્ધસ્વરૂપ કે શુદ્ધ સ્વસત્તા જ હોય છે. તે સર્વ ક્રિયા આ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ નિમિત્તે કરવી જોઈએ. શહેર ઘણું છેડું હોય અને મુસાફર ધીમે ચાલનાર હોય તેથી પોતાના લક્ષ બિંદુવાળા શહેરમાં એક જ દિવસે તે ન પહોંચી શકે, તો રસ્તાનાં ધર્મશાળા-પ્રમુખ સ્થળે રાત્રે નિવાસ કરી, તેને વિશ્રામ લેવાની જરૂર છે. આ વિશ્રામથી તે પોતાના લક્ષબિંદુને ભૂલ્યો હોય તેમ ન જ કહી શકાય, બીજે દિવસે તે પોતાનું પ્રયાણ શરૂ કરવાનો અને તેથી અમુક મુદતે પણ ધારેલ સ્થળે પહોંચવાનો જ. ધર્મશાળામાં વિશ્રાંતિ લેવાની માફક પરમ શાંતિના સ્થળમાં એક જ ભવે નહિ પહોંચી શકવાથી રસ્તામાં એકાદ કે વધારે દેવ કે માનવ ભવ કરવા પડે તો તેથી તે લક્ષબિંદુ ચૂક્યો હોય તેમ ન કહેવાય. તે પોતાનો માર્ગ કાપતો જ રહે છે. ભવિષ્યમાં તેવાં ઉત્તમ નિમિત્તો મેળવી ફરી આગળ વધશે અને એક વખત એવો આવશે કે તે પોતાના લક્ષબિંદુ રૂપ પરમશાંતિના મંદિરમાં પહોંચશે એવી રીતે આ ક્રિયામાર્ગ મોડો યા લાંબો પણ ઉપકારી તો છે જ.

ક્રિયામાર્ગ કે જે પરમશાંતિના સ્થળનો એક માર્ગ છે તેમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં પોતાનો ધર્મ કે લક્ષબિંદુ અને

તે ધર્મ પ્રગટ કરવામાં કે લક્ષણિંદુ સ્થળે પહોંચવામાં મદદ કરનાર, આ બે વાતનો ચોક્કસ નિર્ણય કરવો જોઈએ. તે સિવાય લક્ષ વિનાના નાખેલા તીરની માફક, અને લીધણ રસ્તે જોખમ લઈ ચાલનારની માફક, તેનો પ્રયાસ નિર્થક કે કષ્ટદાયક નિવડે છે. પોતાનો ધર્મ કે પોતાનું લક્ષણિંદુ ‘હું’કોણ છું’ એ સંબંધી વિવેચનથી સમજાઈ ગયું છે કે હું પરમસ્વરૂપ આત્મા છું. એ જ મારો પરમ ધર્મ છે, અને એ જ મારું લક્ષણિંદુ કે કર્તવ્ય છે.

હવે તે રસ્તામાં મદદગાર કેવા પ્રમાણિક યાને યોગ્ય છે, તે વિચારવાની જરૂર છે. કેટલીક વખત રસ્તામાં ચોકી કરવા માટે, યા રસ્તો બતાવવા સાથે લીધેલ મનુષ્ય તે રસ્તાનો અજાણ હોય કે, અપ્રમાણિક (ચોર પ્રમુખ) હોય તો પથિકને હેરાન થવું પડે છે અને ઇચ્છિત સ્થળે નહિ પહોંચતાં વચમાં જ રખડવું પડે છે. આ રીતે પરમશાંતિના માર્ગમાં સાથે રસ્તો બતાવવા અને રક્ષણ કરવા લીધેલ ભોમીયા તરીકે દેવ અને ગુરુ તે પ્રમાણિક અને રસ્તાના જાણકાર હોવા જોઈએ.

ખરેખર વિચાર કરતાં તમોને જણાશે કે મનુષ્યને, દેવ ગુરુની શા માટે અને કેટલી જરૂર છે ? દેવ, વીતરાગ, અહંન, પરમેશ્વર ગમે તે નામથી બોલાવો તેમાં વાંધો નથી, પણ તેમણે પરમશાંતિનો માર્ગ જાણેલો અને અનુભવેલો હોવો જોઈએ. તો તે આપણને સત્ય રસ્તો બતાવી શકશે. અજાણ વટેમાર્ગને રસ્તો બતાવનારની જેટલી અગત્ય છે તેથી પરમશાંતિનો માર્ગ બતાવનાર, તેવા અહંતોની આપણને હજારો ગણી જરૂર છે. પરમશાંતિનો રસ્તો નહિ જાણનાર દેવનામ-

ધારક, બિચારા આશ્રિતોને મધ્ય અટવીમાં રખડાવે છે. તેઓ પોતે પણ પરમશાંતિનો માર્ગ જાણતા ન હોવાથી તેના આશ્રિતોને તેવે રસ્તે કેવી રીતે ચડાવી શકે ? માટે સત્યમાર્ગ જાણનારની મદદની મનુષ્યોને ઘણી અગત્ય છે. આવા નિર્યામકોની કે સત્ય સાર્થવાહોની ઉપર આશ્રિતને પૂર્ણ શ્રદ્ધાન હોવું જોઈએ. પોતાના મન, વચન અને શરીર તેણે તેને અર્પણ કરી દેવાં જોઈએ અર્થાત્ આ ત્રણે મનાદિયોગને તેમના કહ્યા મુજબ ચલાવવાં જોઈએ.

જ્યારે દેવે પૂર્ણ પરમશાંતિમાં વિશ્રાંતિ લીધી હોય અર્થાત્ આ દેહ ત્યાગ કરી નિર્વાણ સ્થિતિમાં જઈ વસ્યા હોય એ અવસરે તેમના બતાવેલા માર્ગે ચાલનાર ગુરુઓનો આશ્રય (પરમ શાંતિ માર્ગના પથિકોએ) લેવો જોઈએ. આ ગુરુવર્ગ પણ પરમશાંતિના માર્ગમાં ચાલનાર છે કે નહિ ? આગળ ચાલે છે કે નહીં ? ગુરુ નામધારક છે કે સાર્થક નામધારક ગુણથી ગુરુ છે ? વિગેરે બાબતનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો જોઈએ. તે સિવાય નામધારી ગુરુઓનો આશ્રય કરવાથી, આશ્રિતોને તેઓ ઇચ્છિતમાર્ગે પહોંચાડી શકતા નથી, પણ ઊલટા અધઃપતન કે ઉન્માર્ગગમન કરાવે છે. પરમશાંતિના માર્ગમાં ગુણવાન ગુરુની અવશ્ય જરૂર છે. તેમની મદદથી થોડા વખતમાં ઘણું આગળ વધી શકાય છે. પરમશાંતિનો થોડો અનુભવ તો અહીંજ થાય છે અને છેવટે તે નિર્વાણપદ સુધી પણ પહોંચી શકે છે. માટે આવા ઉત્તમ ગુરુઓનો આશ્રય કરવો અને તેમના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી.

આ ગુરુ, પરમયોગી, જ્ઞાનવાન, સત્યાસત્યના વિવેકી, શાંતરસમાં ઝીલનાર. હયળુ અને બોલે તે મુજબ ચાલનાર હોવા જોઈએ. ક્રિયામાર્ગમાં મદદ કરનારની આવશ્યકતા બતાવી હવે ક્રિયામાર્ગ બતાવવામાં આવે છે.

સંયમ અને તપ

આ બે ક્રિયા માર્ગ છે.

જ્ઞાન સાથે હોવું જોઈએ જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ છે. સંયમ આવતાં કર્મ રોકે છે. અને તપ આવેલ કર્મને નિર્જરી નાખે છે. એક દૃષ્ટાંતથી તે વાત તમને સ્પષ્ટ સમજાશે. રાજમાર્ગ ઉપર અનેક બારી બારણાવાળો એક મહેલ હતો. તે બારીબારણામાંથી રસ્તા ઉપર ઊછળતાં ધૂળ આદિનાં રજકણો, ઊડી ઊડી તે મહેલમાં ભરાતાં હતાં. મહેલ ઘણો સુશોભનિક હતો, છતાં આ ધૂળ પ્રમુખથી ઘણો ખરાબ દેખાતો હતો, અંદર તો ગાડાં ભરાય તેટલી ધૂળ ભરાઈ હતી. મહેલની આવી દુર્દશા થયા છતાં તેનો માલિક તો ઘેરનિદ્રામાં ઘેરાતો હોય તેમ સૂતો પડ્યો હતો. અર્થાત્ તેની બિલકુલ સારસંભાળ કરતો નહોતો. તેને ભાન પણ નહોતું કે મારો સુંદર મહેલ આવી દુર્દશામાં આવી પડ્યો છે. તે ઓરડાના એક ભાગમાં પડ્યો છે. એક દિવસ તેણે એક દીપક કર્યો, તેના પ્રકાશ મહેલના મધ્યપ્રદેશમાં પડ્યો. તે પ્રકાશમાં તેણે મહેલમાં ભરાયેલી ધૂળ, કચરો વિગેરે દીઠાં. તે જોતાં જ તેને ઘણો જ ખેદ થયો. પોતાના સુંદર મહેલની આવી દુર્દશા ? તરત જ તેણે તે મહેલ સાફ કરવા કે

સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો. દીપક મહેલના મધ્યપ્રદેશમાં લાવી મૂક્યો, તેથી મહેલમાં રહેલી સર્વ વસ્તુ તેના દેખવા માં આવી. પછી તરત જ મહેલમાં ધૂળ ભરાવાના મૂળ કારણરૂપ બધાં બારી બારણાં બંધ કર્યા, અને એક પાવડો લઈ ખાંપી, ખાંપી તે ધૂળ બહાર કાઢી નાખવા માંડી, જ્યારે પાવડાથી લેવાય તેવી ધૂળ ન રહી, ત્યારે તેણે ઝીણી સાવરણીથી ધૂળ એકઠી કરી, સર્વ બહાર કાઢી નાખી, મહેલ તદ્દન સાફ કર્યો.

આ દષ્ટાંત ઘણું સહેલું અને સમજાય તેવું છે. પણ તેનો ઉપનય સમજવાની જરૂર છે. મહેલ પરમસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મા. બારણાંએ આસ્રવને (પુન્ય પાપને) આવવાના રસ્તા. માલિક કર્માધીન જીવ. અજ્ઞાન નિદ્રા તેમાં તે ઘોરાય છે. જગૃત થયો તે અંતર આત્મામાં આવ્યો. પ્રકાશ તે જ્ઞાનદીપક પ્રગટ કર્યો. જ્ઞાનપ્રકાશના તેજની મદદથી, શુદ્ધાત્માની દુર્દૃશા તેના સમજવામાં આવી. અર્થાત્ કર્મરૂપ ધૂળ આત્મા ઉપર લાગેલી છે, તેથી તેની અપૂર્વ શોભા (શક્તિ) નાશ પામી છે, એમ તેણે જાણ્યું, તરત જ તેણે બારી બારણાં રૂપ આસ્રવ ને પુન્ય પાપરૂપ ધૂળને આવવાના રસ્તા, સંયમરૂપ બારણાંએ કરી બંધ કર્યા. અને બાહ્ય અભ્યંતર તપશ્ચર્યારૂપ પાવડા અને સાવરણીએ કરી કર્મરૂપ સર્વ ધૂળ કાઢી નાખી. મહેલરૂપ આત્માનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શુદ્ધ કર્યું.

આ દષ્ટાંતે પરમશાંતિનો માર્ગ સંયમ અને તપ જ છે.

સંયમ

પાંચ આસ્રવનું વિરમણ, પાંચ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ, ચાર

કષાયનો વિજય અને ત્રણ દંડની વિરતિ. એમ સંયમના સત્તર લેહ થાય છે. ‘પાંચ આસ્રવ વિરમણુ’ અહિંસા, સત્ય, અચૈર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ—આ પાંચ આસ્રવ વિરમણુ કહેવાય છે.

સંયમનો દૂંડો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આસ્રવના દ્વારને બંધ કરવાં, અર્થાત્ કર્મો આવવાં ન દેવાં કે આવતાં કર્મને રોકવાં.

જીવની હિંસા કરવાથી, અસત્ય બોલવાથી, ચોરી કરવાથી, મૈથુન સેવનથી અને પરિગ્રહના સંયયથી અનેક કર્મનું આગમન થાય છે. કેમકે રાગ દ્વેષ સિવાય આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને રાગ દ્વેષ તે કર્મ આગમનનું પરમ કારણ છે. આ રાગ દ્વેષની ઉત્પત્તિ અસંયમના કારણથી થાય છે.

૧ (અહિંસા) મન, વચન અને શરીરથી કોઈપણ જીવની હિંસા કરવી, કરાવવી, અને તેને અનુમોદન આપવું તેને હિંસા કહેવામાં આવે છે. તે હિંસાનો આ નવ પ્રકારે ત્યાગ કરવો તે અહિંસા છે. આત્મા અમર છે એમ પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે, છતાં તેની હિંસા કેમ થાય? એ પ્રશ્ન અહીં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે. તેનો પરિહાર એ જ છે કે આત્માધિષ્ઠિત આ દેહ, જેના ઉપર જીવોને મારાપણનો મમત્વભાવ છે. જેની સાથે આત્મા લોલીભૂત—એકમેક થઈ રહ્યો તે અને જેનો નાશ કરવાથી આ દેહમાંથી અન્ય સ્થળે આત્માને ચાડ્યા જવું પડે છે, તે દશ પ્રાણ. (પાંચ ઈન્દ્રિય, મન વચન અને શરીરબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય)

નો નાશ કરવો કે તેને કિલામણા (દુઃખ) ઉત્પન્ન કરવી તેને જીવહિંસા અહીં કહેવામાં આવી છે. તે દશ પ્રાણને નહીં હણવા તે અહિંસા સંયમ કહેવાય છે.

૨ સત્ય—કેાધ, લોભ, ભય કે હાસ્યથી કોઈ પણ પ્રકારે મન, વચન, શરીરથી અસત્ય બોલાવું નહીં, અસત્ય બીજા પાસે બોલાવવું નહીં અને અસત્ય બોલનારને અનુમોદન ન આપવું તે સત્ય સંયમ કહેવાય છે.

૩ અચૌર્ય—માલિકની રજા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ મન, વચન, શરીરથી લેવી નહિ, લેવરાવવી નહિ અને લેનારની અનુમોદના ન કરવી તે અચૌર્ય સંયમ કહેવાય છે.

૪ બ્રહ્મચર્ય—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુન, મન, વચન, શરીરથી સેવવું નહિ, સેવરાવવું નહિ અને સેવનારને અનુમોદન ન આપવું તે બ્રહ્મચર્ય સંયમ કહેવાય છે.

૫ અપરિગ્રહ—સર્વ પદાર્થ ઉપર મૂર્છાનો ત્યાગ. દેશ કાળનો વિચાર કરી ધર્મ ઉપગરણ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનો ધન, ધાન્યાદિ, પરિગ્રહ, મન, વચન, શરીરથી રાખવો નહિ, રખાવવો નહિ અને રાખનારને અનુમોદન ન આપવું તે અપરિગ્રહ સંયમ કહેવાય છે.

૬ સ્પર્શને દ્વિયાનિગ્રહ—શીત, ઉષ્ણ, સુંવાળા, ખરસટ વિગેરે ઇષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શને પામી રાગ દ્વેષ ન કરવા તે સ્પર્શ-નેન્દ્રિયસંયમ.

૭ રસનેન્દ્રિયનિઞ્ચ—ઇષ્ટાનિષ્ટ સ્વાદવાળાં રસને પાત્રી રાગ દ્વેષ ન કરવો, તે રસનેન્દ્રિયસંયમ.

૮ ઘ્રાણેન્દ્રિયનિઞ્ચ—ઇષ્ટાનિષ્ટ ગંધમાં રાગ, દ્વેષ ન કરવો તે ઘ્રાણેન્દ્રિય સંયમ.

૯ ચક્ષુષેન્દ્રિયનિઞ્ચ—ઇષ્ટાનિષ્ટ રૂપ દેખી તેમાં રાગ દ્વેષ ન કરવો તે ચક્ષુષેન્દ્રિય સંયમ.

૧૦ શ્રોત્રેન્દ્રિય નિઞ્ચ—ઇષ્ટાનિષ્ટ શબ્દ સાંભળીને તેમાં રાગ દ્વેષ ન કરવો તે શ્રોત્રેન્દ્રિય સંયમ.

૧૧ ક્રોધ-ક્રપાય વિજય—ઉદય આવેલ ક્રોધને ક્ષમાથી નિષ્ક્રિય કરવો, તેનું પરિણામ વિચારી શાંત થવું તે ક્રોધ સંયમ.

૧૨ માનક્રપાયવિજય—માન, અહંકાર-ગર્વ નહીં કરવો. તેવા પ્રસંગને નમ્રતાથી નિષ્ક્રિય કરવો તે માન સંયમ.

૧૩ માયા ક્રપાય વિજય—કપટ માયા નહિ કરવી. સરલતાથી (સરલ સ્વભાવે) દરેક પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરી માયાનો વિજય કરવો તે માયા સંયમ.

૧૪ લોભક્રપાય વિજય—સર્વ સ્થળે સંતોષ વૃત્તિ રાખી લોભનો વિજય કરવો તે લોભ સંયમ.

૧૫ મનહંડવિરતિ—આર્ત, રોદ્ર, પરિણામ ઉત્પન્ન થાય તેવો કોઈ પણ વિચાર ન કરવો. પણ ધર્મ, શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય તેવા વિચાર કરવા તે મનહંડવિરતિ સંયમ૦

૧૬ વચનદંડવિરતિ—પોતાને કે પરને જેનું પરિણામ દુઃખરૂપ આવે તેવું વચન ન બોલવું પણ પરિણામે સુખરૂપ થાય તેવું હિતાવહ બોલવું તે વચનદંડવિરતિ સંયમ.

૧૭ કાયદંડવિરતિ—શરીરથી કોઈ પણ જાતની પ્રવૃત્તિ ન કરવી પણ જેનાથી આત્મવિશુદ્ધિમાં મદદ મળે તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે કાયદંડ વિરતિ સંયમ.

આ સત્તર પ્રકારનો સંયમમાર્ગ છે. આ સંયમમાર્ગ આસ્રવના પ્રવાહને રોકવાને માટે મજબૂત દરવાજાની ગરજ સારે છે, પરમશાંતિના માર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓએ વારંવાર આ સંયમનું સમાલોચન કરવું જોઈએ, તેનાથી વિપરીત, પ્રવૃત્તિ ન થાય તે માટે વારંવાર જાગૃત રહેવું જોઈએ.

આ સંયમના દ્વારો વડે આવતા આસ્રવને રોક્યા પછી પૂર્વે જે કર્મોનો જમાવ એકઠો થયો છે તેને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તપ

પ્રબળ કિલ્લ કર્મેનિ લેહવાનું મુખ્ય શસ્ત્ર તપ છે. નિકાચિત કર્મો પણ તપથી બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. દૂંકામાં કહીએ તો પૂર્વ સંચિત કર્મ તપથી જ દૂર થઈ શકે છે.

બાહ્ય તપ, અને અભ્યંતર તપ, એમ તપ બે પ્રકારના છે. ઉપવાસ કરવા, સ્વદેય આહાર લેવો, નિયમિત વસ્તુ જ લેવી, રસકસ-જેનાથી વિકૃતિ પેદા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો,

મજબૂત આસને લાંબા વખત સુધી બેસી શકાય તેવી ટેવ પાડવી, અને અંગોપાંગને સંકોચીને નિર્વાતસ્થાનમાં રહેલા પ્રદીપની માફક સ્થિર બેસી રહેવું આ સર્વ બાહ્યતપ છે, તે અભ્યંતર તપમાં ઘણો જ ઉપયોગી છે. ઉપવાસાદિકથી શરીર પરથી મમત્વ ભાવ ઓછો થાય છે, ઇન્દ્રિયો સ્વાધીન રહે છે. નિસ્પૃહ થવાય છે, અને ધ્યાનમાં ઘણા લાંબા વખત પર્યંત સુખે બેસી શકાય છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે બાહ્યતપ ઉપયોગી છે.

અભ્યંતરતપ

આત્મનિરીક્ષણ કરી, જ્યાં જ્યાં સંયમમાર્ગમાં વિપરીત પ્રવૃત્તિ પોતાનાથી થઈ હોય, ત્યાં ત્યાં ગુર્વાદિ સમક્ષ પ્રાયશ્ચિત લઈ શુદ્ધ થવું. ગુર્વાદિકનો વિનય કરવો. જ્ઞાની આત્માની વૈયાવચ્ચ કરવી. આત્મ જગૃતિ થાય તેવાં અધ્યાત્મિક પુસ્તકોનું પઠન કરવું. યા તેની જગૃતિ માટે તે ગ્રંથોનું વારંવાર સ્મરણ કરવું. ધ્યાન કરવું અને મલિન વાસનારૂપ રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. આ અભ્યંતરતપ છે.

આ તપના ખાર ભેદમાં ધ્યાનતપ એ સર્વમાં સુખ્ય છે. ધ્યાનનાં અનેક પ્રકાર છે. જેવું આલંબન તેવે રૂપે આત્મા પરિણમે છે. માટે પોતાને જેવું થવું હોય તેવા લક્ષ્યબિંદુને સન્મુખ રાખી તેવા થવાને માટે અહોનિશ પ્રયત્ન કરવો. પરમશાંતિ પામવી હોય તેઓએ પરમશાંતિ પામેલા મહાત્માનું જીવનચરિત્ર પોતાના હૃદયપટ પર આળેખી, તેની માફક દરેક પ્રસંગમાં વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, તેથી પોતાની માનસિક

પ્રબળતાના પ્રમાણમાં તે તદ્રૂપ થઈ શકશે. આમ છે તથાપિ ક્રમ સિવાય એક જ કુદકે કાંઈ શાંતિસ્થળમાં પ્રવેશ કરી શકાતો નથી. માટે ક્રમની ઘણી જરૂર છે. તે સાથે તેવાં પવિત્ર આલંબનની પણ જરૂર છે.

પરમશાંતિપદ પામવા માટેનાં અનેક આલંબનો મહાત્મા જ્ઞાની પુરુષોએ બતાવ્યાં છે, તેમાં નવપદનું આલંબન મુખ્ય છે અને તેમાં ક્રમ અને આલંબન સાથે જ છે.

પરમ શાંતિપદના અભિલાષીઓએ પ્રથમ મુનિપદનું અવલંબન લઈ તેનું ધ્યાન કરવું. સાધુઓનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચરિત્ર પોતાના સન્મુખ સ્થાપન કરવું. તેના ઉત્તમ ગુણો એક બાબુ સન્મુખ લખી લેવા. પછી તે માફક પ્રવૃત્તિ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી. દરેક પ્રસંગમાં, અપ્રમત્ત મુનિઓ આ ઠેકાણે કેવી પ્રવૃત્તિ કરે? તે પોતાના મનને પૂછવું અથવા તેમના ઉત્તમ જીવનોમાંથી તપાસી લેવું. તેમાંથી જે જવાબ મળે તે માફક વર્તન કરવું. ખાતાં પીતાં, સૂતાં, બેસતાં, બેઠતાં કે કોઈ પણ કાર્ય કરતાં, તેઓનું ચિત્રપટ પોતાના હૃદયમાં કે સન્મુખ રાખવું. અને આવા પ્રસંગોમાં તેમની કેવી પ્રવૃત્તિ હોય, કેવી લાગણી હોય, હૃદય કેટલું આર્દ્ર હોય, અથવા કેવી વૈરાગ્યવૃત્તિ હોય કે કેવી ઉપયોગની જાગૃતિ હોય, તે વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં તદ્દાકાર થવું. આ જ મુનિપદનું આરાધન અને આ જ મુનિપદનું ધ્યાન.

આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતાં જ્યારે મુનિપદ લાયકના સર્વ ગુણો પોતામાં દાખલ થયા છે એમ પોતાનું હૃદય કબૂલ કરે,

ત્યારે તે પદથી ઉચ્ચપદ ઉપાધ્યાયપદનું આલંબન લઈ તેનું ધ્યાન કરવું. આ ધ્યાનમાં પણ મુનિપદની માફક જ ઉપાધ્યાયના ગુણોનું અનુકરણ કરવું. ઉપાધ્યાયના ગુણો પોતામાં દાખલ થયા તેનો નિર્ણય થતાં, આચાર્યપદનું ધ્યાન કરવું. તેમના છત્રીસ ગુણો સન્મુખ રાખી તે માફક વર્તન કરતાં; આચાર્ય હું પોતે છું, દ્રવ્યથી નહિ પણ ભાવથી, તેમના ગુણો સરખા ગુણો ધારણ કરવાથી, આ નિર્ણય પોતાને થતાં અહિંત પદનું આરાધન કરવું, અહિંત જેવું વીર્ય, અહિંત જેવું નિશ્ચલ ધ્યાન, અહિંત જેવું વર્તન, દૂકામાં કહીએ તો અહિંતની માફક સર્વ ક્રિયા કરવી. આ પ્રમાણે કરતાં અહિંત સ્વરૂપ થઈ શકાય છે.

અહિંત સ્વરૂપ થતાં છેવટે સિદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન, તન્મય તદ્રૂપ થવું એટલે પરમશાંતિ મળી ચૂકી. પરમશાંતિ સ્વરૂપ સ્વરૂપ જ પોતે થઈ જવાશે. પરમ શાંતિ મેળવવાનો આ માર્ગ છે. આ માર્ગે પૂર્વે અનેક મનુષ્યોએ પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, માટે પરમપદ યા પરમ શાંતિપદાલિલાપીઓએ આ રસ્તે પોતાનું વીર્ય ફેરવવું જોઈએ. તે રસ્તે ચાલવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ રસ્તે ચાલવામાં પોતાનું અસમર્થપણ, જણાય, વિષયવાસનાની શાંતિ ન થઈ હોય અથવા કુટુંબસ્નેહ વિગેરે બંધનનાં કારણો ન છૂટી શકતાં હોય તેઓએ દ્વાદશવ્રત-બારવ્રત રૂપ ગૃહસ્થમાર્ગ સ્વીકારવો જોઈએ.

આ માર્ગ પણ નિવૃત્તિનો માર્ગ છે, છતાં તે ઘણો સહેલો, પણ વિશેષ લંબાણવાળો છે. આ માર્ગમાં આસવનાં

દ્વારે થોડાં થોડાં બંધ થાય છે, પણ આ માર્ગમાં રહી, આગળ ઉપર નિવૃત્તિનો ટૂંકો માર્ગ અંગીકાર કરવાનાં સાહિત્યો એકઠાં કરવા ધારે તો તે કરી શકે તેમ છે.

ઉત્તમ ભોજન કરવું તે શ્રેષ્ઠ છે, પણ તેના અભાવે તદ્દન ભૂખે મરવું તેનાં કરતાં સામાન્ય ભોજનથી પણ પેટ ભરવું તે યોગ્ય છે. આ ન્યાયે જ્યાંસુધી નિવૃત્તિના કે પરમ-શાંતિના ઉત્તમ માર્ગમાં ચાલવાની પોતાની યોગ્યતા ન થાય ત્યાં સુધી ગૃહસ્થધર્મ અંગીકાર કરવો તે પણ શ્રેષ્ઠ છે. યોગ્યતા વધારવાનું તે પરમ કારણ છે. યોગ્યતા સિવાય ઉચ્ચપદારોહણ કયાં પછી, ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એ મુશ્કેલી ભર્યું કામ છે, તેવાઓને તે પદથી પાછું પડવું પડે છે, મારે યોગ્યતા ન હોય તો તે પદ સંપાદન કરવાની યોગ્યતા જ્યાં સુધી ન મેળવી શકાય ત્યાં સુધી થોડી યોગ્યતાવાળો કે પોતાની લાયક યોગ્યતાવાળો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર કરવો.

ગૃહસ્થધર્મ. બારવ્રત.

આત્મસ્વરૂપ (હું કોણ છું તે) જાણ્યા પછી અને વિચિત્ર સંસાર સ્વરૂપ જોયા પછી ગૃહસ્થોએ એક ડગલું પણ આગળ વધવું જોઈએ. અને તે એ જ કે તેમણે ગૃહસ્થ-ધર્મનાં વ્રતો લેવાં જોઈએ, થોડાં પણ આસ્રવદ્વાર રોકવાથી, કર્મપ્રવાહ આવતો ઓછો થાય છે, જેટલા પ્રમાણમાં આસ્રવ દ્વાર રોકાશે તેટલા પ્રમાણમાં કર્મ પ્રવાહ આવતો રોકાશે. આમ જ હોવાથી ‘જેટલા પ્રમાણમાં તે દ્વાર બંધ કરવાં’ આ

પ્રશ્નનો અવકાશ રહેતો જ નથી. એનો ઉત્તર એટલો જ કે જેટલાં પ્રમાણમાં તે દ્વારો રોકાય તેટલાં રોકો.

સ્થૂલપ્રાણુતિપાત વિરમણ ૧ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ ૨ સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ ૩ સ્થૂલ મૈથુન વિરમણ ૪ સ્થૂલ-પરિચ્છેદ વિરમણ ૫ દ્વિગ્વિરતિ ૬ ભોગોપભોગ વિરમણ ૭ અનર્થદંડ વિરમણ ૮ સામાયિક ૯ દેશાવગાસિક ૧૦ પૌષ્ઠ ૧૧ અતિથિસંવિભાગ ૧૨—આ ગૃહસ્થધર્મનાં બાર વ્રતો છે.

સર્વથા કોઈ જીવને મારવો નહિ તે, સાર્વભોમ (પૂર્ણ) અહિંસાવ્રત છે, તે અપેક્ષાએ આ સ્થૂલ અહિંસાવ્રત છે.

૧ વ્રસ અને સ્થાવર એમ જીવના બે ભેદ કહેવાય છે. હાલે-ચાલે તે વ્રસ જીવ કહેવાય છે. અને સ્થાવર નામ કર્મોદયવાળા જીવો સ્થાવર કહેવાય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ. આ પાંચ જાતના જીવોને સ્થાવર કહે છે. આ પાંચ જાતના સ્થાવરજીવોનું નિરંતર રક્ષણ કરવું, તે ગૃહસ્થો માટે અશક્ય છે, માટે વ્રસ જીવોનો તેમણે ખાસ બચાવ કરવો જોઈએ. આરંભમાં વ્રસ જીવોનો વિનાશ થવો તે સંભવનીય છે, માટે આરંભ કરતી વખતે ઉપયોગ રાખવો અને નિરપરાધિ વ્રસ જીવોને સંકટપીને (મારવાની બુદ્ધિથી જાણી જોઈને) ન મારવા; આટલો બચાવ ગૃહસ્થોએ પહેલાં અહિંસાવ્રતમાં અવશ્ય કરવો જોઈએ.

૨ સ્થૂલમૃષાવાદ વિરમણ—હું આજે દશ વાગે આવીશ. એમ કહી દશને એક મિનિટે જો જાવ તો મૃષાવાદ (અસત્ય)

નો દોષ લાગે છે. આ આંખાનું વન છે એમ કહેતાં તેમાં જો કોઈ બીજાં વૃક્ષ હોય તોપણ અસત્યદોષ લાગે છે. આ જાતિનાં સર્વ સૂક્ષ્મ અસત્ય ગણાય છે. તેવી તીવ્ર જાગૃતિ ન હોવાથી આ સૂક્ષ્મ અસત્યનો ત્યાગ ગૃહસ્થો કરી શકતા નથી. માટે તેઓએ જેને વ્યવહારમાં લોકો અસત્ય ગણે છે તેવાં સ્થૂળ મેટાં અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો તે ગૃહસ્થનું બીજું વ્રત છે.

૩ સ્થૂલઅદત્તાદાન વિરમણ. ચોરી કરવી નહિ, માલિકની રજા સિવાય, એક તૃણ માત્ર લેવું તે ચોરી ગણાય છે. પણ ગૃહસ્થોએ મોટી ચોરીનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં બની શકવો યોગ્ય છે. ખાતર પાડવું, તાળું તોડવું, વાટ છુટવી, ગાંઠ કાપવી, દાણચોરી કરવી, ઓછું દેવું, વધારે લેવું વિગેરે, વિગેરે, રાજા દંડે તેવી ચોરીનો ત્યાગ કરવો તે ગૃહસ્થોનું ત્રીજું વ્રત છે.

૪ સ્થૂળમૈથુન વિરમણ, પરસ્ત્રી ગમનનો ત્યાગ કરવો, વિધવા, વેશ્યા, બાળકુમારી વિગેરેનો ત્યાગ આ વ્રતમાં આવી જાય છે. સ્વદારા (પોતાની પરણીત સ્ત્રી) માં જ સંતોષ કરવો તે ગૃહસ્થોનું ચોથું વ્રત છે. .

૫ સ્થૂળપરિગ્રહ વિરમણ—ઇચ્છા અપરિમિત છે. તેને નિયમમાં રાખવી. એટલે ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, ઘર, રૂપું, સોનું, હીરા, માણેક, મોતી વિગેરે, દાસ, દાસી, પશુ અને રાજ્યાદિ વૈભવ ઇત્યાદિ જે મિલકતમાં ગણવામાં આવે છે, તે સર્વનો ઇચ્છાનુસાર નિયમ રાખવો. તેથી વધારે થાય તો સન્માર્ગે,

પરોપકારાદિમાં તેનો વ્યય કરવો, તે ગૃહસ્થોનું પાંચમું વ્રત છે.

૬ દિગ્વિરમણ. ચાર કે છ દિશાઓ તરફ જવા આવવાનો નિયમ રાખવો, આ નિયમ પોતે જે શહેર કે, ગામમાં રહેતો હોય ત્યાંથી ગણવો. અને નિયમિત ઇચ્છાનુસાર રાખવો. પરમશાંતિ માર્ગના પથિક બન્યા પછી ગૃહસ્થે પોતાની પાપ-વૃત્તિને કે આરંભ પરિચ્છાદિને કાળુમાં રાખવા, અને ધર્મ-ક્રિયામાં, સત્સંગાદિકના અભાવે શિથિલતા પ્રાપ્ત ન થાય, તે માટે આ વ્રત લેવાની જરૂર છે.

૭ ભોગોપભોગ વ્રત—એકવાર ઉપયોગમાં આવે તે ભોગ, અનાજ પાણી આદિ ખોરાક. અને એકની એક વસ્તુ વારંવાર ઉપયોગમાં આવે તે ઉપભોગ. વસ્ત્ર, સ્ત્રી પ્રમુખ. તેનો ઇચ્છા-નુસાર નિરંતર નિયમ કરવો. ભોજનમાં સાત્ત્વિક ખોરાક લેવો. મદ્ય, માંસાદિ તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિવાળાં હોવાથી, વિચારમાં વિકૃતિ બનાવી શાંતિના માર્ગમાં વિઘ્ન કરનારા છે. ડગલે અને પગલે શાંતિના માર્ગમાં આગળ વધવાનું હોવાથી તેવા પથિકોએ અનેક જીવોનો જેમાં સંહાર થવા સંભવ છે તેવા વિશેષ પાપના વ્યાપારોનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અનર્થદંડવિરમણ—વગર પ્રયોજને દંડાવું, કર્મથી બંધિત થવું તે અનર્થદંડ. આર્ત રૌદ્રધ્યાન, ૧ પાપોપદેશ, ૨ હિંસક ઉપગરણ માગ્યાં આપવાં, ૩ અને પ્રમાદાચરણ, ૪ એમ અનર્થદંડ ચાર પ્રકારે છે.

૧ આત્મ રૌદ્રધ્યાન વગર પ્રયોજને ખીજા જીવોને દુઃખ આપવાના વિચાર કર્યા કરવા. જેમકે વૈરીનો ઘાત કરું. રાજા થાઉં તો ઠીક. શહેરનો નાશ કરું. અગ્નિ સળગાવી મૂકું. અમુક સ્ત્રી મળે તો ઠીક. વિદ્યાધર થાઉં તો આકાશમાં ઊડવાની મજા પડે વિગેરે.

૨ પાપોપદેશ—જ્યાં પોતાની દાક્ષિણતા ન પહોંચે તેવા મનુષ્યોને પાપ કરવાનો ઉપદેશ આપવો. જેમકે ક્ષેત્ર ખેડો, બળદને દમન કરો, બળદને ષંઠ કરો. ગૃહ બનાવો, બાપનું વેર દ્યો વિગેરે. પરમશાંતિ માર્ગનો પથિક છતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો હોવાથી કુટુંબવિષયિક ઉપદેશ આપવો પડે તે પણ જેમ બને તેમ ઓછો કરે, તો પછી પરને પાપ વૃત્તિમાં પ્રેરણા કરવી તે તો અયોગ્ય જ ગણાય.

૩ હિંસકઉપગરણ જેનાથી જીવની હિંસા થાય તેવાં હથીયાર વિગેરે પૂર્વની માફક જ્યાં દાક્ષિણતા ન પહોંચે ત્યાં માગ્યાં ન આપવાં.

૪ પ્રમાદાચરણ. પરમ શાંતિમાર્ગના પથિકે, વિકાર ઉત્પન્ન થાય તેવાં ગાયન, નાચ, નાટકને ન જોવાં. કામશાસ્ત્રમાં આસક્તિ ન રાખવી. ભુગાર ન ખેલવો. જળકીડા, હીંચોળાદિ વિનોદ ન કરવો. ભેંસો, સાંઠ, હાથી વિગેરેના યુદ્ધાદિ કરાવવાં નહિ, તેમ જોવાં પણ નહિ. શત્રુના પુત્ર ઉપર વેર લેવાનો અને સ્ત્રી, દેશ, રાજ્ય તથા ભોજન કથાદિ પ્રમાદાચરણનો ત્યાગ કરવો.

૬ સામાયિક વ્રત—રાગ દ્વેષ વિનાની શાંતિ રિતિમાં બે

ઘડી ઓછામાં ઓછી અડતાલીસ મિનિટ સુધી રહેવું. તેટલા વખતમાં આત્મધ્યાન, પરમાત્મધ્યાન આત્મનિરીક્ષણ, પરમેષિ-મહામંત્રનો જાપ, મહાત્મા પુરુષોનાં ઉત્તમ ચરિત્ર યાદ કરવાં કે, અનિત્યાદિ ખાર ભાવનાનો વિચાર કરવો તે સામાયિકવ્રત.

૧૦ દેશાવકાશિક—છઠાવ્રતમાં લીધેલ દિશાના લાંબા નિયમનો એક દિવસ કે, અમુક દિવસ કે, અમુક કલાકો માટે ટૂંક સંક્ષેપ કરવો. એવી જ રીતે બીજા વ્રતોનો પણ સંક્ષેપ કરવો. ચૌદ નિયમ ધારવાં.

૧૧ પૌષધ વ્રત—આત્માને યા આત્મગુણોને જેનાથી પુષ્ટિ મળે તે પૌષધ. ઉપવાસાદિ તપ કરવો. ૧ પાપવાળા વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ૨ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. ૩ શરીરની અભ્યંગનાદિ સુશ્રુષાનો ત્યાગ કરવો. ૪ આ ચાર પ્રકારની ક્રિયાપૂર્વક, ચાર કે આઠ પહેર પર્યાંત ધર્મધ્યાનમાં પ્રયત્ન કરવો તે પૌષધવ્રત. તે નિરંતર ન બની શકે તો પર્વતિથિએ તો અવશ્ય આ પૌષધ કરવો.

૧૨ અતિથિસંવિભાગ. પરમ શાંતિના માર્ગમાં પ્રયાણ કરવા માટે જેઓએ સવથા ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે તેવા અતિથિ, ત્યાગી, મુનિ, વિગેરે ઉપનામથી ઓળખાતા મહાત્માઓને અન્ન, પાણી, પાત્ર, વસ્ત્ર, અને મુકામાદિ, તે માર્ગમાં ઉપયોગી, આધારભૂત વસ્તુઓનું દાન આપવું તેને અતિથિ સંવિભાગવ્રત કહે છે.

આ ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય ગૃહસ્થનાં વ્રતો છે. આ સિવાય

પણુ તેઓએ નિરંતર દેવાધિદેવની પ્રતિમાનું પૂજન વંદન કરવું. તીર્થયાત્રાઓ કરવી. અનુકંપા ભુદ્ધિથી દુઃખિયા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવો. ધર્મનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવાં. ધર્મચાર્યની આજ્ઞા શિર પર ઉઠાવવી. સ્વધર્મીબંધુઓનો, અને બહેનોનો ઉદ્ધાર કરવો. તેઓને જોઈતી મદદ આપી, ધર્મ માર્ગમાં સ્થિર કરવાં. જ્ઞાનના ઉત્તમ ભંડારો બનાવી તેનું રક્ષણ કરવું. જ્ઞાનશાળાઓ સ્થાપન કરવી. રાજ્યોએ અને ધનાઢ્યોએ બીજા પણુ અનેક લોકોપયોગી, પ્રજા ઉપયોગી કાર્ય કરી ગૃહસ્થ ધર્મમાં પોતે આગળ વધવું, અને બીજાઓને આગળ વધારવા. દુઃખિયા જીવો માટે અનાથશાળાઓ, પથિકો માટે ધર્મશાળાઓ, અને ભૂખ્યાંઓ માટે ભોજનશાળાઓ કરી, તેમનાં દુઃખમાં ઓછાશ કરવી, જે મનુષ્ય જે આશ્રમમાં રહ્યો હોય, તેણે તે તે આશ્રમને લાયક પોતાનો ધર્મ બજાવતાં પશ્ચાત્ત પડવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે સરલ પણુ વિશેષ લાંબો પરમ શાંતિ માટેનો ગૃહસ્થધર્મ, એ પણુ એક માર્ગ છે.

આયુષ્ય અસ્થિર છે, સંપદા તે વિપદાથી ભરપૂર છે, સંયોગ તે વિયોગવાળા છે, લક્ષ્મી વિજળીની માફક ચપળ છે, સંસારનું સુખ સ્વપ્ન સરખું છે. ચારે બાજુથી વિપદાઓ આવી પડે છે, મરણનું ચક્ર માથે ફરી રહ્યું છે, પાણીના પરપોટાની માફક પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિલય પામે છે, શરીર જરાએ જર્જરિત થાય છે, ધર્મ સિવાય કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી. ઈંદ્ર, ચંદ્રાદિ દેવો પણુ મરણને શરણુ થાય છે. તો હે માનવો ! તમે આમ કયાં સુધી ઘેર નિદ્રામાં ઘેરાશો ?

આટલા બધા નિશ્ચિત શા કારણથી થઈ બેઠા છે? જાગો, ઊઠો. પરમશાંતિના માર્ગમાં પ્રયત્ન કરો. ગમે તે વખતે તેનું શરણુ લીધા સિવાય તમારો છૂટકો નથી જ. અમૂલ્ય આયુષ્યનો એક સમય પણ નિર્થક ન કાઢો. આ માનવદેહ અને આ સંપૂર્ણ સામગ્રી ફરી ફરી મળવી મુશ્કેલ છે.

इति, श्री विजयकमलसूरीश्वरशिष्य पं. श्री
विजय केशरगणीभिः विरचितः धर्मोपदेशतत्त्वज्ञानग्रंथः
समाप्तिमगमत् ॥

॥ शान्ति, शान्ति, शान्तिः ॥

* સુવાક્યો *

- * માન આપીને રાજ થજે લઈને નહીં.
- * કોઈની વાતો ઉપર નિશ્ચય ન કર. કહેનારનો આશય કહેનારના મુખથી સાંભળ અને તારી ઓછાશને લઈ તારું માન ન થતું હોય કે અપમાન થતું હોય તો તે કરનારના ઉપર દ્વેષ કે ખેદ ન કરતાં સદ્ગુણ વધારવા આગળ પ્રયત્ન કર.
- * કોઈને કાંઈ પણ વસ્તુ આપીને અભિમાન ન કરીશ, કારણ કે તે વસ્તુ પ્રથમથી જ તારી નથી તો તેનું અભિમાન શા માટે જોઈએ ? વસ્તુ ગઈ અને અભિમાન વધ્યું આ તો બેવડા દંડ છે, માટે સાવચેત રહે.
- * આત્મદ્રષ્ટિ કરી ગુણ લઈ અવગુણ ત્યાગ કરવા બહારના જીવો ઉપરના વર્તનથી ગુણ લઈ, અવગુણ પોતાના બહાર કાઢવા, આ રૂપ સેવા ઝીટકવાનું કામ નિરંતર કર્યો કરવું.

—‘ પ. પૂ. આ. વિજયકેસરસૂરિ ’

